

**MASARYKOVA UNIVERZITA
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
GEOGRAFICKÝ ÚSTAV**

**SOCIÁLNĚ - EKONOMICKÉ DŮSLEDKY
ODSUNU NĚMCŮ NA ÚZEMÍ SVITAVSKA**

Diplomová práce

Pavčina Zrůstová

Bibliografický záznam

Autor:	Bc. Pavlína Zrůstová Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita Geografický ústav
Název práce:	Sociálně-ekonomické důsledky odsunu Němců na území Svitavska
Studijní program:	Geografie a kartografie
Studijní obor:	Regionální geografie a regionální rozvoj
Vedoucí práce:	doc. RNDr. Václav Toušek, CSc.
Akademický rok:	2011/2012
Počet stran:	93+12
Klíčová slova:	Odsun Němců, osídlování, okres Svitavy, Hřebečsko, pohraničí, sociálně-ekonomické důsledky

Bibliographic Entry

Author	Bc. Pavlína Zrůstová Faculty of Science, Masaryk University Department of Geography
Title of Thesis:	Social-economic consequences of transfer of Germans from Svitavy region
Degree programme:	Geography and Cartography
Field of Study:	Regional Geography and Regional Planning
Supervisor:	doc. RNDr. Václav Toušek, CSc.
Academic Year:	2011/2012
Number of Pages:	93+12
Keywords:	Transfer of Germans, settlement, Svitavy region, Hřebečsko region, border area, social-economic consequences

Abstrakt

Diplomová práce mapuje česko-německé soužití v okrese Svitavy s důsledky, které přinesl rozchod obou národů po druhé světové válce. Stěžejní část práce představuje odsun Němců a následné osídlení okresu Svitavy novými obyvateli. Zejména v letech 1930 – 1961 došlo k velkým hospodářským, sociálním a kulturním změnám, které se z poloviny udály již v národnostně homogenním okrese. Cílem práce je zachytit rozdíly poválečného vývoje v území, jež bylo z poloviny determinováno násilnou migrací v kontextu celorepublikového vývoje. Zásadní otázkou je, zda se sociálně-ekonomické dopady odsunu Němců projevují v území i v současnosti a v jaké podobě.

Abstract

This thesis focuses on Czech-German coexistence in the Svitavy region with consequences that brought the separation of the two nations after the World War II. This analysis concentrates on transfer of Germans from Svitavy region and the subsequent settlement pursued by new residents. There were major economic, social and cultural changes in the years 1930-1961 that took place halfway in already ethnically homogenous region. The aim of the thesis is to capture the post-war development differences between Czech and former German parts of the region in the context of the development in the Czech Republic. The main question is whether the socio-economic consequences of the transfer of Germans can be observed in the Svitavy region at present and in which form.

Masarykova univerzita

Přírodovědecká fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Student: Pavlína Zrůstová
Studijní program: Geografie a kartografie
Studijní obor: Regionální geografie a rozvoj

Ředitel Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty MU Vám ve smyslu Studijního a zkušebního řádu MU určuje diplomovou práci s tématem:

Sociálně-ekonomické důsledky odsunu Němců na území Svitavska

Social-economic consequences of transfer of Germans from Svitavy region

Zásady pro vypracování:

1. Němci na území ČR – stručná historie
2. Němci ve studovaném území – historie a stav v roce 1930 (příp. v r. 1939)
3. Odsun Němců s důrazem na oblast Svitavska
4. Osídlování pohraničí, opět s důrazem na studovanou oblast
5. Dopady obou procesů (odsun a dosídlování) na obyvatelstvo Svitavska (1930-1961)
6. Změny v ekonomické základně studované oblasti (1930-1960)
7. Důsledky odsunu na dnešní společensko-ekonomickou situaci ve studované oblasti

Rozsah grafických prací: podle potřeby

Rozsah průvodní zprávy: cca 70-80 stran

Seznam odborné literatury:

Beneš, Z. a kol.: Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 - 1948, 2002

Beneš, E.: Odsun Němců: výbor z pamětí a projevů doplněný edičními přílohami, 2001

Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování, 2004

Sikorová, M.: Dosídlování pohraničí a jeho důsledky v migračních vztazích 60. a 80. let, 1999

Skřivánek, M.: Odsun Němců ze Svitavska 1945 - 1947, 1995

Staněk, T.: Odsun Němců z Československa 1945 - 1947, 1991

Kolektiv: Historický místopis Moravy a Slezska 1848-1960, sv. 1, 2 a 5.

Vedoucí bakalářské práce: doc. RNDr. Václav Toušek, CSc.

Podpis vedoucího práce:

Datum zadání bakalářské práce: říjen 2010

Datum odevzdání bakalářské práce: do 11. května 2012

**RNDr. Vladimír Herber, CSc.
pedagogický zástupce ředitele ústavu**

Zadání bakalářské práce převzal(a):dne.....

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. RNDr. Václavu Touškovi, CSc. za jeho čas a cenné rady, jež mi poskytl při tvorbě diplomové práce. Rovněž děkuji svým rodičům a prarodičům, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím informačních zdrojů, které jsou v práci citovány.

Brno 11. května 2012

.....

Jméno Příjmení

OBSAH

1. ÚVOD.....	- 9 -
1.1. Cíl práce	- 9 -
1.2. Rešerše literatury.....	- 10 -
1.3. Metodika práce.....	- 12 -
2. CHARAKTERISTIKA OKRESU SVITAVY.....	- 13 -
2.1. Správní vývoj okresu Svitavy	- 13 -
2.2. Vymezení hřebečského jazykového ostrova a okresu Svitavy.....	- 15 -
2.2. Vymezení pohraničí.....	- 17 -
2.4. Okres Svitavy dnes	- 18 -
3. SPOLEČNÉ SOUŽITÍ ČECHŮ A NĚMCŮ NA ÚZEMÍ ČR.....	- 20 -
3.1. Češi a Němci do první světové války.....	- 20 -
3.2. Dvacetiletí Čechů a Němců v demokratické ČSR	- 22 -
3.3. Obyvatelstvo a jeho sociální struktura	- 25 -
3.4. Druhá světová válka a tragické vyústění česko-německých vztahů.....	- 27 -
4. ČESKO-NĚMECKÉ SOUŽITÍ NA ÚZEMÍ OKRESU SVITAVY.....	- 30 -
4.1. Od počátků až po vznik republiky.....	- 30 -
4.2. Vznik ČSR a napjaté příměří 20. let	- 31 -
4.3. Němci bez Čechů 1938-1945	- 34 -
5. ODSUN NĚMCŮ Z ČESKOSLOVENSKA	- 38 -
5.1. Myšlenka transferu v plánech spojenců a československé exilové vlády	- 38 -
5.2. Osvobození a divoký odsun	- 39 -
5.3. Organizovaný odsun.....	- 40 -
5.4. Němečtí antifašisté a specialisté.....	- 43 -
6. ODSUN NĚMCŮ Z OKRESU SVITAVY	- 45 -
6.1. Divoký odsun	- 45 -
6.2. Organizovaný odsun.....	- 47 -
7. OSÍDLOVÁNÍ POHRANIČÍ V LETECH 1945 - 1947.....	- 50 -
7.1. Příchod nových osídlenců 1945 - 1947	- 50 -
7.2. Zemědělské osídlování.....	- 52 -
7.3. Nezemědělské osídlování.....	- 52 -
7.4. Reemigrace.....	- 53 -
8. OSÍDLOVÁNÍ SVITAVSKA V LETECH 1945 - 1947.....	- 55 -
8.1. První etapa národní správy	- 55 -
8.2. Organizované osídlování.....	- 56 -
8.3. Horská pastevní družstva, průmysl a živnosti	- 58 -
8.4. Reemigranti	- 59 -
8.5. Migrační směry	- 61 -
9. DOPADY ODSUNU A OSÍDLOVÁNÍ NA SVITAVSKU 1930-1961.....	- 65 -
9.1. Demografické změny	- 65 -
9.2. Sociokulturní změny	- 67 -
10. ZMĚNY V EKONOMICKÉ ZÁKLADNĚ 1930-1961	- 71 -
10.1. Situace v ČR.....	- 71 -
10.2. Situace v okrese Svitavy	- 72 -
11. DŮSLEDKY ODSUNU NA DNEŠNÍ SPOLEČENSKO-EKONOMICKOU SITUACI NA SVITAVSKU	- 76 -
11.1. Ekonomické důsledky	- 76 -
11.2. Sociální důsledky	- 80 -
12. ZÁVĚR	- 83 -
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	- 86 -
SEZNAM ZKRATEK.....	- 92 -
SEZNAM PŘÍLOH	- 93 -

1. ÚVOD

Ztroskotání osm set let trvajícího soužití Čechů a Němců na území dnešní České republiky patří k nejdramatičtějším a nejdiskutovanějším událostem našich moderních dějin. Zvláště jeho závěrečná fáze, odsun Němců z Československa, je na obou stranách předmětem nejen vědeckých výzkumů, ale i námětem žurnalistických polemik a politických diskuzí. Odsunem více než tři milionů Němců byla vážně narušena organická sociální skladba českého pohraničí, vytvářející se přirozenou cestou po staletí. Spolu s novým osídlováním pohraničí bylo po válce v pohybu více než pět milionů obyvatel, tedy nejvíce od osídlení českých zemí v 5. a 6. století.

Okres Svitavy představuje území, kde se po staletí stýkal český a německý živel, neboť dnešní správní vymezení okresu pokrývá značnou část starého německého jazykového ostrova, tzv. Hřebečska. Územím rovněž prochází zemská hranice mezi Čechy a Moravou. Obě zemské části dnešního okresu měly až do roku 1960 jinou správní příslušnost a de facto i národnostní složení. Moravská strana představovala německé území vymezené Hřebečskem, ale německé obce se nacházely podél jazykové hranice i na české straně okresu, na Litomyšlsku a Poličsku. Různorodost obyvatel po národnostní stránce tak nabízí možnost srovnání vývoje a konfrontaci názorů, navíc na území relativně klidném a nepostíženém zvláštními událostmi během války i krátce po ní.

Z výše uvedených důvodů nepředstavuje Svitavsko „typicky“ pohraniční ani vnitrozemský okres. V důsledku deformovaného politického a ekonomického vývoje po roce 1948 se sociální skladbu pohraničí nepodařilo všude plně obnovit prakticky dodnes. Okres Svitavy dlouhodobě patří k okresům s nadprůměrně vysokou mírou nezaměstnanosti, nízkou průměrnou mzdou a nepříznivou vzdělanostní strukturou obyvatelstva. Tyto charakteristiky si zaslouží v souvislosti s výměnou obyvatelstva po druhé světové válce bližší zkoumání.

1.1. Cíl práce

Diplomová práce si klade za cíl zmapovat česko-německé soužití v okrese Svitavy s důsledky, které přinesl rozchod obou národů po druhé světové válce. Stěžejní část práce představuje analýza odsunu Němců a následného osídlení okresu Svitavy novými obyvateli.

Události, které s sebou přinesly velké hospodářské, sociální a kulturní změny v letech 1930 – 1961, se z poloviny udály již v národnostně homogenním okrese. Dalším cílem diplomové práce je zkoumání dopadů obou procesů, jak odsunu, tak osídlování na obyvatelstvo, a to s důrazem na změny v ekonomické základně v kontextu celorepublikového vývoje. Předpokladem práce je, že existují rozdíly ve vývoji typicky českých obcí a obcí, ve kterých byla vyměněna převážná část obyvatelstva. Přetrvávají tyto rozdíly do dnešních dnů, i když od konce druhé světové války uplynulo již téměř sedmdesát let? Pokud ano, tak v jaké podobě? Projevuje se v okrese Svitavy fenomén vylidněného pohraničí? Tyto otázky jsou předmětem zkoumání předkládané diplomové práce.

1.2. Rešerše literatury

O vývoji česko-německých vztahů a speciálně odsunu Němců byla napsána dlouhá řada knih, studií a článků, které byly na české straně do roku 1989 poplatné tehdejšímu režimu. Za posledních dvacet let se však na obou stranách objevila řada prací citlivě sledující nejen negativní, ale i pozitivní stránky bohatých a komplikovaných česko-německých vztahů. Použitou literaturu a zdroje dat můžeme rozdělit na českou a německou literaturu všeobecné povahy, na literaturu regionální a statistické zdroje dat.

Mezi novodobé základní publikace vydané na počátku 90. let hodnotící česko-německé soužití patří kniha Jana Křena „*Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*“. Na ní navazuje V. Kural s monografií „*Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-1938)*“ a „*Místo společenství konflikt! Češi a Němci 1938-1945*“. Svě místo zde má nepochybně i publikace Z. Beneše (2002) a jeho kolektivu s názvem „*Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*“, psaná velmi srozumitelným jazykem.

První ucelená monografie zabývající se odsunem Němců vznikla v emigraci. Jejím autorem je Radomír Luža („*The Transfer of Sudeten Germans*“) a vyšla roku 1964 v Londýně. Na počátku 90. let vyšla také Staňkova monografie „*Odsun Němců z Československa*“, která měla dle autorových slov „*shromáždit a utřídit poznatky, jež by v jednom celku sloužily alespoň základní orientaci*“. Značnou iniciativu při výzkumu odsunu vyvinula Společná československo-německá komise historiků. Během desetiletí vznikla zejména z její iniciativy řada studií a několik knih, které postupně odhalují jednotlivé jevy a souvislosti odsunu. Z práce komise vzešel také náčrt výkladu česko-německých dějin 19. a 20. století: „*Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*“. Nejde jen o syntézu moderních dějin česko-německých vztahů, ale i o rozdílné výklady a stanoviska. Odsunem Němců se rovněž zabýval J. Kučera. Monografie „*Odsun nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*“ vyšla v roce 1992.

Poválečné osídlování znamenalo největší vnitrozemský přesun obyvatelstva v dějinách českých zemí. O to více překvapuje opožděnost v bádání o této problematice narozdíl například od polské historiografie. V minulém režimu se problematikou osídlování zabýval L. Slezák (1978) v publikaci „*Zemědělské osídlování pohraničních zemí po druhé světové válce*“. V dnešní době je to například kolektiv autorů pod vedením F. Čapky (2005) v publikaci: „*Nové osídlení pohraničních zemí po druhé světové válce*“ nebo Q. Kastner (1996) v „*Osídlování českého pohraničí od května 1945: historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou*“. Osídlování však dále zůstává spíše mimo vědecký zájem. Celkovému vývoji pohraničí se věnují V. Srb a A. Andrlé (1989). Jejich práce „*Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*“ navazuje na předchozí rozbor Státního úřadu statistického. Studii s názvem „*Geografická analýza vývoje pohraničí České republiky*“ zpracoval v roce 1999 M. Jeřábek. Cílem publikace „*Kdo žije v pohraničí*“ od autorů F. Zicha, V. Houžvičky, M. Jeřábka a Q. Kastnera (1996) je ukázat některé aspekty průběhu transformace v česko-německém pohraničí, poznatky o změnách v chování obyvatelstva a také názory a postoje, které zaujímají obyvatelé pohraničí k Němcům.

Regionální práce zaměřené na jednotlivé části okresu Svitavy vznikají od poloviny osmdesátých let. Věnují se zejména období okupace a partyzánského hnutí. Jednu z nejlepších regionálních sond provedl Milan Skřivánek („*Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*“), který se mimo odsunu zabývá i situací v regionu při vzniku ČSR. Na něj v roce 2000 navázal V. Velešík, který precizně analyzoval poválečné osídlování Svitavska. V roce 2002 vydali R. Fikejz a V. Velešík publikaci zaměřenou speciálně na sféru podnikání v tomto regionu s názvem „*Historie*

a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku a Jevíčsku“, která přináší mimo jiné řadu informací týkajících se důležitých podniků a firem v tomto území. Ve stejném roce vyšla v rámci řady Vlastivěda moravská publikace kolektivu autorů „*Moravskotřebovsko. Svitavsko*“, která komplexně popisuje kulturní a historický vývoj moravské části okresu Svitavy. Pro celý politický okres Moravská Třebová je také významným zdrojem informací „*Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*“. Mezi další cenné regionální publikace patří diplomová práce J. Najberta na téma „*Češi a Němci na Poličsku ve 20. století: regionální sonda do česko-německého soužití na území národnostně smíšeného okresu Polička*“, která byla obhájena v roce 2011 v Ústavu českých dějin na Karlově univerzitě.

Na německé straně patří mezi znalce problematiky D. Brandes, F. Seibt nebo V. Zimmermann. Jeden z nejvýznamnějších německých historiků D. Brandes v knize „*Cesta k vyhnání 1938-1945*“ vydané v roce 2002 sleduje genezi a vývoj myšlenky nuceného přesídlení německého obyvatelstva z Polska a Československa až po jeho provedení po skončení druhé světové války. Dlouhou dobu však představovala jedinou, vědeckým standardům plně odpovídající německojazyčnou monografii o poválečné situaci Němců v českých zemích kniha E. Hrabovce (1996), který je slovenského původu („*Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945-1947*“). Od 90. let minulého století zpracovává komplexně tuto problematiku německy a česky pišící Švýcar A. von Arburg. Spolu s T. Staňkem vydal sedmidílnou publikaci „*Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951*“. Poválečné integraci sudetských Němců v Německu se věnuje P. Lüttiger („*Integration der Vertriebenen – eine empirische Analyse*“, 1989).

Na druhé straně i v dnešní době vychází literatura, v níž se odsun a jeho výklad stává vědomě politickým argumentem, a to jak na straně české, tak německé. V sudetoněmecké histografii a publicistice jsou Němci líčeni jako dvojí oběť - nejprve československé národností politiky včetně vzniku ČSR, podruhé politiky Hitlerovy. Pozornost je soustředěna především na samotný odsun a jeho vývoj a důsledky rozchodu Čechů s Němci, které jako by začínaly až po květnu 1945. Zpravidla se mlčí o podílu sudetských Němců na okupačním režimu. Na české straně se stále objevuje jednostranné vidění událostí nepřipouštějící debatu o správnosti odsunu a poválečných excesech.

Sudetoněmecká literatura zaměřená na regionální histografii Hřebečska je uložena v archivu Hřebečska v Göppingenu. Podle M. Skřivánka (1992) však ale jeho fondy, či spíše sbírky pramenů a literatury nepředstavují rozsahem a hodnotou nějak zvláště významný celek. Tato literatura je jím charakterizována jako bojovně nacionální, málo tendenční a kritická, celkově trpící nedostatkem sebereflexe. Jejím cílem je prokázat historická práva Němců na starou vlast. Od roku 1955 také vychází *Schöngester Jahrbuch* s články zpracovanými na základě svědectví pamětníků. Výzkum osídlování je v celé německé histografii prakticky nulový.

1.3. Metodika práce

Popis celkového politického, hospodářského, demografického a kulturního vývoje území dnešního okresu Svitavy v tak dlouhém časovém období značně překračuje rozsah a vymezení této diplomové práce. Proto je pozornost je spíše zaměřena na nejvýznamnější procesy z migračního hlediska jednak na odsun a jednak na osídlení a další důležité momenty v dějinách okresu. Tyto regionální události jsou porovnávány s celorepublikovým vývojem.

Samotné zpracování diplomové práce proběhlo sběrem, komparací a analýzou informací získaných z odborných publikací, ze statistických zdrojů dat a také z rozhovorů s pamětníky. Pro studium německé literatury byly využity publikace z univerzitní knihovny *Jacob und Wilhelm Grimm Zentrum* v Berlíně.

Ze statistických dat byla použita data ze *Sčítání lidu, domů a bytů* z roku 1910, 1921, 1930, 1950, 1961, 1991, 2001, a 2011. V březnu 1939 proběhlo na území přičleněném k Říši *Sčítání obyvatelstva německé národnosti*. Po válce počet německého obyvatelstva (v rozdělení na antifašisty a ostatní Němce) a českého obyvatelstva zjišťovaly pravidelné přehledy o vydaných potravinových lístcích. Údaje za tzv. přidělové období vydaných lístků lze nalézt v *Seznamu obcí zemí České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z 1. prosince 1945 a z konce roku 1946*.

První ucelený pohled na demografickou situaci českých zemí po ukončení organizovaného odsunu německého obyvatelstva poskytl *Soupis obyvatelstva podle povolání v českých zemích 22. května 1947*, který zjišťoval také údaj o místu pobytu obyvatel k 1. 5. 1945. Tento soupis obsahuje údaje použité k pozdějšímu studiu přesunu obyvatelstva v poválečném období, zejména v rámci dosídlování. Soupis byl také byl zaměřen na zjištění socioprofesionální struktury nové populační základny našich zemí a měl se stát podkladem prvního hospodářského plánu obnoveného Československa. Národnost obyvatelstva při něm nebyla zjišťována. Jde o poslední data, která vycházejí z údajů za obce, později byly údaje sledovány za vyšší správní jednotky. Pro zjištění situace na trhu práce byla použita data ze Správy služeb zaměstnanosti, která spadá pod Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Řízené rozhovory byly vedeny s celkem deseti pamětníky, kteří buď zažili válečné události v e sledovaném území nebo sem byli dosídleni. Jimi poskytnuté informace jsou proto poznamenány subjektivním viděním popisovaných událostí i celé tehdejší doby, a z tohoto důvodu je nutné s těmito informacemi zacházet s kritickým odstupem. Nicméně i jejich subjektivita je pro význam práce cenná, byť zde vzpomínky slouží spíše pro dokreslení popisované situace. Všechny pamětníky jsem navštívila osobně. Jejich výběr byl víceméně náhodný s ohledem na jejich pokud možno rovnoměrné prostorové rozmístění v okrese. Jejich seznam je uveden v kapitole Literatura a zdroje, nicméně v práci byly využity vzpomínky jen některých pamětníků. Bohužel se mi nepodařilo kontaktovat německé pamětníky pocházející z okresu Svitavy.

Další cenné informace o studované problematice přinesly konzultace ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli a rozhovor s panem PhDr. Milanem Skřivánkem (autorem práce *Odsun Němců z okresu Svitavy 1945-1947*). Samotné archivní bádání nemělo v případě této práce větší význam. Konstrukce map a kartogramů byla uskutečněna pomocí databáze GIS ArcCR.

2. CHARAKTERISTIKA OKRESU SVITAVY

Oblast Svitavska v širším slova smyslu prošla v historii mnoha proměnami a na území ležícím na pomezí Čech a Moravy působilo více kulturních a národnostních prvků. Podoba dnešního okresu vzešla až v roce 1960 sloučením politického okresu Litomyšl, Polička a Moravská Třebová, kdy nebyly respektovány historické, politické, hospodářské ani kulturní vazby jednotlivých měst a obcí. Výsledkem je smíšení nejenom jazykově odlišných míst, ale i míst s odlišnou zemskou příslušností. Necitlivá správní reforma tohoto období zpřetrhala vazby obcí ke svým tradičním správním celkům a region unifikovala do podoby, z níž vyplynulo konstituování nového Pardubického kraje, jehož je okres součástí. V historických pracích se proto neobjevuje okres Svitavy zpracován jako celek.

2.1. Správní vývoj okresu Svitavy

V této práci není Svitavsko vymezeno jako kulturně historická oblast, nýbrž z hlediska správního. Při popisu administrativního vývoje je základním časovým mezníkem rok 1849, tj. územní reorganizace, kdy na území dnešního okresu Svitavy začala od ledna roku 1850 úřadovat okresní hejtmanství v Moravské Třebové a Litomyšli. Na sledovaném území vznikl politický okres (p. o.) Moravská Třebová, který tvořily dosavadní panství Moravská Třebová, Svitavy, Velké Opatovice a městská panství jevičské a březovské a politický okres Litomyšl tvořený ze zámeckého panství Litomyšl, bývalého panství města Litomyšl, Nové Hrady, Lanškroun a Polička. Jednotlivé politické okresy byly složeny z několika menších soudních okresů (s. o.) s vlastním soudem (BARTOŠ, J., 1966).

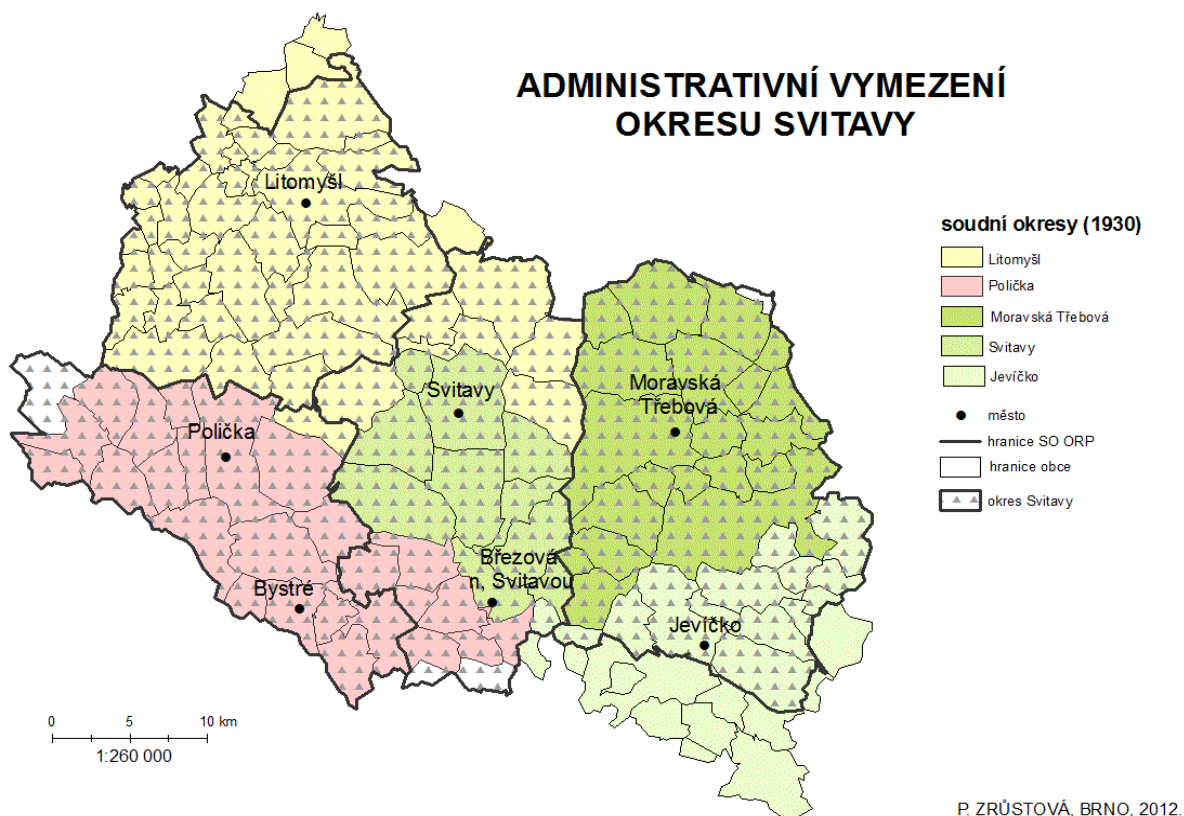
V roce 1850 spadal moravskotřebovský politický okres pod Brněnský kraj a sestával se ze tří soudních okresů: Moravská Třebová, Svitavy a Jevíčko. K politickému okresu příslušelo 99 obcí. Územní rozsah soudního okresu Moravská Třebová byl téměř dvakrát větší než soudní okres Svitavy. Snad to byl důvod, že za sídlo nového politického okresu byla vybrána Moravská Třebová a ne právě v té době stejně velké Svitavy. V roce 1855 došlo k reorganizaci, tzn. sloučení veřejné správy se soudnictvím. Dosavadní okresní hejtmanství byla nahrazena tzv. smíšenými okresními úřady, a to do roku 1868, kdy došlo k definitivnímu oddělení správy od soudnictví. V tomto roce bylo okresní hejtmanství v Moravské Třebové obnoveno a podléhalo přímo místodržitelství v Brně. K jeho obvodu příslušelo vlivem slučování jen 79 obcí. V dalších desetiletích docházelo v rámci správního vývoje ke kolísání počtu obcí v okrese kvůli slučování obcí a mírným změnám v hranicích okresu. V roce 1880 tvořilo obvod politického okresu 83 obcí. V roce 1918 přejala nově vzniklá Československá republika původní právní řád a správní systém bývalé monarchie, takže v souvislosti s jejím vznikem nedošlo ke správním změnám a sídlo veřejné správy zůstalo v Moravské Třebové. Pokus o vznik jevičského a především svitavského politického okresu ztroskotal. První úvahy o zřízení p. o. Svitavy se objevily už ke konci minulého století a znova po roce 1918. Bylo poukazováno na to, že Svitavy jsou zcela dominantní ve sféře hospodářské a své konkurenty převyšují i v možnosti výhodného dopravního spojení, a to jak automobilového, tak železničního. Pokusy však zůstaly z různých důvodů až do roku 1949 nevyslyšeny. V roce 1921 tvořilo politický okres Moravská Třebová 86 obcí, v roce 1930 pak 87 obcí. Z toho příslušelo k s. o. Moravská Třebová 40, k s. o. Jevíčko 32 a k s. o. Svitavy 15 obcí (BARTOŠ, J., 2002).

Značné územní změny prodělala oblast až v souvislosti s okupací československého pohraničí Německem v říjnu 1938. V Moravské Třebové a ve Svitavách byly zřízeny úřady

landráta (tzv. venkovské okresy), podřízené vládnímu prezidentovi v Opavě a tyto landráty podléhaly přímé říšské správě. Po mnichovském diktátu připadl k tzv. sudetské župě kromě 4 obcí celý soudní okres moravskotřebovský a svitavský, 13 obcí z politického okresu Litomyšl, 10 obcí z politického okresu Polička a 8 obcí ze soudního okresu Jevíčko. To znamená, že nebyla poprvé v historii respektována zemská příslušnost obcí. V letech 1838 - 1945 příslušelo pod landrát v Moravské Třebové 49 obcí a pod landrát ve Svitavách 40 obcí (BARTOŠ, J. a kol., 1976).

Po porážce Německa v roce 1945 byla veškerá územní organizace vrácena do stavu před mnichovským diktátem. Pro správu okresů však byly vytvořeny nové úřady – okresní národní výbory (ONV). ONV Moravská Třebová podléhal zemskému národnímu výboru v Brně.

K důležitým změnám došlo v roce 1949, kdy vstoupila v účinnost správní reforma, již se rušily samosprávné země a vytvářely kraje a nové okresy. Došlo ke sloučení organizace státní správy a územní organizace soudů. Ve Svitavách byl zřízen samostatný okresní národní výbor a oba okresy, moravskotřebovský a svitavský, byly začleněny do Brněnského kraje. Od této doby ztrácí Moravskotřebovsko svůj politický význam. Od roku 1949 řídil ONV v Moravské Třebové 64 obcí, když k obcím bývalého soudního okresu byla připojena většina obcí soudního okresu Jevíčko a jedna z politického okresu Zábřeh. ONV ve Svitavách řídil 32 obcí. K obcím starého soudního okresu bylo připojeno celkem 19 obcí ze soudních okresů Moravská Třebová, Jevíčko a politických okresů Boskovice, Polička a Litomyšl (BARTOŠ, J., a kol., 1976).

Obr. 1. Administrativní vymezení okresu Svitavy a bývalých politických a soudních okresů.

Politický okres Litomyšl, který se nacházel na české straně zemské hranice, spadal v roce 1850 pod Pardubický kraj a sestával se ze dvou soudních okresů – Litomyšle a Poličky. V tomto roce příslušelo k obvodu litomyšlského politického okresu 60 obcí (RŮŽIČKA, J. a kol., 1972). Po zmíněné reorganizaci v roce 1855 zůstal politický okres Litomyšl omezen již pouze na soudní okres Litomyšl a byl zřízen samostatný politický okres Polička, který zahrnoval 32 obcí. V roce

1900 se v politickém okrese Litomyšl nacházelo 56 obcí a v politickém okrese Polička 33 obcí (Lexikon obcí pro království a země na říšské radě zastoupené, 1904). Po vzniku Československé republiky (ČSR) zůstala rovněž sídla veřejné správy v Litomyšli a Poličce. Politický okres Polička tvořilo v roce 1921 celkem 34 obcí a tento počet zůstal nezměněn až do roku 1938. Malé územní změny prodělal politický okres Litomyšl, který v roce 1921 tvořilo 60 obcí a v roce 1930 61 obcí.

V říjnu roku 1938 tedy litomyšlský politický okres přišel o 13 obcí, které přešly do Říše, ale zároveň k němu bylo připojeno 11 obcí ze soudního okresu Ústí nad Orlicí a 12 obcí z politického okresu Polička. Ten byl totiž v roce 1940 zrušen a rozdělen mezi správu okresů Litomyšl a Boskovice (RŮŽIČKA, J., 1973). Po válce byl poličský politický okres opět obnoven. Při správní reformě z roku 1949 přišel ONV v Poličce o 8 obcí a nabyl 27 obcí z okresů Nové Město na Moravě, Chrudim a Vysoké Mýto. Celkem do roku 1960 spravoval 53 obcí. V Litomyšli řídil ONV v letech 1945-1960 včetně Litomyšle 51 obcí.

Podle správní reformy platné od 1. července 1960 bylo utvořeno pouze 7 krajů namísto dosavadních 13. Okres Svitavy vznikl jako správní celek v dnešní podobě sloučením převážně části čtyř bývalých okresů: Litomyšl, Moravská Třebová, Polička a Svitavy. Většina obcí spravovaná bývalými okresy přešla pod správu ONV Svitavy, pouze 12 obcí přešlo do okresu Blansko a 1 obec do prostějovského okresu. Z bývalého okresu Polička bylo několik málo obcí přiděleno k okresům Žďár nad Sázavou a Chrudim. Okres Svitavy, který byl začleněn do Východočeského kraje, tvořilo 5 měst a 128 obcí. Svou rozlohou 1 335 km² se řadil mezi největší okresy v kraji (FIKEJZ, R., 2002).

Současné administrativní členění České republiky vychází ze změn provedených v období po pádu komunistického režimu v rámci reformy veřejné správy – zrušení národních výborů jejich transformace na okresní úřady. V roce 2000 zahájily svoji činnost nově ustavené kraje, resp. vyšší územně samosprávné celky. V další fázi reformy veřejné správy byly zrušeny okresní úřady a jejich kompetence převzaly od 1. 1. 2003 nově vzniklé správní obce s rozšířenou působností a zčásti také krajské úřady. Pro výkon státní správy v přenesené působnosti byly také stanoveny obce s pověřeným obecním úřadem (MÜLLER, J., 2007). Okres Svitavy, který spadá pod Pardubický kraj, tvoří čtyři správní obvody obcí s rozšířenou působností (SO ORP) – tj. SO ORP Svitavy, Moravská Třebová, Polička a Litomyšl. Pověřené obecní úřady se kromě těchto měst nachází ještě v Jevíčku (KUČA, K., 2002). K posledním administrativním změnám hranic okresu k 1. lednu 2007 patří přechod 3 obcí z okresu Ústí nad Orlicí. Nyní se v okrese nachází 116 obcí, z toho 7 měst a jeden městys (Svojanov).

2.2. Vymezení hřebečského jazykového ostrova a okresu Svitavy

Dnešní svitavský okres zahrnuje část severovýchodních Čech, severozápadní Moravy a podstatnou část bývalého německého jazykového ostrova, jenž je v literatuře znám pod názvem Hřebečsko (něm. Schönhengst, Schönhengstland, Schöngengstgau). Hřebečsko leží na česko-moravské zemské hranici a rozkládá se na ploše 1 230 km². Právě toto území bylo do roku 1945 největším čistě německým jazykovým ostrovem tehdejšího Československa s celkovou délkou hranic 280 km. Většinu tohoto území pokrývaly soudní okresy Moravská Třebová a Svitavy a německé obce, které byly součástí politického okresu Litomyšl a Polička, byť s různými přesahy a bez jasného vymezení hranic. Zbytek připadl na části soudních okresů Lanškroun, Ústí nad Orlicí, Zábřeh na Moravě a z části na Štítý a Mohelnici.

Do Hřebečska patřilo celkem 6 větších měst (Svitavy, Moravská Třebová, Lanškroun, Mohelnice, Zábřeh a Březová n. Svitavou) a 142 obcí, ve kterých žilo v roce 1939 126 000 obyvatel. Obcí s českou většinou bylo pouze 13 a počet německy hovořících obyvatel dosahoval 84 % . Venkovská krajina si zde držela typicky německý ráz, kulturu, zvyky a nářečí až do roku 1945. (FIKEJZ, R., 2003).

Obr. 2. Vymezení Hřebečska ve 20. století.

Zdroj: <http://www.schoenhengstgau.de/Karte.html>. Vlastní úpravy.

Jak ukazuje Obr. 3. politický okres Moravská Třebová byl od poloviny 13. století po konec druhé světové války osídlen ze dvou třetin německy mluvícím obyvatelstvem s hospodářskými centry Moravská Třebová (Mährisch Trübau), Svitavy (Zwittau) a Březová nad Svitavou (Brüsau). Zde bylo původní české osídlení soustředěno do dvou oblastí: v okrese moravskotřebovském do pruhu obcí při jihovýchodní hranici okresu¹, v okrese svitavském pak v podstatě jen do jediné obce, do Moravské Chrastové s místní částí Chrastová Lhota. V ostatních obcích těchto okresů převažovalo nebo žilo výhradně německé obyvatelstvo. V soudním okrese Jevíčko bylo německé obyvatelstvo v převaze pouze ve Vísece u Jevíčka, Chornicích, Slatině a Zadním Arnoštově, zbývající obce byly úplně české nebo s minimálně 90% českou většinou.

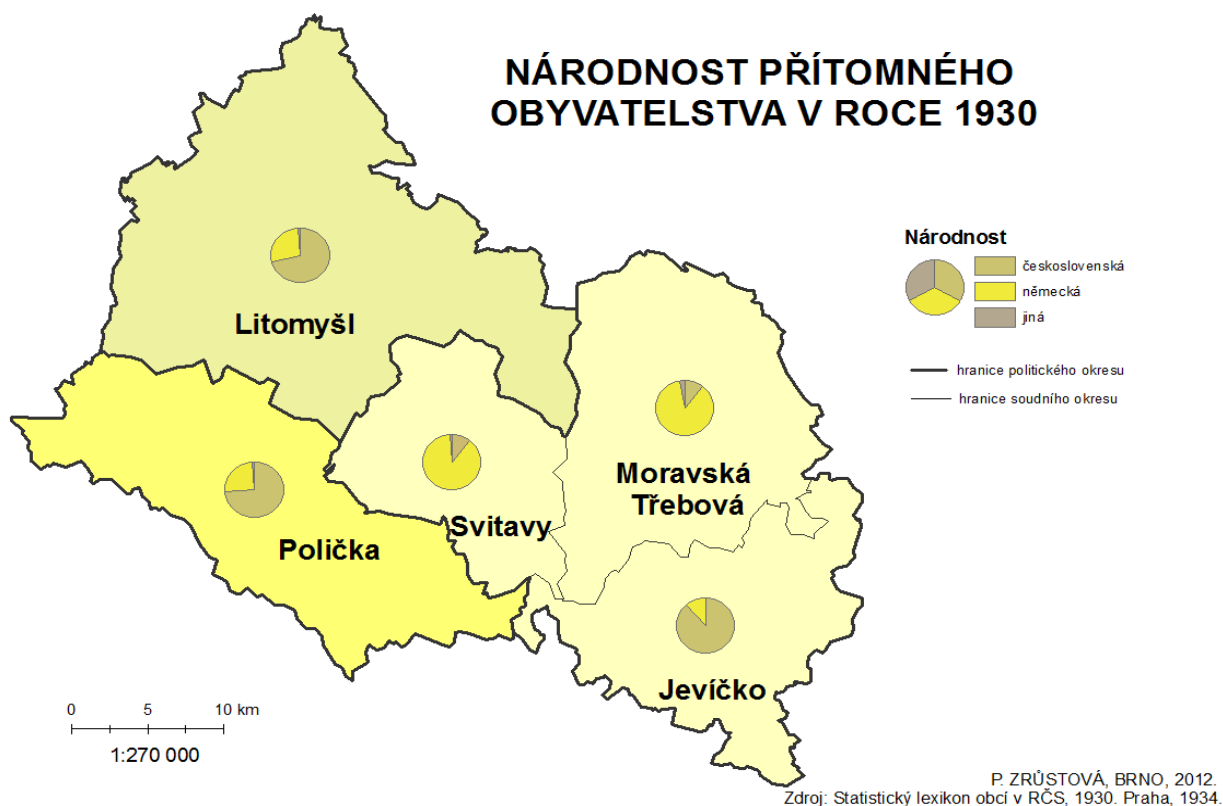
Českou stranu představoval politický okres Litomyšl s kulturně-historickým centrem Litomyšlí (Leitomischl). V něm se nacházelo 11 německých obcí při hranici se soudním okresem Svitavy a Moravská Třebová.² Výčet uzavírá podhorská oblast politického okresu Polička s královským věnným městem Polička (Politschka). Při hranici se soudním okresem Svitavy se nacházelo 9 německých obcí.³ V Brněnci pak žila asi 40% německá menšina (BAHLCKE, J. A

¹ Bohdalov, Pěčíkov, Petrůvka, Městečko Trnávka, Unezárka a Lázy.

² Děřichov, Chmelík, Janov, Karle, Koclířov, Květná, Čistá (dříve Litrbachy), Mikuleč, Opatov, Opatovec, Semanín.

³ Banín, Bělá n. Svitavou (Německá Bělá), Lavičné (Nová Bělá), Česká Dlouhá, Jedlová, Pomezí (Limberk), Modřec, Česká Radiměř a Stašov.

KOL., 2001). Obecně je možné konstatovat, že se politický okres Moravská Třebová (vyjma Jevíčska) profiloval jako průmyslový, kdežto okresy Polička a Litomyšl byly převážně zemědělské. Národnostní skladba se zcela změnila s odsunem německého obyvatelstva po roce 1945.

Obr. 3. Vymezení území a národnost obyvatelstva v roce 1930.

2.2. Vymezení pohraničí

První vymezení pohraničního pásma bylo provedeno již v době první republiky, ale území okresu Svitavy nebylo do pohraničí zahrnuto. Po druhé světové válce bylo velmi těžké určit přesnou hranici mezi vnitrozemím a pohraničím. Dekret prezidenta Beneše č. 121/1945 Sb., o územní organizaci správy vykonávané národními výbory, považuje za pohraničí území obsazené nacistickou mocí v říjnu roku 1938. Jiné vymezení pohraničí, zřejmě nejpoužívanější v úřední a statické agendě, provedl Osídlovací úřad v Praze svým výnosem z června roku 1946 (viz Příl. 1.). Do takto vymezeného území byly zahrnuty celé obvody politických okresů odtržených v roce 1938. Ovšem s touto výjimkou, že byly vypuštěny některé části území, které okupovány byly, a naopak byly zahrnuty některé oblasti, které okupovány nebyly. Do takto vymezeného pohraničí je zahrnut celý politický okres Moravská Třebová, naopak zde chybí okresy Polička a Litomyšl (VELEŠÍK, V., 2000).

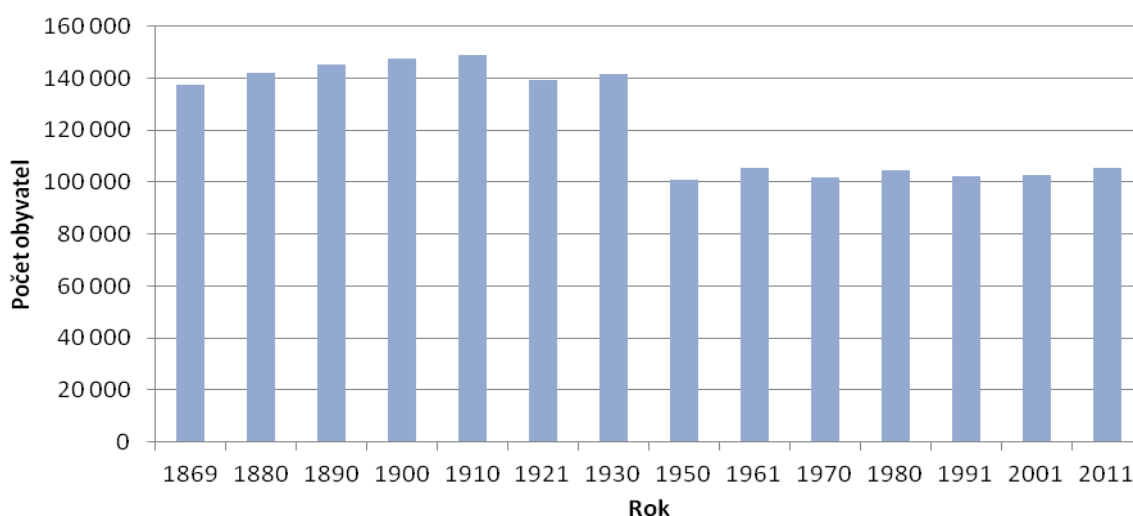
V souvislosti s pohraničním územím je používán i termín *Sudety* (Sudetenland)⁴ nebo *vnější pohraničí*, který se používá pro oblast přičleněnou k Říši (politický okres Moravská Třebová). Dalším pojmem je *české vnitřní pohraničí*, těsně přilehající k dříve etnicky německému pohraničí

⁴ Po druhé světové válce se termín *Sudety* přestává používat, dokonce získává u českého obyvatelstva pejorativní ráz. Naopak se nepřetržitě objevuje ve slovníku Sudetoněmeckého krajanského sdružení, které jím označuje celé pohraničí českých zemí.

Čech a v letech 1938 - 1945 skutečné pohraničí. Jako vnitřní pohraniční byl označován politický okres Litomyšl a Polička (KASTNER, Q., 1996b).

2.4. Okres Svitavy dnes

Okres Svitavy se rozkládá převážně na Svitavské pahorkatině. Jihozápad vytváří Českomoravská vrchovina, na východě se nachází Moravskotřebovská pahorkatina a Malá Haná, součást Boskovické brázd. Okresem probíhá hlavní evropské rozvodí pro Černé a Severní moře. Se svojí rozlohou 1 379 km² je největším okresem v kraji. Jeho území leží v nadmořské výšce od 270 do 778 m n. m. K 31. 12. 2011 žilo v okrese 105 103 obyvatel. Tento počet je od roku 1950 víceméně stabilní.

Obr. 4. Vývoj počtu obyvatel v okrese Svitavy v letech 1869 - 2011.

Zdroj: *Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005*. ČSÚ, 2006; *Předběžné výsledky SLBD 2011 – ČR a kraje*. ČSÚ, 2012. *Vlastní úpravy*.

Pozn.: Počet obyvatel okrese v letech 1869-2001 je podle správního rozdělení České republiky k 1.1. 2005.

V současné době je okres rozdělen na čtyři správní obvody obcí s rozšířenou působností charakteristických spádovostí okolních obcí do středisek těchto oblastí. Jedná se o správní obvod Svitavy (centrální část okresu), Litomyšl (severozápadní část), Polička (jihozápadní část) a Moravská Třebová (východní část). Tyto jednotlivé mikroregiony mají své poměrně výrazné vnitřní odlišnosti dané rozdílným vývojem obyvatelstva, vzděláním, sociálním, odvětvovým i ekonomickým složením obyvatel, kulturním zázemím apod. (Charakteristika okresu Svitavy, ČSÚ, 2012).

Litomyšlsko

Správní obvod Litomyšl tvoří 35 obcí s 26 773 obyvateli (k 31. 12. 2011). Hustota zalidnění 79,4 obyvatel/km² je výrazně pod krajským průměrem 114,4 obyvatel/km². V urbanisticky a architektonicky pozoruhodné Litomyšli žije 10 275 obyvatel. Má bohaté kulturní a školské tradice a je městskou památkovou rezervací, v níž pulzuje čilý kulturní život, který se opírá o starší tradice spolků. Zámecký areál v Litomyšli byl v roce 1999 zapsán na seznam památek UNESCO. Obcemi s více než 1 000 obyvateli jsou Dolní Újezd (1 966) a Sloupnice (1 721). Zastoupení městského obyvatelstva je nejnižší mezi všemi správními obvody v kraji. Litomyšlsko leží v mírně zvlněném kraji na důležitém silničním tahu spojujícím Prahu, Hradec Králové a Svitavy. Podíl

zemědělské půdy na celkové výměře patří k nejvyšším v Pardubickém kraji a zaměstnanost v zemědělství rovněž překračuje krajský průměr (Charakteristika správního obvodu Litomyšl, ČSÚ, 2012).

Poličsko

Správní obvod Polička tvoří v současnosti 20 obcí, v nichž žije 19 536 obyvatel. Je jednou z bran do Českomoravské vrchoviny a CHKO Žďárské vrchy. Hustota zalidnění je 71,6 obyv./km², což je po Králicku a Moravskotřebovsku třetí nejnižší hodnota v Pardubickém kraji. Přirozené centrum regionu tvoří město Polička s 9 187 obyvateli. V regionu se nachází ještě město Bystré (1 625 obyvatel) a více než 1 000 obyvatel má obec Pomezí (1 150) a Jedlová (1 031). Ve dvou městech správního území, v Poličce a Bystrém, žije 53,8 % obyvatel Poličska. Železnice byla v Poličce vybudována teprve v roce 1896. Průmysl zde ale nenabyl větších rozměrů a ani se nezaměřil pouze na jedno odvětví. Poličsko je spíše zemědělskou oblastí s vysokým stupněm religiozity (Charakteristika správního obvodu Polička, ČSÚ, 2012).

Svitavsko

Správní obvod Svitavy tvoří 28 obcí, v nichž žije 31 781 obyvatel. Přímo ve Svitavách žije 17 067 obyvatel a Svitavy jsou střediskem textilního a strojírenského průmyslu. Hustota zalidnění je 90,4 obyv./km². Svitavsko je výchozím bodem pro cesty na Českomoravskou vrchovinu, Hřebečsko i do Orlických hor. Status města má ještě Březová nad Svitavou (1 726). Největšími obcemi jsou Hradec nad Svitavou (1 658), Brněnec (1 376), Opatov (1 177) a Radiměř (1 104). Svitavy jsou rovněž dopravní křižovatkou, se vzdáleností asi 70 km do Pardubic, Hradce Králové, Brna i Olomouce. Územím prochází železniční trať Česká Třebová - Svitavy - Brno, která je drahou celostátní a je součástí I. tranzitního železničního koridoru Děčín – Praha – Břeclav. Ze Svitav pochází také významný německý politik Franz Jesser, autor názvu „*sudetští Němci*“ (Charakteristika správního obvodu Svitavy, ČSÚ, 2012).

Moravskotřebovsko

Správní obvod Moravská Třebová tvoří 33 obcí s 27 119 obyvateli. Hustota zalidnění 65,0 obyv./km² je druhá nejnižší v kraji. Moravská Třebová byla celá staletí kulturním centrem severozápadní Moravy a v současnosti v ní žije 10 910 obyvatel. Za poslední desetiletí se město rozrostlo, ale ne vždy byly respektovány estetické a urbanistické požadavky na výstavbu. Ve městě Moravská Třebová a Jevíčko žije polovina obyvatel správního obvodu a Jevíčko s 2 891 obyvateli tvoří druhou spádovou oblast regionu. Obce s více než 1 000 obyvateli jsou Městečko Trnávka (1 488), Kunčina (1 323), Jaroměřice (1 207) a Staré Město (1 017). Především druhá polovina 19. a počátek 20. století byly obdobím průmyslového rozkvětu celé oblasti. Hlavním průmyslovým oborem se stal textilní průmysl. Prochází tudy železniční trať Prostějov - Třebovice v Čechách a silnice spojující Prahu s Olomoucí (Charakteristika správního obvodu Moravská Třebová, ČSÚ, 2012).

3. SPOLEČNÉ SOUŽITÍ ČECHŮ A NĚMCŮ NA ÚZEMÍ ČR

3.1. Češi a Němci do první světové války

Historie soužití Čechů a Němců má na území dnešní České republiky hluboké kořeny. Prokazatelně první setkání v historické době sledujeme už v období Velké Moravy, kdy křesťanští kněží z francké říše šířili novou víru. Když vnitřní česká kolonizace ve 12. století nesplnila úkol osídlit neobydlená území Čech a Moravy, začala během 13. století působit tzv. kolonizace vnější (nazývaná také „velká“ nebo „německá“) a do země začali přicházet noví obyvatelé na popud rozvíjejících se měst Českého království (KASTNER, Q., 1996b, s. 25). Právě sem sahají hlavní kořeny česko-německého soužití.

Zemědělská revoluce umožnila osídlování i výše položených míst a položila základy souvislého a nadále trvalého osídlení (především) pohraničí německým obyvatelstvem (BENEŠ, Z. a kol., 2002). Noví němečtí obyvatelé, měšťané i sedláci, netvořili homogenní skupinu, navzájem se odlišovali i jazykovými dialekty a tvořili spíše horní vrstvu obyvatel. Záhy se sblížovali s českým prostředím a přinášeli do českých zemí nové výrobní postupy, urbanistické a architektonické novoty a v neposlední řadě i právní a správní zvyklosti, jež se postupně začaly jevit jako výhodnější a nabývat na vrchu (KASTNER, Q., 1996b).

Většina příslušníků společnosti zůstávala mimo politický život a jen ve výjimečných případech, např. během husitství, se stávaly širší sociální vrstvy jeho aktivním činitelem. V 14. století se setkáváme s jevem, který je možno označit dle Z. Beneše a kol. (2002, s. 18) jako středověký nacionalismus. Jeho zdrojem bylo pociťované a sdílené vědomí jakési národní pospolitosti dané jazykem, společnou politikou a hospodářskými zájmy. Přelom 14. a 15. století s sebou přinesl další proměnu. K sociálním a politickým faktorům ovlivňujícím česko-německý vztah přibyl náboženský, přesněji řečeno konfesijní. Viklefsko-husitské reformní myšlení položilo základní kameny modernímu českému nacionálnímu myšlení založenému na společném jazyce, původu a víře. Rysy silného nacionálního vědomí byly zjištěny i u Němců, avšak zrod německého nacionálního vědomí lze položit až k reformaci, tedy do 16. století.

Během 16. a počátkem 17. století nastal další příliv německého obyvatelstva do českých zemí v souvislosti s postupem luteránství. Porážka v bitvě na Bílé hoře dodnes v českém národním vědomí přežívá jako porážka, jež přinesla „konec samostatnosti české“. Nešlo přitom ani tak o střet Čechů s Němci, ale spíše o střet dvou státních principů – stavovského a absolutistického. Stav se pokoušely uhájit svá tradiční privilegia proti vzrůstajícímu císařskému absolutismu. Jejich porážka nicméně znamenala zničení českých elit a posílení germanizačních tendencí (BENEŠ, Z. a kol., 2002, s. 23). Přicházející německé obyvatelstvo nahrazuje demografický úbytek způsobený mnohaletým válčením. Právě v tomto období byla poněmčena i území ležící hluboko ve vnitrozemí a do té doby zcela česká – mj. i Žatecko, Lovosicko, Litoměřicko, Ústěcko, Českodubsko a další (KASTNER, Q., 1996b).

V souvislosti s prosazovanou centralizací v době tereziánské a josefínské šla ruku v ruce i germanizace prosazovaná z vídeňského dvora. Němčina jako povinná úřední řeč byla zavedena Josefem II., vedle ní se však používala i čeština, italština a latina. Během 19. století byla němčina stále více nacionalizována a stávala se prostředkem a argumentem národnostních střetů a národních hnutí. Během druhé poloviny 18. a hlavně první poloviny 19. století prošli Češi a Němci procesem, během něhož se stali z etnických skupin národy⁵.

⁵ Proces nacionalizace, nebo-li vytváření moderního národa, je složitým jevem, který provází evropské dějiny od druhé poloviny 18. století až do 1. světové války.

Proces národní emancipace Němců byl nejen rychlejší, ale také ofenzivnější. Především byl ale velmi složitý. Probíhal v podmínkách neexistence jednotného německého státu a v obraně proti Napoleonovi se zrodila idea sjednoceného Německa v rovině duchovní, umělecké, filozofické, politické i obranné. České národní hnutí se odvíjelo v podmínkách nejen geograficky značně menších, ale také celkově daleko skromnějších. Česká kultura se rozvíjela nejprve jako zrcadlový obraz vyvinutější kultury německé, avšak zároveň v opozici vůči ní. Záhy ale vykročila na cestu vlastní a specifickou, kterou přijala a respektovala nakonec i kultura německá (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Klíčový rok 1848 přinesl Němcům v Čechách a na Moravě nelehkou volbu mezi okrajovou existencí v eventuálním velkoněmeckém státě anebo privilegovaným postavením v habsburské monarchii. Pro Čechy to byla volba svým způsobem snažší. Před nejistým statutem menšiny v moři německého národního státu dávali rozhodně přednost autonomii v Rakousku, jehož reforma se jim v národnostní federaci zdála možná (KŘEN, J., 1992). Od tohoto roku až do první světové války se česká politika orientovala na obnovu české státnosti v habsburské monarchii, všechny návrhy na zrovnoprávnění českých zemí v rámci monarchie však skončily neúspěšně. Nesporně vyspělejší německé prostředí ochotné respektovat kulturní autonomii Čechů však nebylo připraveno akceptovat samostatnou českou politiku a její program, což je považováno za příčinu konfliktního společenství Čechů a Němců.

V procesu národního obrození dokázala česká společnost pozdvihnout svůj jazyk, položit základy své moderní kultury a vzdělanosti a sociálně se dotvořila. Jeden z jejích charakteristických znaků, kromě vzniku českých peněžních ústavů, představovaly národní obranné spolky, které podporovaly hospodářský nacionalismus a snažily se jej uplatnit v každodenním životě. Největší byla *Národní jednota Severočeská*, která vznikla v roce 1885. Na německé straně to byl *Bund der Deutschen in Böhmen*. Činnost spolků, kterých bylo na obou stranách přes dvě desítky, tvořila širokou a vlivnou část českého i německého veřejného života, především střední třídy a zvláště na německé straně byla jejich aktivita velmi ofenzivní. Pomalu se prosazující převaha české strany u českých Němců vyvolala však už tehdy pocit defenzivy. K nevybíravé národní konfrontaci se však nepřikláněli všichni. Zejména v oblasti všedního života a kultury nalezneme příklady vědomé a pozitivní spolupráce mezi Čechy a Němci a vzájemného porozumění (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Postupně ale stále konfliktnější soužití dvou národů nalezlo svůj vrchol vzájemných potyček v 90. letech 19. století. V letech 1880 – 1910 vzrostly české menšiny v německém pohraničí o 36,4 %, ale německé menšiny v českém vnitrozemí pomaleji – asi o 26 %. Sudetoněmecké osídlení se tak růstem českých menšin stalo rozdrobenějším (KŘEN, J., 1990). Poněkud klidnějším vývojem procházela v druhé polovině 19. století Morava, kde nacionální třenice nebyly taky silné a kde se podařilo roku 1905 dosáhnout jakéhosi národnostního vyrovnání tzv. moravským paktem (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

V podmínkách první světové války se vyostřil nacionalismus německých stran, které se stavěly za užší spojení mezi Rakouskem a Německým císařstvím. Když pominuly české naděje na demokratickou přestavbu monarchie, již by se vyřešila i národnostní otázka, a k tomu se přidaly zvyšující se útrapy války, mezi nimiž na prvním místě figuroval hlad a politicko-policejní represe, odpor proti habsburské monarchii rostl. Proto se rozhodlo radikální křídlo českého a slovenského národního hnutí pod vedením Tomáše G. Masaryka, Milana R. Štafánika a Edvarda Beneše zasazovat o státní nezávislost obou národů. Vytvoření a uznání suverénního státu bylo zejména výsledkem diplomatického a vojenského úsilí československého zahraničního odboje. Konec první světové války podstatně změnil politickou i sociální mapu Evropy i dosavadní česko-německé vztahy, které dostaly novou podobu, formu i obsah (Ústav mezinárodních vztahů, 1996).

3.2. Dvacetiletí Čechů a Němců v demokratické ČSR

Němci, dříve součást vládnoucího národa, se nyní stali menšinou ve státě svého protivníka. Z hlediska národnostního složení byl Parlament tvořen především z Čechů, z menší části ze Slováků. Němečtí ani maďarští představitelé se dobrovolně tvorby těchto orgánů nezúčastnili. Naproti tomu se na tvorbě české státnosti a ústavnosti podíleli příslušníci židovské minority, jakožto „*třetí národ*“ ve vznikajícím státě (KŘEN, J., 1990).

Nová státní moc musela prosadit svrchovanost státu vůči celému území i veškerému obyvatelstvu. Nacionální konflikt gradoval na jaře 1919 při zahájení činnosti rakouského parlamentu a pokusu o připojení území k tzv. Německému Rakousku (Deutsch Österreich). Při vzpouře v Kadani bylo zastřeleno padesát německých demonstrantů (KASTNER, Q., 1996b). Ani a Slovensku nebylo přihlášení k československé státnosti jednoznačné, a to především u Maďarů. Potlačení protičeských demonstrací se tak stalo těžkou morální zátěží české strany a dodalo emocionální argumenty sudetoněmecké politice při jejím odmítání české nadvlády. Na druhé straně sudetoněmecký pokus o secesi a směřování k Velkoněmecku zatížil česko-německý vztah trvalým břemenem a prohloubil nedůvěru mezi oběma národy (KURAL, V., 1993).

Prosazení české koncepce národního státu v historických hranicích českých zemí vyvolalo mezi sudetskými Němci silné zklamání. Avšak Československo patřilo k vítězným mocnostem války, z čehož plynuly výhody zvláště pro německou menšinu a nová republika se stala realitou, a to realitou nikoli nesnesitelnou. Nabízela přes dílčí nedostatky svým národnostním menšinám dostatečný prostor pro kulturní a politický život. Střízlivěji a aktivisticky uvažující němečtí politici vzali záhy realitu ČSR na vědomí (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

ČSR zdědila z bývalé monarchie sice jen 21 % rozlohy a 26 % obyvatelstva, zato však přes 70 % veškerého průmyslu. Byť byla také postihnuta válečnou krizí z let 1921 – 1923, byly její projevy mírné a druhá polovina 20. let znamenala léta největší prosperity. Aktivistický proud v německé politice proto nabýval postupně na síle a vstupem německých stran do československé vlády v roce 1926 převládl. Přinášel s sebou nejen loajalitu k ČSR, ale i přihlášení se k demokracii. Negativismus naopak směřoval k autoritativním a záhy fašistickým tendencím (BENEŠ, Z. a kol., 2002). Vysoká hospodářská konjunktura druhé poloviny 20. let s přírůstkem nikdy předtím ani potom v ČSR nevidanými, umožňovala i sudetským Němcům prosperitu - při využívání vládních pozic větší než bez nich. Podstatné bylo, že se téměř vytratila nezaměstnanost a ekonomický vývoj byl mnohem příznivější než v sousedním Rakousku a zvláště Německu. Spolupráce Čechů a Němců na komunální nebo hospodářské úrovni byla také dobrá (KURAL, V., 1993).

Vůči výmarskému Německu se československá diplomacie snažila upravit poměry „*korektně a časem i přátelsky*“. Konkrétním cílem bylo získat Německo ke vstupu do Společnosti národů a jejím prostřednictvím jej vřadit do evropské rodiny, což se v roce 1926 podařilo. Probíhalo i hospodářské sblížení a Německo se v československém zahraničním obchodě postupně dostalo na první místo. Přesto všechno panoval v československo-německých vztazích určitý chlad. Od roku 1928 začínal být velkoněmecký aspekt německé politiky zjevný (KURAL, V., 1993, s. 52).

Další světová krize zasáhla Československo později, naplno až roku 1930 a také probíhala pomaleji než v Německu. Nejhůře postihla hustě osídlená německá pohraniční území českých zemí. Tam byla situována převážná část strukturálně slabého lehkého a spotřebního průmyslu (textilní, sklářský, porcelánový či hračkářský), který za hospodářské krize přišel až o dvě třetiny svých odbytí⁶.

⁶ Například v textilním průmyslu vzrostla nezaměstnanost v roce 1933 oproti roku 1926 16krát, v průmyslu kamene a zemin 28krát a ve sklářství 73krát.

V letech 1932 až 1938 dosáhla nezaměstnanost mezi německým obyvatelstvem míry daleko vyšší než v sousedním Německu a v poměru k českému obyvatelstvu byla zhruba třikrát vyšší. V okresech zcela německých anebo s pouhými 20 % českého obyvatelstva tvořila na konci roku nezaměstnanost 18,2 %, zatímco v okresech, kde žilo nejvýše 20 % Němců, byla 9,2 % (BENEŠ, Z. a kol., 2002). Tím, že začala krize v ČSR s jednoročným až dvouletým zpožděním, objevilo se i východisko z ní se zpožděním. Při jejím vrcholu u nás byl v sousedním Německu již patrný ekonomický vzestup.

Českoslovenští Němci tak viděli v Hitlerově Německu vzor, jak tíživé hospodářské problémy efektivně a rychle překonat. Tuto skutečnost využila nacionálně orientovaná politická propaganda k obvinění vlády z jednostranné hospodářské politiky a znovu začal silnit negativismus. Ve volbách roku 1935 byla autoritativně orientovaná *Sudetendeutsche Partei* (SdP), mající již i své silné nacistické křídlo, nejen suverénně nejsilnější německou stranou, ale co do počtu získaných hlasů dokonce nejsilnější politickou stranou v ČSR vůbec⁷ (Ústav mezinárodních vztahů, 1996).

Právě skutečnost, že různé národnosti nebyly krizí zasaženy stejně, umocněná rychlejší obnovou výroby a zaměstnanosti v Německu se stala pro ČSR a česko-německý vztah výbušninou nejvyšší razance. Spoluurčovala vznik krize národnostní a s ní i osud československého státu a státnosti. Nedostatek pozornosti státu k specifické situaci ekonomiky v pohraničí způsobil, že se národnostně nejchoulostivější část státu v krizi střetla s nejobtížnější situací. Sociální situace Německa, tj. vzájemné působení ekonomické, sociální, politické i národní krize, hnala vodu na mlýn pravicovým, nacionálně radikálním odpůrcům demokracie. Hitlerova NSDAP, nezátížena žádnou vládní odpovědností za vzniklou situaci, měla volné ruce ke kritice a díky své nacionální, antidemokratické, prosociální a protižidovské agitaci vedené s neobyčejnou razancí, dovedností i demagogií k sobě mohla přitahovat početné zástupy nespokojenců z řad devastovaných středních vrstev, inteligence i nezaměstnaných dělníků.

V důsledku toho všeho se zásadně změnil dosavadní ráz německo-českého vztahu. Obezřetná taktika z let 1933-35 měla na zahraničním poli vcelku úspěch – svět Hitlerovi poskytl potřebný klid. Mohl začít s velkorysým zbrojním programem, který významně pomohl překonávat nezaměstnanost. V ČSR se během hospodářské krize nevytvořila politická krize takového řádu. Demokratické principy byly přece jen zakořeněny hlouběji než ve výmarském Německu a sociální rozpory, jakkoli neméně ostré, za této situace samy o sobě nestačily na zásadní změnu ani doprava, ani doleva. Při řešení německé otázky existovala jedna zásadní slabina: nedostatek praktického a rychle prováděného programu pro její akutní řešení, a to jak z národnostního, tak ze sociálního hlediska (KURAL, V., 1993).

Přestože ve srovnání s ostatními „následovnickými státy“ habsburské monarchie byla národnostní politika prováděna do značné míry korektně, nepodařilo se pražské vládě v relativně krátkém čase vyřešit rozpor mezi pojetím národního a národnostního státu a dosáhnout, aby se všechny menšiny bezvýhradně přihlásily ke státu a nabyly důvěry v jeho politické instituce. Byť jen málokteré státy na světě dávaly v meziválečném období menšinám práv více. Pokojně a na dohodě založené urovnání sporných národnostních otázek mohlo mít reálnou naději na úspěch, kdyby Německá říše nezesilovala ve 30. letech intervenční tlaky a neudělala z národnostních menšin nástroj své politiky. Po anšlusu rakouské republiky k Německé říši v březnu 1938, ke kterému došlo, aniž by tomu západní mocnosti nějakou intervencí bránily, usilovala nacistická zahraniční politika o zničení ČSR jako suverénního státu a Německo začalo soustředěný politicko-diplomatický nápor. Henleinovu SdP, která pro tuto chvíli zastupovala většinu Němců

⁷ Přitom v roce 1925 i 1929 odevzdalo na 70 % německých voličů své hlasy třem politickým aktivistickým stranám (agrární, sociálně-demokratické a křesťansko-sociální) připraveným aktivně se podílet na výstavbě československého demokratického státu.

v Československu, použil Hitler k tomu, aby strunu národnostních sporů vyostřováním politických požadavků, přepjal až k prasknutí a vytvořil tak vhodnou příležitost pro německou diplomatickou a vojenskou intervenci⁸ (Ústav mezinárodních vztahů, 1996).

Mnichovská dohoda byla podepsána v září roku 1938 představiteli vlád Německa, Itálie, Velké Británie a Francie. ČSR, která nebyla na jednání připuštěna, bylo nařizeno podstoupení česko-moravského pohraničí Německu. Mocnosti tím vyvolaly destrukci československé demokracie, morální krizi českého národa, de facto i rozložení státu na Česko-Slovensko a následovně i jeho zánik v březnu 1939 (BENEŠ, Z. a kol. 2002).

„Mnichov“ znamenal ve vývoji česko-německých vztahů bezesporu předěl. Německá strana získala jednoznačnou převahu, která vyplývala z několika skutečností. První představovala ztráta asi 28 000 km² v odtrženém česko-moravském pohraničí s jeho přírodními zdroji, průmyslem a více než 3 500 000 obyvateli podle „*völkisch principu*“, z nichž bylo podle německých údajů asi 675 480 Čechů, jakož i ztráta hlavní linie opevnění, která znemožňovala vojenskou obranu země. K tomu se přidružovalo vyhnání či vysídlení desítek tisíc Čechů, Židů a ohrožených demokratických Němců z okupovaného pohraničí. Druhou stranou skutečnosti byla změna poměru sil v Evropě a ve středovýchodní zvláště. Versailleský systém byl definitivně zavrhnut a Němci dostali od Západu ve středoevropském prostoru de facto volnou ruku. V českém prostředí (na rozdíl od slovenského) plně převažovala národní prohra a na ní navazující destrukce všech hodnot, k nimž se většina Čechů až dosud upínala. Tragické vědomí katastrofy prohloubené zradou Spojenců i nedostatkem vlastní odvahy bylo východiskem obrovského zoufalství, znechucení a nevíry, jež prorůstaly národní vědomí, politiku, kulturu i psychiku. Rozpadla se i národnostní konstrukce státu, nejen ta s německou menšinou, ale i se Slováky. Mnichovským řešením v podstatě skončilo soužití Němců s Čechy ve společném státě, v celém dějinném kontextu již od pozdního přemyslovského království přes císařství habsburské až do tohoto rozchodu. Životnost Česko-Slovenska byla pouze krátká a Češi byli vehnáni opět do společného státu s Němci – do Velkoněmecké říše. Také sudetští Němci se však stali subjektem politiky, která k tomu vedla, pomohli ji uskutečnit. Tento fakt byl sám o sobě těžkým úderem do českého vědomí a brázdou mezi Čechy a zvláště sudetskými Němci prooral v propast. Budeme-li hledat důvody pro razantní, ba krutý rozchod Čechů se sudetskými Němci po válce a pro přesvědčení, že zárukou života může Čechům být jedině ryze národní stát, potom první z nich najdeme v Mnichově, v jeho průvodních okolnostech i následcích. Je ale zřejmé, že ne všichni sudetští Němci na nich mají podíl, i za jednoznačnými výsledky pro SdP se skrývalo množství lidí neangažovaných či zstrašených, a navíc zde stála pevná skupina německých odpůrců fašismu, obdivuhodně odhodlaná plout proti divokému proudu euforie vlastního národa a riskovat nebezpečí – v něčem dokonce i větší, než hrozilo samotným Čechům (KURAL, V., 1994).

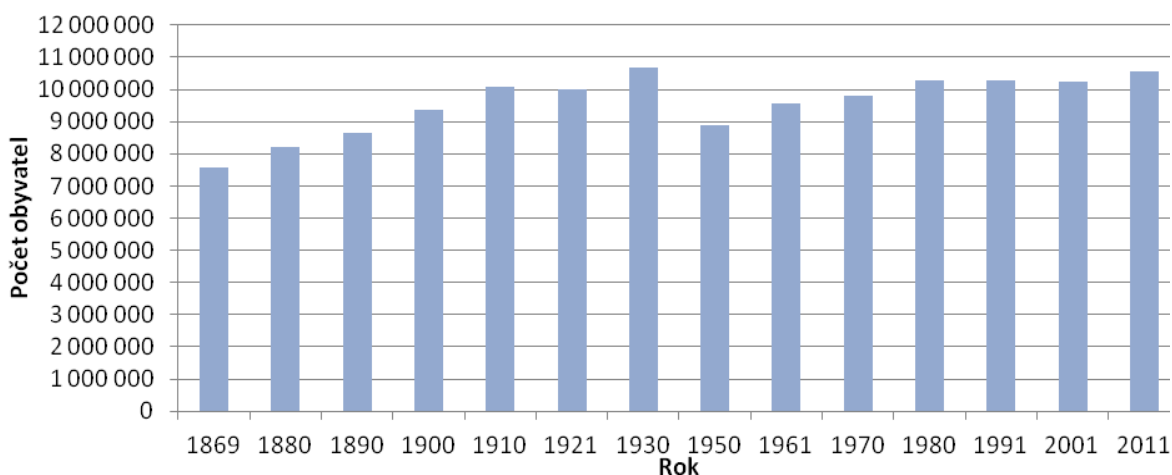
To vyvolává otázku, zda se tak stát muselo, zda sudetští Němci skutečně nemohli žít ve společném státě s Čechy. Rozpad Rakouska-Uherska, vznik a koncepce československého státu s sebou přinesly vážné problémy, jak pro celou střední Evropu, tak pro sudetské Němce a německo-český vztah. Československou státnost také nelze jen chvalořečit. Nejzávažnějším problémem však bylo po roce 1918 oslabení středoevropské stability a národnostní poměry a jejich řešení na bázi národního státu, jemuž struktura neodpovídala a jež zjevně potřebovalo transformaci směrem k nějaké, soudružnost ovšem umožňující, podobě státu národnostního. Neblahý konec versailleské střední Evropy byl určen nejen slabiny její koncepce, ale zejména tehdejšími Neúspěch ČSR nebyl ani tak důsledkem vnitřních slabin československé státnosti, jako tlaku Hitlera.

⁸ Koalice českých a německých aktivistických stran vydržela až do roku 1938 a němečtí demokraté se výrazně zasloužili o zachování československé demokracie až do posledních měsíců existence Československé republiky.

vládami Anglie a Francie, jež na svou roli garanta zvoleného řešení rezignovaly a i z ryze vojenského pohledu zbytečně ustoupily hitlerovskému hegemonismu.

3.3. Obyvatelstvo a jeho sociální struktura

Vývoj počtu obyvatel měl v českých zemích rostoucí tendenci do první světové války. Při sčítání obyvatelstva v roce 1921 je patrný mírný úbytek v důsledku poklesu porodnosti a válečných ztrát. Uspokojivá životní úroveň za konjunktury druhé poloviny 20. let a zvýšená porodnost vedla k maximu počtu obyvatel v roce 1930. O poválečném odsunu Němců a s ním spojeném úbytku obyvatel a dalším vývoji budou pojednávat následující kapitoly.

Obr. 5. Vývoj počtu obyvatel v ČR v letech 1869 - 2011.

Zdroj: *Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005*. ČSÚ, 2006; *Předběžné výsledky SLBD 2011 – ČR a kraje*. ČSÚ, 2012. *Vlastní úpravy*.

Podle sčítání obyvatelstva v roce 1921 žilo v ČSR 13 274 000 domácích obyvatel. Z 9 817 000 obyvatel žijících v českých zemích bylo 6 727 000 národnosti československé a 2 973 000 národnosti německé (viz Tab. 1.). Zbytek tvořili cizinci a Maďaři, Rusíni, Ukrajinci, Židé, Poláci a ostatní národnosti. V porovnání s rokem 1910 klesl počet Němců v českých zemích asi o půl milionu. Přesto činil podíl Čechů v českých zemích 67,2 %, Němců 29,7 %. Tudiž představovala národnostní struktura pro ČSR velký problém, zřetelný i z mezinárodního porovnání⁹. Podle V. Kurala (1993) chyběl v ČSR řídicí, jasně většinový národ, schopný ji účinně kormidlovat a vytvářet v parlamentní demokracii potřebnou většinu.

Základní otázkou je, zda Němci v Československé republice početně rostli nebo ubývali, jinými slovy, zda byla ohrožena biologická podstata jejich národní existence. Německé obyvatelstvo Čech a Moravy mělo v důsledku dlouhodobého trendu již z Rakouska-Uherska a zejména z negativního vlivu světové války na populační přírůstky „starší“ věkovou strukturu. Obyvatelstvo také pokleslo o 130 000 padlých ve válce, 43 000 Židů přešlo od německé národnosti k nově uznané národnosti židovské a 54 000 Němců do kategorie cizinců. Další příčinou poklesu je přechod od kritéria obcovací řeči (užívaného v rakouských sčítáních pro zjištění národnosti) ke kritériu řeči mateřské, jež zavedla statistika československá. Němčina jako obcovací řeč dříve

⁹ Z asi 20 milionů příslušníků národnostních menšin ve střední Evropě jich na ČSR připadalo přibližně 4,5 miliónu, čili 34 % domácího obyvatelstva, což bylo daleko nejvíc. V Polsku, v druhém v pořadí to bylo asi 31 %.

zažívala konjunkturální nadlepšení a po zavedení kritéria mateřské řeči toto zkreslení odpadlo, ale rozsah této změny není možné stanovit dost přesně. Němečtí autoři jej pro staré mocnářství odhadují asi na 200 000. Pro rok 1921, kdy se efekt nového kritéria a politických změn sčítají, lze mluvit o asi 270 000 osobách. Další skupinou německých úbytků, jsou „ztráty nenarozených“, které sudetští Němci utrpěli v důsledku populačního výpadku. Ač se projevoval již před první světovou válkou, v jejím průběhu eskaloval a byl větší než u Čechů. Celkově se tedy sudetoněmecké ztráty odepisovaly z jakéhosi sníženého základu asi 200 000 lidí, které se normálně narodit mohly, leč nenarodily se. Skutečná ztráta sudetských Němců je pravděpodobně v letech 1910-1921 ještě vyšší než oněch úředně vykázaných 517 000.

Tab. 1. Národnost přítomného obyvatelstva českých zemí v roce 1921.

Národnost	Počet obyvatel					
	Absolutně			Relativně (%)		
	Země Česká	Země Moravsko-slezská	české země celkem	Země Česká	Země Moravsko-slezská	české země celkem
československá	4 382 788	2 344 620	6 727 408	65,7	70,3	67,2
německá	2 173 239	799 969	2 973 208	32,6	24,0	29,7
polská	953	72 047	73 000	0,01	2,2	0,7
židovská	11 251	19 016	30 267	0,2	0,6	0,3
jiná	9 547	3 522	13 069	0,1	0,1	0,1
cizozemci	93 757	95 978	189 735	1,4	2,9	1,9
Celkem	6 671 535	3 335 152	10 006 687	100,0	100,0	100,0

Zdroj: *Statistický lexikon obcí v RČS, 192, Praha, 1924. Vlastní úpravy.*

Během dvacátých let se populační přírůstek sudetských Němců opět obnovil a v průměru rostl o 3,5 ‰ ročně. Jejich počet stoupl v českých zemích do roku 1930 o 98 000 na 3 071 000 (v ČSR na 3 232 000). Přes tento absolutní růst však sudetští Němci relativně ztráceli, protože ostatní národy s výjimkou Maďarů rostly rychleji. Proto klesl německý podíl v českých zemích z 29,7 % na 28,8 % a v rámci ČSR dokonce na 22,3 %. Zejména na Moravě klesal podíl Němců k významné hranici 20 %, pod níž hrozily vážné důsledky ve sféře jazykového práva. To jistě nemohlo Němce v Československu neznepokojoval. Byl to však důkaz jejich existenčního ohrožení a byly příčinou špatné životní podmínky Němců v ČSR?

Tab. 2. Národnost přítomného obyvatelstva českých zemí v roce 1930.

Národnost	Počet obyvatel					
	Absolutně			Relativně (%)		
	Země Česká	Země Moravsko-slezská	české země celkem	Země Česká	Země Moravsko-slezská	české země celkem
československá	4 713 366	2 595 534	7 308 900	66,3	72,8	68,5
německá	2 270 943	799 995	3 070 938	31,9	22,4	28,8
polská	550	79 450	80 000	0,0	2,2	0,7
židovská	12 735	17 267	30 002	0,2	0,5	0,3
jiná	17 515	9 442	26 957	0,2	0,3	0,3
cizozemci	94 817	63 322	158 139	1,3	1,8	1,5
Celkem	7 109 926	3 565 010	10 674 936	100,0	100,0	100,0

Zdroj: *Statistický lexikon obcí v RČS, 1930, Praha, 1934. Vlastní úpravy.*

Naznačené souvislosti ukazují, že příčina malého populačního přírůstku sudetských Němců netkvěla v jejich špatném existenčním postavení, ale jak uvádí V. Kural (1993) v politicko-morální

situaci, v celkové civilizační hladině a sociální struktuře, která se zdá být pro populační trend Čechů, Slováků a Němců mezi oběma válkami rozhodující. Tak, jak u německé a následně české národnosti ubývalo zemědělského obyvatelstva, lze pozorovat i úbytek přirozeného přírůstku, který se zmenšoval díky postupující industrializaci.

Co do sociální struktury stáli Češi a Němci blízko sebe. Představovali průmyslově a civilizačně přibližně stejně vyspělé národy, přesto mezi nimi jistý rozdíl stále existoval. Podle čísel uváděných A. Oberschalem bylo v sociální struktuře sudetských Němců v roce 1921 18,3 % a v roce 1930 16,4 % pracujících v zemědělství a lesnictví, zatímco v české 22,5 %, resp. 19,6 %. I když se statistické prameny poněkud liší, naznačují tato čísla souvislost mezi vývojem podílu zemědělského obyvatelstva a populačního přírůstku¹⁰. Němci měli v roce 1921 vyspělejší sociální strukturu i co se týče podílu osob spjatých s průmyslem, obchodem a peněžnictvím. Během dvacátých let Češi Němce doháněli a i když je nedohnali úplně, byl rozdíl již zcela nepatrný a někde se až obracel. Přesto ovšem stimulovala výchozí situace u Čechů jakýsi „doháněcí syndrom“, což naopak u Němců vyvolávalo pocit ztrát a ohrožení. Posun v české sociální struktuře směrem k růstu průmyslového obyvatelstva se – alespoň z části – paralelně realizoval i jako posun českého obyvatelstva do německých oblastí státu, jako imigrace českých populačních přebytků do pohraničí. Tato skutečnost také zvyšovala sudetoněmecké nejistoty. Někdy nad míru přiměřenou, ač byla v podstatě důsledkem procesu sociálně-ekonomického (KURAL, V., 1993).

Tab. 3. Češi a Němci podle třídy povolání v roce 1921 a 1930.

Třída	Němci		Češi	
	1920	1930	1920	1930
Podnikatelé	32,1	29,5	34,2	30,6
Z toho zemědělství a lesní podnikatelé	18,3	16,4	22,5	19,6
Úředníci	7,6	7,5	6,6	7,4
Dělníci a zřízenci	42,2	43,7	39,2	45,3
Nádeníci a poddaní, ostatní bez povolání	6,2	6,5	8,4	4,1
Učňové	2,1	1,6	2,3	2
Osoby žijící z rent a podpor	8,5	9,5	7,6	8,6
Vojáci a chovanci ústavů	8,5	9,5	7,6	8,6

Podle: A. Oberschall: *Sociální struktura Němců v ČSR in KURAL, V., 1993, vlastní úpravy.*

3.4. Druhá světová válka a tragické vyústění česko-německých vztahů

Rozbitím Česko-Slovenska, vytvořením Protektorátu Čechy a Morava a vstupem německé armády a jednotek SS na území Čech a Moravy se znovu proměnil česko-německý poměr. A to nejen ve státoprávním ohledu, ale také v každodenním životě a v perspektivách budoucího vývoje.

České obyvatelstvo ztratilo zastoupení ve sférách správního, politického, hospodářského i kulturního dění. Územní změny, k nimž došlo v důsledku mnichovské dohody, významně narušily dopravní infrastrukturu a také dosavadní ekonomické a obchodní vazby v rámci českých zemí. Održením pohraničí získalo Německo značný průmyslový potenciál, zejména v severozápadních Čechách, jež patřily k nejindustrializovanějším regionům střední Evropy (ARBURG A. VON, a kol., 2010).

Mimořádnou pozornost věnovala nacistická správa české menšiny, která zůstala na sudetském území. Ještě před příchodem wehrmachtu uprchla část z uvedených Čechů do vnitrozemí. Podle sčítání německého obyvatelstva z května roku 1939 žilo na tomto území 291 000

¹⁰ Dle mezinárodního srovnání se sudetští Němci vyvíjeli přibližně jako rakouští Němci a o něco hůře než Němci říšští. Přitom vlastně byli snad s výjimkou pobaltských národů jedinou středoevropskou menšinou, která početně rostla.

Čechů. Po vypuknutí války a odchodu německých mužů na frontu vzrostl počet Čechů na odtrženém území až na 400 000, protože čeští dělníci nahrazovali ubývající pracovní síly v německém hospodářství. O dalším vývoji počtu obyvatelstva v Sudetech po roce 1939 neexistují žádná přesná čísla. Víme jen, že přirozený přírůstek činil v okupovaném pohraničí do května 1945 asi 120 000 osob, z toho v sudetské župě 103 000, podle jiných odhadů i 124 000 a 133 000. Tento přírůstek u Němců byl značně vysoký v prvních letech okupace, potom rapidně klesal. U Čechů byla tendence spíše opačná. Úbytek obyvatelstva z válečných ztrát byl asi 200 000. Celkově tedy počet obyvatel v sudetských oblastech spíše stagnoval, pokud nepočítáme odchody k vojsku a na frontu a v dalších letech války se zvyšoval na úkor počtu Němců. V roce 1944 byl počet obyvatel v pohraničí 3 777 000, tedy 34 % z celkového počtu obyvatel českých zemí (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Tab. 4. Počet obyvatel německé národnosti v roce 1939.

Oblast	Počet obyvatel
Sudety	3 012 000
Čechy a Morava	259 000
Západní Těšínské Slezsko	67 000
Hlučínsko	52 000
Slovensko	130 000
Karpatská Ukrajina	24 000
Celkem	3 544 000

Zdroj: REICHLING, G., 1986.

Podle V. Kurala (1994) je možné charakterizovat vývoj smýšlení sudetských Němců jako jakousi triádu: obrovské nadšení a euforie z připojení k Velkoněmecké říši, úleva z toho, jak krize dopadla, zájem dostat se do NSDAP a k moci, souhlas velké části obyvatel s anšlusem i Adolfem Hitlerem. Vstup wehrmachtu oslavovali Němci v sudetských územích manifestacemi, ale i útoky na místní Čechy, Židy a známé odpůrce nacismu. Převážná většina Němců si ve své euforii pramálo uvědomovala, že za odtržení od ČSR zaplatila ztrátou demokracie a svébytnosti, a že záhy bude muset přinést těžké oběti Hitlerově válce. Výjimku tvoří pouze antifašisté a lidé indiferentní, zejména staří obyvatelé a obyvatelé odtržení od dění a žijící víceméně v izolovaných horských oblastech. Ve druhém období vymezeném podzimem 1941 a koncem roku 1943 můžeme hovořit o jistém strachu a znejistění (zhoršující se zásobování, péče o vybombardované uprchlíky z Říše apod.), stupňoval se i vliv nejistot a hmatatelných důsledků i výsledků války. Třetí období v duchu blížícího se konce války, přináší jasné zoufalství a pasivní očekávání, ale na druhé straně i věrnost režimu až do hořkého konce. České obyvatelstvo nejen z těchto důvodů nahlíželo na protektorátní režim jako na dílo sudetských Němců, z nichž byli mezi nacistickou elitou i zastánci té nejtvrďší linie. Proto je třeba ocenit působení německých členů odboje, kteří bojovali proti vlastnímu národu. Živelný odpor a organizovaný odboj v Sudetech nebývá z české strany často docenován. Za války se také řada sudetských Němců v emigraci zapojila aktivně do protifašistického boje, někteří bojovali v čs. zahraničních vojenských jednotkách a spojeneckých armádách (Ústav mezinárodních vztahů, 1996).

Podle V. Zimmermanna (2006) však deziluze přišla mnohem dříve než v roce 1941. Stížnosti ze strany sudetských Němců byly především na rozpor mezi rychle rostoucími cenami a nízkými mzdami a na rozpuštění tradičních spolků a jejich začlenění do nacistických organizací. Další stížnosti se týkaly údajné diskriminace sudetských Němců na úkor Němců říšských při obsazování lukrativních míst a na jejich arogantní chování. Celá operace převodu hospodářství Sudet do celoněmecké ekonomiky nepřinášela takové výsledky, jaké říšští i sudetští Němci očekávali.

Odboj na české straně nebyl zdaleka jednotný, ale existoval v podobě mnoha konkrétních organizací, seskupených do několika větších celků či směrů. Nejdůležitějším zázemím protifašistického odboje bylo vnitrozemí a východní Sudety, kde žilo přes 20 % Čechů. Paralelně s Protektorátem se český odboj ustavoval i v emigraci. Sudetoněmecká emigrace sice byla početná, ale koncepce hlavního představitele sudetoněmeckého odboje W. Jaksche a jím vedené většiny exilové sociální demokracie byla tak odlišná, že se cesty obou emigrací časem zcela rozešly. V sudetoněmeckém odboji se nevytvořila platforma, která by jednoznačně podporovala obnovu Československa v předmnichovských hranicích (KURAL, V., 1994). Takže politická reprezentace v Londýně uznaná Brity v roce 1940 a potom i prozatímní vláda měla ráz český nebo čechocentrický a český odboj jako celek se v důsledku protičeských zásahů okupantů nacionálně radikalizoval. Projevuje se to přechodem od antifašistické k antiněmecké orientaci a v této souvislosti taky k radikalizaci v otázce vysídlení sudetských Němců po druhé světové válce (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Novou etapu ve vývoji česko-německého vztahu představuje rok 1940, zejména doba po porážce Francie. Na jedné straně je Hitlerovo Německo na vrcholu moci a rozhoduje o likvidaci českého národa. Na druhé straně však věc obnovy československé státnosti u Spojenců, jmenovitě u Velké Británie, získává a pokládají se její budoucí základy. Byl proveden atentát na R. Heydricha, nejrazantnější akce v celé historii české protihitlerovské rezistence a největší svého druhu v okupované Evropě. Atentát vyvolal vlnu represí, pro něž se vžil pojem heydrichiáda, se svými popravenými, vypálenými obcemi a veřejně vyřčenou hrozbou, že Češi budou částečně vysídlení a částečně vyhlazeni (tzv. „*Endlösung*“). To mělo za následek na jedné straně těžkou perzekuci, poničení domácího odboje a kruté morální ponížení Čechů spojené s vybíjením jejich národní elity, na druhé straně kolaborování vlády. Také ovšem z toho pramenící a nesmířitelnou protiněmeckou nenávist a vítězství ideje integrálního transferu a národního státu u všech složek domácího odboje. Heydrichiáda se stala klíčovým bodem v celé další válečné historii vztahu Čechů k Němcům a jejím politickým důsledkem bylo odvolání Mnichova Velkou Británií v srpnu roku 1942 (KURAL, V. 1994).

V letech 1944 - 1945 se situace změnila. Neklamným znamením blížícího se konce války se staly pochody vězňů z koncentračních a zajateckých táborů, které procházely i Protektorátem. Díky těmto drastickým jevům před koncem války nenávist proti Němcům prudce eskalovala a proto rozlišení mezi němečtím a nacismem bylo nyní mlhavé až nulové. Po německé kapitulaci části české společnosti „vykolejily“, což se projevilo v brutálně nenávistných aktech, které jejich původci nechápali jen jako odplatu za poslední týdny války, kdy okupační režim přístřoval, ale za celých šest let okupace. V pohraničních oblastech nastalo po zhroucení režimu mocenského vakuu a panovaly zde poměry takřka anarchické, než se etablovaly provizorní české orgány. Za těchto okolností a v době, kdy vzájemné odcizení Němců a Čechů dosáhlo vrcholu, docházelo k útěkům a tzv. „divokým odsunům“ sudetských Němců do Saska a Rakouska (Ústav mezinárodních vztahů, 1996).

Otázkou zůstává, zda bylo dané vyústění tvrdého nacionálního radikalismu nutné, když vítězný konec byl již v dohledu a česká národní existence zajištěna. Zda by nebylo lepší vzniklé německé řešení s klidnější myslí přehodnotit a opět docenit kritéria antifašistická. Bylo to však v konkrétní historické situaci možné? A navíc, co udělali sami sudetští Němci, aby český obrat umožnili a podnítili? Bohužel nic. Na konci války se tedy odehrávalo poslední kolo mnohasetletého soužití Čechů a Němců ve společném státě – zprvu rakouském, potom československém a nyní velkoněmeckém.

4. ČESKO-NĚMECKÉ SOUŽITÍ NA ÚZEMÍ OKRESU SVITAVY

4.1. Od počátků až po vznik republiky

Osídlování území dnešního okresu Svitavy probíhalo poměrně pozdě, zejména díky těžko přístupnému terénu a také poměrně neúrodné půdě. Kraj začal být intenzivně využíván až ve 12. století a při trvalém osídlování připadala jednotlivá místa různým světským a církevním vrchnostem. Svrchované právo měl nad celou oblastí olomoucký biskup, jež pozval do Litomyšle se svolením panovníka členy premonstrátského řádu, kteří se stali hlavními nositeli kolonizace. K prvnímu vymezení hranic mezi Čechy a Moravou dochází ve 13. století. Moravská strana tak zůstala pod přímou správou Olomouce, kdežto města na české straně byla zakládána různými vrchnostmi. Po roce 1250 se Litomyšl, Svitavy, Polička, Moravská Třebová a Jevíčko utvářely jako městské obce v právním slova smyslu. Kolem nich vyrostla řada vesnic (FIKEJZ, R., 2003).

Ve 14. století byla už celá oblast kolonizována s prakticky totožnou sítí měst, jakou známe nyní. Různorodost kolonizačních podnětů tedy způsobila i dvojjazyčnost území, kde s původní češtinou koexistovala hlavně v moravské části němčina. Husitské bouře znamenaly prohloubení rozdílů mezi jednotlivými částmi okresu a dotkly se především královské Poličky, litomyšlského biskupství a částečně i Svitav ve smyslu posílení českého živilu. Znalost obou jazyků byla především ve městech rozšířená. V 15. a 16. století však i zde zesílil český živel. V souvislosti s luteránskou reformací nabyla mimořádného kulturního významu Moravská Třebová, zvaná též „*moravské Athény*“ (SKŘIVÁNEK, M., 1992).

V 16. století rostla hospodářská autorita měst, rychle se začala rozvíjet řemeslná výroba a živnosti. Jak Moravská Třebová, tak Svitavy vynikaly vedle soukenické výroby též rozsáhlým plátenictvím a místní výrobky se vyvážely za hranice českého království. V pobělohorském období se projevil v městech Březové, Moravské Třebové a ve Svitavách ústup českého živilu, který zde byl i před válkou v menšině, útlum hospodářského rozvoje měst a úpadek řemesel spojených s emigrací. Habsburskou monarchií prosazovaná jazyková unifikace přinesla úpadek českého jazyka a němčina nastoupila do předních míst i v jinak české Poličce a Litomyšli (BARTOŠ, J., 2002).

Polička, Litomyšl i Jevíčko se poměrně záhy vyrovnaly s následky třicetileté války a svůj blahobyt budovaly na rozšiřování městských privilegií a pokračovaly v tradicích feudálního měšťanstva. Svitavy a Moravská Třebová se zaměřily na průmyslovou výrobu, hlavně soukenictví a tkalcovství, které postupně překračovaly rámec dosavadních cechovních organizací a vážaly pracovníky i ze vzdálenějších vesnic (FIKEJZ, R. 2003).

V 18. století se hospodářský rozmach naplno projevil se zaváděním jednotného vnitřního trhu monarchie. Německá města Svitavy a Moravská Třebová se snažila zachytit hospodářský rozvoj zakládáním nových, velkých textilních podniků. Zvláště Svitavy se staly jedním ze soukenických pilířů monarchie. Polovina 19. století přináší novou surovinu – bavlnu a rozvoj hedvábnického průmyslu. Železnice Brno - Česká Třebová z r. 1849 přispěla k industrializaci celého kraje. Město se stalo důležitou komunikační křižovatkou, které obce neležící při železnici nemohly z pochopitelných důvodů konkurovat. Železniční spojení se stalo hnacím motorem celé oblasti a přineslo kromě ekonomické prosperity i nové průmyslové možnosti (SKŘIVÁNEK, M., 1992).

Textilní manufaktury přerostly v 19. století v továrny, jež udržovaly obchodní spojení s významnými městy habsburské monarchie a Německa. Nejprůmyslovějším městem v oblasti se stalo město Svitavy, označované přezdívkou „*západomoravský Manchester*“. Současné byly zakládány továrny v Moravské Třebové, Březové n. Svitavou, Moravské Chrastové a Brněnci.

Moravskotřebovsko a Svitavsko poskytovalo mnoho pracovních příležitostí pro textilní dělníky z širokého okolí, i když se neubránilo krizovým jevům spojeným se závislostí na importu bavlny ze zahraničí. Výkyvy v tehdejší ekonomickém systému s sebou přinášely nezaměstnanost, sociální neklid a zvýšenou aktivitu dělnických spolků a organizací. Současně se zde začal poprvé vážně projevat i rostoucí nacionalismus a národnostní třenice (FIKEJZ, R., 2003). Česká část území žila spíše jazykovými a kulturními problémy národního obrození. Z hlediska hospodářství zůstala konzervativní česká města Polička a Litomyšl na okraji podnikatelských zájmů. O to víc se zde ale setkáváme se zástupci drobných městských zemědělců, řemeslníků, živnostníků. Právě němečtí podnikatelé zde zřizovali pobočky svých textilních a obuvnických firem.

Sčítání obyvatelstva za Rakouska-Uherska nezjišťovalo národnost obyvatelstva, ale obcovací řeč, tedy řeč používanou ve veřejném styku. Docházelo proto ke zkreslení v neprospěch českého živlu, přesto ale vystihuje celkovou situaci. V roce 1910 vykázalo českou obcovací řeč v soudním okrese Moravská Třebová jen 2 087 obyvatel a v soudním okrese Svitavy jen 693 obyvatel, zatímco k německé řeči se hlásilo 27 928 (93,1 %) a 27 339 (97,5 %) občanů. Naopak soudní okres Jevíčko byl spíše český, takže v roce 1910 zde bylo napočítáno 18 849 obyvatel s českou (86,2 %) a 3 024 s německou obcovací řečí (Spezialortsrepertorium von Mähren, 1918). V poličském okrese žilo podle sčítání z roku 1910 celkem 34 727 obyvatel, z nichž 24 788 bylo Čechů (71,4 %) a 8 804 Němců. Podobný podíl Němců (71,0 %) žil i v litomyšlském okrese. Z 50 713 obyvatel uvedlo českou obcovací řeč 36 014 obyvatel a německou 14 699 obyvatel (Podrobný seznam míst v království Českém, 1913).

Z hlediska národnostních vztahů na území regionu asi do 3. čtvrtiny 19. století přetrvávalo pozitivní pracovní a lidské společenství mezi Čechy a Němci bez etnických konfliktů. V tradiční společnosti hrál místo jazyka významnější roli v odlišování sociální původ nebo náboženská víra. Česko-německé soužití bylo podrobeno zatěžkávacím zkouškám teprve na přelomu století zejména při jazykové hranici, které vedla dnešním okresem Svitavy. Při ní rezonoval politický a národnostní vývoj na přelomu století. Bez povšimnutí nemohlo zůstat sílící nacionální hnutí ve Svitavách, obracející se proti tamní české menšině (NAJBERT, J., 2011).

4.2. Vznik ČSR a napjaté příměří 20. let

Česko-německé vztahy se vyhroutil v říjnu roku 1918, když byl vyhlášen samostatný československý stát. Německé obyvatelstvo Hřebečska odmítlo myšlenku být součástí nově utvářeného Československa a vyskytly se snahy Němců o vytváření vlastních provincií s příslušnými zemskými vládami, které měly být začleněny do nového státního svazku tzv. Německého Rakouska. Ve Svitavách i Moravské Třebové byly ustanoveny *Německé národní rady*, které se vyslovily pro připojení k Německému Rakousku a venkovské obce okresů Litomyšl a Polička se sdružily do tzv. *Okresní rady pro německé obce okresu Litomyšl a Polička*. Situace na Hřebečsku tak musela být vyřešena až vojenským obsazením jednotlivých měst. K tragickému střetnutí s německým obyvatelstvem došlo v Moravské Třebové, kde se v listopadu 1918 konala demonstrace. Zahynulo při ní pět osob, mezi nimi dvě děti. Bylo to tragické „uvítání Němců“ do republiky (SKŘIVÁNEK, M., 1995). Pochopitelně zcela jiný průběh mělo vyhlášení nové republiky v českých obcích na Litomyšlsku a Poličsku. Konaly se slavnosti, města se připojila ke generální stávce a obyvatelé dávali najevo radost ze vzniku svobodné republiky. Jestliže se na přelomu let 1918 a 1919 situace poněkud uklidnila, došlo v březnu 1919 v souvislosti se zahájením zasedání národního shromáždění ve Vídni k mnohým demonstracím. Na sledovaném území byly projevy nespokojenosti relativně klidnější, i když se v březnu konalo mohutné shromáždění ve

Svitavách, které požadovalo právo na sebeurčení. Obdobná manifestace se opakovala i o měsíc později.

Časem se situace uklidnila a z určitých reakcí místního tisku lze usuzovat na to, že hospodářské a podnikatelské kruhy si na Hřebečsku dobře uvědomovaly svoji ekonomickou vázanost na trh československého státu, špatnou situaci v Rakousku a Německu spojenou s rozvrtem tamních financí a nutností platit reparace. Zejména venkovské obyvatelstvo již mělo dost útrap války a nehodlalo přinášet bojovnému nacionalismu velké oběti, což však neznamená, že by existenci Československa přijímalo s uspokojením. Ve 20. letech se na Hřebečsku do značné míry prosadil aktivistický postoj vůči ČSR (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Tab. 5. Národnost přítomného obyvatelstva v roce 1921.

Politický okres soudní okres	Národnost						Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá		německá		jiná		
	(abs.)	(%)	(abs.)	(%)	(abs.)	(%)	
Moravská Třebová	23 366	31,1	50 718	67,6	982	1,3	75 066
Svitavy	2 394	9,2	23 201	89,4	356	1,4	25 951
Moravská Třebová	2 290	8,3	25 059	90,3	401	1,4	27 750
Jevíčko	18 682	87,4	2 458	11,5	225	1,1	21 365
Litomyšl	34 490	71,8	13 235	27,6	290	0,6	48 015
Polička	23 278	72,0	8 709	27,0	323	1,0	32 310
Celkem	81 134	58,3	72 662	40,7	1 595	1,0	155 391

Zdroj: *Statistický lexikon obcí v RČS, 1921, Praha, 1924. Vlastní úpravy.*

V roce 1921 proběhlo sčítání obyvatelstva, při němž sčítacím komisařům na zkoumaném území asistovali důvěrníci obranných jednot, aby byli za Čechy zapsáni i zemědělství dělníci na německých statcích. Nespokojenost se sčítáním se nyní objevovala na německé straně. Němci se oprávnění obávali, že sčítání odhalí skutečné národnostní poměry v obcích, které byly dosud považovány za německé. V roce 1921 žilo v politickém okrese Moravská Třebová dohromady 75 066 obyvatel, z toho 50 718 Němců, kteří tak představovali téměř 70% většinu. V soudních okresech Svítavy a Moravská Třebová žilo 90 % obyvatel německé národnosti. Naopak soudní okres Jevíčko byl převážně český a Němci zde tvořili pouze 11,5% menšinu. V soudním okrese Litomyšl žilo 34 490 Čechů a 13 235 Němců, tedy 27,6 %. Okres Polička byl co do počtu obyvatel menší, nicméně se stejným národnostním složením jako litomyšlský okres. V roce 1921 se zde nacházelo 23 278 Čechů a 8 709 Němců, tedy 27,0 %. Na celém území bylo sečteno méně Němců než v roce 1910 (např. v okrese Polička o 1 500). Důvodem nejsou jen válečné ztráty a úbytek Čechů a Židů úředně vydávaných v roce 1910 za Němce, ale také hospodářsky motivovaná migrace. Pokud se podíváme na toto území jako celek, žilo tehdy na území dnešního okresu Svítavy 58,3 % Čechů a 40,7 % Němců.

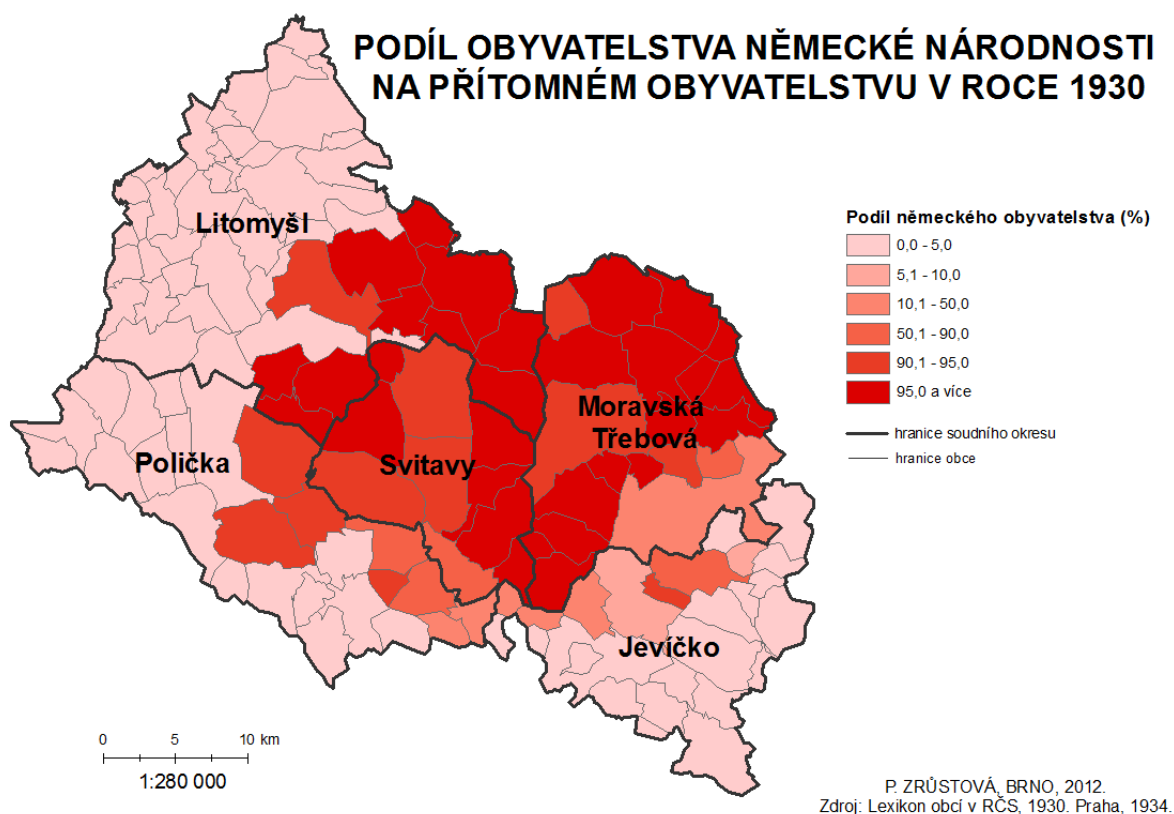
Při dalším sčítání lidu v roce 1930 na sledovaném území mírně vzrostl absolutní počet obyvatel, s výjimkou soudního okresu Jevíčko a politického okresu Litomyšl, kde však národnostní složení zůstalo podobné. K největšímu nárůstu počtu obyvatel (o 1 200), a to zejména českého, došlo v soudním okrese Svítavy. Podobný vývoj můžeme sledovat v sousedním okrese Moravská Třebová, zde však podíl Němců na obyvatelstvu klesl výrazněji a to o 3,6 %, na 87,6 %. Německá menšina ztratila rovněž i v soudním okrese Polička, a to necelých 500 obyvatel. Mezi důvody mírného úbytku německé menšiny patří nižší porodnost německých žen a přihlášení se Němců ze smíšených manželství za Čechy (konzultace SOKa Svítavy). Ve sledovaném území tedy došlo k úbytku 263 Němců, přitom ale jejich podíl relativně vzrostl téměř o 6 % na 46,3 %. Obr. 6.

ukazuje podíl obyvatelstva německé národnosti na přítomném obyvatelstvu. V něm jsou dobře patrné jednak německé obce patřící Hřebečsku a jednak výrazná národní diference obcí.

Tab. 6. Národnost přítomného obyvatelstva v roce 1930.

Politický okres soudní okres	Národnost						Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá		německá		jiná		
	(abs.)	(%)	(abs.)	(%)	(abs.)	(%)	
Moravská Třebová	24 086	31,4	51 332	66,9	1 298	1,7	76 716
Svitavy	2 932	10,8	23 926	88,0	327	1,2	27 185
Moravská Třebová	3 016	10,4	25 054	86,7	839	2,9	28 909
Jevíčko	18 138	88,0	2 352	11,4	132	0,6	20 622
Litomyšl	33 326	71,4	12 822	27,5	542	1,2	46 690
Polička	24 391	73,8	8 245	24,9	434	1,3	33 070
Celkem	81 803	52,3	72 399	46,3	2 274	1,5	156 476

Zdroj: Statistický lexikon obcí v RČS, 1930, Praha, 1934. Vlastní úpravy.

Obr. 6. Podíl obyvatelstva německé národnosti na přítomném obyvatelstvu v roce 1930.

Navzdory národnostnímu napětí v regionu po vzniku ČSR převažovala ve 20. letech na území dnešního okresu pozitivní hospodářská i politická spolupráce. Do roku 1935 měly ve venkovských obcích Hřebečska při obecních a parlamentních volbách naprostou převahu německé aktivistické strany: agrární, sociálně-demokratická a křesťansko-sociální. V roce 1926 se prvním německým členem československé vlády stává dr. Franz Spina z Městečka Trnávky. K nacionálnímu smíru bylo sice počátkem 30. let daleko, nicméně lze vidět náznaky státotvorného přístupu některých německých kruhů. Například v roce 1929 se T. G. Masarykovi dostalo

korektního přijetí ve Svitavách, v roce 1935 mu pak udělila Moravská Třebová čestné občanství města.

Nicméně naděje na klidné soužití Čechů a Němců se zmenšovaly od vypuknutí velké hospodářské krize, jež se samozřejmě projevila i v tomto regionu. Zaměření oblasti na textilní průmysl ztěžovalo celkovou situaci. Sociálních potíží začaly využívat nacionalisticky orientované strany a hnutí, které měly morální i materiální oporu v narůstajícím fašistickém a nacistickém proudu v Německu. Významnou byla tajná organizace Německé nacionálně socialistické dělnické strany (DNSAP), která začala na Hřebečsku vyvíjet aktivní činnost, organizovala řadu schůzí a kulturních akcí již od roku 1932 (GRUNTOVÁ, J. - VAŠEK, F., 2002). Poměrně brzy se začíná užívat symbolu hákového kříže, někdy dosti skrytého, a nacionální spory vyostřují hlavně mladí Němci a výrostci. V únoru roku 1934 se v Moravské Třebové utvořila místní skupina Henleinovy SdP. Konrad Henlein v tuto dobu hovořil na shromáždění ve Svitavách, kam se za ním vydalo i mnoho lidí z Moravské Třebové, a od této doby dosahovali henleinovci úspěchu za úspěchem, například vítězství v parlamentních volbách v roce 1935. Výborných výsledků dosáhla SdP rovněž v německých obcích okresu Litomyšl a Polička. Na počátku roku 1936 obdržely místní skupiny pokyn, aby projevovaly systematickou nespokojenost se všemi opatřeními vlády. Mění se tak dosud celkem bezkonfliktní česko-německé vztahy, kdy například Němci začínají hromadně bojkotovat české obchodníky v Poličce a Litomyšli. O rok později provedla organizace SdP ve Svitavách registraci německých podniků v soudních okresech Svitavy, Polička a Litomyšl a podle spolehlivosti je sestupně označila písmeny a až c. Třebaže henleinovci zaznamenávali stále rostoucí úspěchy, neovládli zatím pole mezi německým obyvatelstvem Hřebečska úplně (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

4.3. Němci bez Čechů 1938-1945

V březnu 1938 po anšlusu Rakouska přivítali nacionálně ladění Němci připojení s neskrývanou radostí. Byť někteří Němci byli s hospodářskými poměry v ČSR spokojeni a neskrývali své přání, aby se poměry ustálily. 1. máje 1938 uspořádala SdP mohutné manifestace. Dle J. Gruntové a F. Vaška (2002) se demonstrace v Moravské Třebové zúčastnilo asi 12 000 osob, ve Svitavách dokonce 15 000 - 20 000. Tábory demokratických sil byly navštíveny nepoměrně slaběji, v obou městech asi po 3 000 účastnících. Mobilizace vyhlášená v květnu 1938 u nacionalistických Němců vyvolala vzrušení a nervozitu, němečtí občané loajální k československému státu doufali v upevnění demokracie. Obecní volby v červnu 1938 však na Hřebečsku skončily drtivým vítězstvím SdP, která v některých obcích dostala přes 90 % hlasů. O půl roku později se konaly doplňující volby do říšského sněmu a pro Hitlera hlasovalo dokonce 99,85 % voličů (v celých Sudetech to bylo 98,90 %).

V září roku 1938 rozhodli v Mnichově představitelé čtyř velmocí, že Československo odstoupí v pěti pásmech pohraniční oblasti Německu. Mezinárodní výbor v Berlíně rozhodl, že do V. pásma, kam spadalo Svitavsko a Moravskotřebovsko, bude zahrnuto veškeré území, na kterém mají Němci víc než 50 % obyvatel, a to podle sčítání z roku 1910 (KURAL, V., 1994). Do Říše tak připadl celý politický okres moravskotřebovský a část obcí okresů poličského a litomyšlského. Zde jako první začala evakuace českých úřadů a škol, odkud odešla i většina českých rodin. Samotná Polička a Litomyšl se staly pohraničními městy, byť byla Polička počátkem října 1938 krátce obsazena. Hlavně na Poličsku se nejistota kolem nových hranic promítla do jednání zdejších obyvatel. Zatímco obyvatelé německých obcí se ve své většině nadšeně připravovali na vítání německých vojáků a osvoboditelů, v Poličce byly narychlo evakuovány úřady a zejména Vojenská muniční továrna, která se stala hlavním důvodem, proč byla Polička společně s přístupovými

komunikacemi obsazena. Obyvatelstvo usoudilo, že když se stěhují úřady, je situace vážná a během čtyř dnů z města uteklo odhadem 1 500 uprchlíků a obě strany v okrese žily ve strachu ze vzájemného přeřepení (NAJBERT, J., 2011). Na mobilizaci vzpomíná Dr. Václav Holas z Poličky: „Všichni státní zaměstnanci dostali příkaz opustit město a odstěhovat se do nezabraných území. Můj otec byl učitel a při mobilizaci nastoupil k svému útvaru. S maminkou, která byla v 7. měsíci těhotenství jsme si museli sbalit nejnужnější věci a opustit náš domek. Jeli jsme k příbuzným na Vysočinu...“ (ZELENÝ, K., 1999, s. 121 - 122).

Ani drastický zábor území československého státu neuspokojil svitavské henleinovce, kteří se na konci října podíleli na přeřepu území kolem české Moravské Chrastové, při němž padlo pět osob. Útok byl sice odražen, ale Moravská Chrastová a osady Chrastová Lhota, Půlpecen až po Rozhraní byly dodatečně začleněny do Říše. Šlo vlastně o ojedinělý střet mezi československou armádou a nacisty, jinak byl v okupovaném území s větším počtem Čechů počáteční odpor orientován hlavně na akce za navrácení čistě českých obcí do republiky, zvláště formou různých petic, deputací a někde i demonstrací (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Příchod německé armády byl sudetskými Němci vítán s obrovským nadšením. Mnozí mladí Němci se k wehrmachtu hlásili dobrovolně a s nadšením s vidinou obnovující se moci Velkého Německa. Lidé slavnostně zdobili své domy, vítali wehrmacht, kostelní zvony byly na oslavu vítězství a krajinou burácela provolání „Wir danken unserem Führer“, „Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer“ a nekonečná volání „Sieg Heil!“. U řady Němců nebylo nadšení vyvoláno nacistickým myšlením, nýbrž psychickým uvolněním nad vyřešením krize, která ještě před dvěma týdny hrozila přerůst ve světovou válku. Bylo těžké ubránit se kolektivně sdíleným emocím a i politicky vlašní Němci podléhali fanatickému nadšení. Hnědá diktatura sice ukazovala již roku 1938 svou brutální tvář, ale většina sudetských Němců to ještě nepoznala.

Největší ztrátou však bylo zpretrhání hospodářských a sociálních vazeb zdejších obyvatel. Hranice oddělila dříve běžný každodenní styk. Němečtí sedláci byli nuceni přerušit své kontakty s českými obchodníky a produkty povinně odváželi do Svitav. Nespokojenost vyvolala opatření, která u většiny zdejších obyvatel zhoršila životní úroveň – zejména nedostatky zásobování německého trhu. Množily se případy přechodu hranic a černého obchodování mezi Čechy a německými překupníky, protože ceny v Sudetech byly mnohem vyšší než v Česko-Slovensku. Zároveň v oblasti došlo k iniciativě navazování kontaktů z německé strany a mezi staršími starousedlíky se začala obnovovat důvěra. Avšak život na odtrženém území byl již plně určován ideologií a politikou nacistické Říše. V listopadu 1938 zapálili nacisté židovskou synagogu ve Svitavách a začali likvidovat tamní židovskou obec. V Osvětimi nalezlo smrt asi 150 Židů (NAJBERT, J., 2011, s. 100-104).

Podle sčítání německého obyvatelstva prováděného na území Říše žilo v roce 1939 v landrátu Moravská Třebová 49 640 osob a v landrátu Svitavy 36 225 osob, celkem tedy téměř 86 000 lidí. K landrátům bylo přiřčeno i 12 obcí z litomyšlského okresu a 10 obcí z poličského okresu. Většina velkých továren byla přeorientovaná na zbrojní výrobu (ČAPKA, F. a kol., 2005).

Od r. 1940 se ve Svitavách a jejich okolí budovaly tábory pro nasazené dělníky a zajatce. V Rozstání a Dětrichově byly postaveny koncentrační tábory pro těhotné ženy. Zvláštním způsobem proslul koncentrační tábor v Brněnci, jehož vězni byli na tzv. „Schindlerově seznamu“¹¹.

¹¹ Oskar Schindler, rodák ze Svitav, je podle některých autorů nacistický zločinec, podle jiných zachránce 1 300 životů. Tito Židé by se patrně nedožili konce války nebýt Oskara Schindlera. Na druhou stranu je třeba se ptát po motivaci jeho činu. Schindler se ve službách Abwehru podílel na likvidaci Československa, dokonce byl krátce před mnichovskou krizí zatčen. Za války vydělával díky arizovanému majetku a práci židovských vězňů. Některá svědectví i nepřímé důkazy naznačují, že jeho motivací nebyl primárně soucit, ale snaha zajistit si poválečné alibi. Z Československa utekl z obav před zatčením a je podezřelý, že část života pobýval v Argentíně, která se po válce stala útočištěm prominentních nacistů.

Váleční zajatci byli drženi rovněž v táborech v Moravské Třebové. Celkem bylo na území dnešního svitavského okresu koncem války asi 31 táborů.

Dokud Německo vítězilo, docházeli demonstrativně někteří Němci do českých obcí a dávali najevo svojí převahu. Hřebečsko nebylo ohrožováno nálety ani strádáním městského obyvatelstva v Říši, naopak se stalo útočištěm uprchlíků. Kritická byla situace od konce roku 1944, kdy byli přes Hřebečsko evakuováni uprchlíci z východních oblastí Německa. Teprve při pohledu na utečence byli mnozí Němci konfrontováni s realitou války a jejími následky. Fyzický a psychický stav tzv. „národních hostů“ v žádném případě nepůsobil na morálku zdejších Němců dobře. Od roku 1944 se někteří Němci snažili navázat kontakty s českými sousedy, se kterými se v roce 1938 rozešli. Avšak těm, kteří od Mnichova aktivně vyznávali svoje německví, Češi nedůvěřovali. Vzájemný styk obou národností se omezoval na návštěvy česko-německých příbuzných (NAJBERT J., 2011).

Nakolik se německé obyvatelstvo tohoto území zapojilo do odboje proti Hitlerovi, není přesně známo. J. Gruntová a F. Vašek (2002) uvádějí několik případů statečných Němců, jež se na území Moravskotřebovska a Svitavska aktivně angažovali, známo je také několik obětí z řad německých komunistů nebo sociálních demokratů. Naprostá většina německých obyvatel Hřebečska však zůstala po celou dobu války pasivní nebo až do jejího konce podporovala nacistický režim. Pasivní podpora znamenala například službu v armádě, plnění dodávek, požívání výhod vyšších potravinových přidělů nebo akceptování politického režimu. Tito lidé ztratili své blízké, několik let žili pod každodenním psychickým tlakem. Přiznání si reality, že všechny tyto oběti byly zbytečné, navíc položené ve jméno zločinné ideologie, by vedlo ke kolapsu vlastní osobnosti. Mnozí k němu neměli daleko už na sklonku války, kdy se u nich projevovala rezignace a apatie, mnozí také na konci války spáchali sebevraždu (NAJBERT, J., 2011).

Hlavní základnou odboje v území bylo české obyvatelstvo. Domácí odboj se začal utvářet již v roce 1939, avšak většinu aktivit zdecimovala vlna zatýkání v průběhu roku 1942. Na území dnešního okresu působilo devět partyzánských skupin. Jejich veliteli byli většinou sovětsí důstojníci, protože nekomunistický odboj se po napadení Sovětského svazu spojil s ilegální organizací KSČ. K větším sabotážním akcím začalo docházet v roce 1945 (RŮŽIČKA, J., 1981).

Koncem ledna 1945 se obyvatelé dnešního okresu Svitavy stali očitými svědky nacistických zvěrstev. Územím se valily proudy uprchlíků z východního Pruska, Pomořan a Slezska na západ a také tudy procházely pochody smrti válečných zajatců, které mezi obyvatelstvem vyvolaly zděšení. (GRUNTOVÁ, J. - VAŠEK, F., 2002). Rodina Ludmily Navrátilové tehdy žila v Borové: „Koncem války přes Borovou utíkali němečtí vojáci a národní hosté směrem na západ. Několikrát denně u nás někdo žebrol o jídlo. Říkali, že se vrací domů, „do große Deutsche Reich“ a my jim říkali, jen běžte Heim ins Reich“.

Květnové dny prožívali Češi s nadějí na brzké osvobození, ale současně s velkou úzkostí. V obcích se vytvářely revoluční národní výbory a obecní stráže, které získávaly zbraně od prchajících vojsk Maďarů a Vlasovců. Všude bylo cítit napětí z blížící se fronty. Pro okresy Moravská Třebová a Svitavy nestihli nacisté vyhlásit etapu vyklizení, avšak i zde ustupující vojska ničila vše, co jim přišlo pod ruku, zvláště mosty a komunikace (BENEŠ, Z. a kol., 2002). Oblast poličského a litomyšlského okresu nebyla přímo zasažena válečnými akcemi a až do dubna byl v oblasti relativní klid. V květnu roku 1945 však i zde řádily na mnohých místech ustupující německé jednotky, hlavně oddíly SS. Průchody vojsk všech armád způsobily v okrese dopravní chaos, mnoho německých vojáků se potulovalo po lesích, odkud ohrožovali obyvatele obcí. Těsně po válce také známe případy excesů páchaných na německých obyvatelích, rabování obchodů

Díky významným počtům i ze strany Izraele bude jeho osoba nadále hodnocena nejednoznačně (GRUNTOVÁ, J.: Oskar Schindler, 2012).

a domů, násilí na místním obyvatelstvu, zejména na ženách. K tragédii došlo např. v Městečku Trnávka, kde měl český odboj připravenou „černou listinu“ Němců určených k likvidaci. Zatčení Němci byli internováni v budově místního hostince, kde byli surově týráni. Jeden z nich se pokusil utéci, ale stráž po něm vystřelila a zasáhla projíždějící automobil se sovětskými vojáky. Po rychlém „vyšetření“ případu padlo rozhodnutí zatčené postřílet. Popravy a sebevraždy pokračovaly v obci i následně a celkem zde zemřelo 32 lidí (FIJEKZ, R., 2002).

Ztráty českého obyvatelstva za 2. světové války byly na území moravskotřebovského okresu poměrně nízké, dobový soupis zná 123 osob. Pro Litomyšl udává pietní sborník 57 obětí okupace (SKŘIVÁNEK, M., 1995). Na Poličsku není počet obětí přesně znám, pohybuje se však také v řádu desítek. Mezi oběti války patří i zemřelí v zajateckých a pracovních táborech. Na území dnešního okresu Svitavy to bylo 1 261 osob (GRUNTOVÁ J. - VAŠEK, F., 2002).

5. ODSUN NĚMCŮ Z ČESKOSLOVENSKA

Vyhnáním a odsunem Němců z Československa se uzavírá tragická kapitola válečných let i osmisetletého česko-německého soužití na území České republiky. Odsun a vyhnání jsou dvě slova pro označení dvou různých událostí. V této práci je používána terminologie stanovená česko-německou komisí historiků. Pro tzv. první fázi odsunu, která trvala od konce války do počátku srpna roku 1945, je používán termín „divoký odsun“. Na německé straně je často používán termín „vyhnání“ (*die Vertreibung*). Pro druhou fázi, která proběhla v roce 1946 je používán termín „organizovaný odsun“ nebo také „transfer“. Na německé straně pak spíše „vysídlení“ (*Zwangsaussiedlung*).

5.1. Myšlenka transferu v plánech spojenců a československé exilové vlády

Idea transferu německého obyvatelstva se začala rodit postupně během druhé světové války v souvislosti s německou okupací, respektive již v roce 1938. Z české nenávisti po Mnichovu vyrostlo podhoubí, z něhož vysídlovací plány vycházely. Německá okupační politika s vlnami teroru na podzim 1941 a v létě 1942 a s vyhlazením Lidic plány na vysídlení jen utvrdila a posílila jejich nezvratnost (BRANDES, D., 2002).

Budoucnost soužití Čechů a Slováků s Němci byla jednou z nejvýznamnějších otázek, kterou v průběhu války řešila československá reprezentace v londýnském exilu. Prezident Beneš společně s exilovými politiky postupně rozpracoval několik variant řešení sudetoněmecké otázky. Po vypuknutí války Beneš poměrně dlouho vycházel z představy kombinace odsunu a územních korektur ve prospěch Německa. Němci měli být vytlačeni především z jižní a severní strany Moravy, jakož i ze Slezska, aby se tak odstranilo smrtelně nebezpečné „moravské hrdlo“ v oblasti Svitav, o něž za Mnichova tolik usiloval Hitler. Se svými úvahami se však Beneš záhy ocitnul v izolaci. Rozloha oblastí, na jejichž odtržení od republiky Beneš pomýšlel, se postupně zmenšovala a pokusy o mírnější řešení pak ztroskotaly na odmítavém postoji českých odbojových skupin a exilových radikálních kruhů. V úvahu byl také brán určitý typ poválečného federálního uspořádání (BENEŠ, E., 1996).

Na mezinárodním poli prodělala podle Q. Kastnera (1996b) idea odsunu celkem tři fáze. V první fázi, která trvala od Mnichova do podzimu 1941, se uvažovalo o odstoupení části pohraničních oblastí, snížení počtu německých obyvatel vystěhováním a vytvoření jazykově ohraničených německých území s jistým stupněm samosprávy. Avšak odsun většiny Němců z budoucí (obnovené) ČSR byl z mezinárodních důvodů považován za neuskutečnitelný.

Druhá fáze trvala od zimy 1941 do prosince 1943. Spojenci poprvé jednali o otázce nuceného vysídlení německých menšin v roce 1941. V roce 1942 prohlásil britský válečný kabinet Mnichovskou dohodu za neplatnou a vyslovil souhlas s transferem německých menšin ze střední a středovýchodní Evropy do Německa. České představy poválečného transferu Němců postupně akceptovali Churchill, Roosevelt i Stalin (BRANDES, D., 2002). Oficiálně tak byla vyhlášena myšlenka národního státu Čechů a Slováků a myšlenka likvidace neslovanských menšin vysídlením a odnárodněním zbytku.

Od konce roku 1943 po konec války směřovalo úsilí československé politiky dosáhnout souhlasu velmocí antihitlerovské koalice s ideou národního státu Čechů a Slováků a hlavně s důsledným odsunem menšin.

V odborné literatuře se dosti často objevují názory, že autorem řešení německé otázky v Československu odsunem podstatných částí německého obyvatelstva ze země byl prezident E. Beneš, který obratným taktizováním přiměl velmoci k souhlasu s tímto svým plánem. Tak jednoduchá však celá záležitost nebyla. Praxe řešit problematiku menšin a tím i národností konflikty přesunem jejich částí za hranice nebyla v evropské politice neznámá. Byť jako určitá metoda, o jejíž humánnosti se obecně pochybovalo. Už ve dvacátých letech došlo k výměně obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem a transferem asi 550 000 severoitalských, východoevropských a balkánských „*Volksdeutsche*“ do Německa stvořil Hitler další cenný precedens. Z těchto důvodů a v kombinaci s mezinárodním problémem posunu polských hranic na západ, se prosadil princip přesídlení německých menšin do Německa v evropské politice bez větších problémů jako akt práva mezinárodního, nikoli vnitrostátního (BRANDES, D. 2002).

5.2. Osvobození a divoký odsun

Řešení německé otázky se v Československu stalo jedním z důležitých bodů vládního programu, který byl přijat na první schůzi československé vlády v Košicích začátkem dubna 1945. V košickém programu nebyl odsun jednoznačně zmíněn a nestanovil konkrétní postup řešení sudetoněmecké otázky. Principy zakotvené v programu mohly mít různý výklad přizpůsobující se okolnostem (STANĚK, T., 1991).¹² V květnu byly všechny německé průmyslové, zemědělské a obchodní podniky, finanční instituce a nemovitosti postaveny pod národní zprávu. Získat podrobnější přehled o situaci v jednotlivých oblastech Čech, Moravy a Slezska v prvních poválečných týdnech není jednoduché. Orgány státní správy, a to i ve svých vyšších stupních se teprve formovaly a horizontální propojení jednotlivých částí státního aparátu prakticky neexistovalo. Prvním opatřením vůči německému obyvatelstvu bylo omezení jeho pohybu na veřejnosti. Němci museli nosit na oděvu označení, zpravidla bílou a antifašistické červenou pásku a dostávali stejné potravinové přiděly jako židé za války. Dalším opatřením bylo soustředění německého obyvatelstva do táborů či jiných podobných zařízení (ZIMMERMANN, V., 2006). Na československém území vzniklo 1 215 internačních táborů a prošlo jimi asi 350 000 osob. To mělo zčásti denacifikační ráz, ale často se do vězení a internačních táborů dostávali lidé, jejichž jediným proviněním byla příslušnost k německé národnosti. Táborů byly zpravidla zřizovány místními úřady za naprosto nevyhovujících materiálních podmínek při nezajištění dostatečné výživy (KUČERA, J., 1992).

Společným jmenovatelem prvních odsunových akcí, které se prolínaly s osvobozovacími boji, byl nacionální radikalismus, nedostatečná připravenost, a tudíž velmi tvrdé podmínky pro německé obyvatelstvo.¹³ Akce neměly jednotné řízení a byly většinou prováděny místními správními úřady a armádními jednotkami, často z iniciativy a za asistence různých skupin českého obyvatelstva (např. partyzánských skupin nebo revolučních gard). Vojsko mělo „*vykázat všechny Němce z území historických hranic*“ a „*vyčistit Sudety*“. Pouze v průmyslu a zemědělství měl být ponechán dostatečný počet pracovníků pro udržení chodu. Tvrdé poměry zčásti pramenily ve zvlá

¹² Postavení německé menšiny v Československu upravovalo vládní nařízení z 5. května 1945 a dekret prezidenta republiky č. 5 Sb. z 19. května 1945, jimiž byli Němci prohlášeni za nespolehlivé obyvatelstvo. Žadatel o vynětí z národní správy musel sám dokazovat, že se neprovinil proti národu nebo republice. Dekrety v zásadě víceméně konstatovaly faktický stav a samy o sobě situaci německého obyvatelstva nezhoršovaly, naopak vytvářely prostor pro uplatnění alespoň individuálních práv těchto osob německé národnosti, které na to měly ve smyslu dekretů nárok. Nedošlo k aplikaci principu kolektivní viny, jak tvrdí mnozí, spíš popření principu presumpce nevinu.

¹³ Při divokém odsunu se většinou museli obyvatelé během několika hodin (ale i pár minut) sbalit. Mezi povolené patřilo zavazadlo 30 - 60 kg, potraviny na 3 - 7 dní, finanční hotovost do výše nejvíce 1000, mnohdy však 100 a méně říšských marek. Bylo zakázáno brát si s sebou vkladní knížky, cennosti, resp. většinu hodnotných věcí.

a zčásti v neorganizovanosti a nepřehlednosti poměrů. Součástí zvláště této první etapy byl též dobrovolný útek mnoha Němců, většinou nacistů. Případy násilí páchaného na Němcích jsou mimo jiné doloženy i ve Svitavách a Moravské Třebové (HOENSCH, J. A KOL., 2001, s. 224).

Složité poměry na jaře roku 1945 komplikovala i zvýšená migrace německého obyvatelstva. Na území ČSR tou dobu přebývali asi 4 miliony německých civilistů, přibližně milion tvořili uprchlíci z polského Slezska, Slovenska, východní části Říše a v menší míře z Pobaltí. Podle vydaných potravinových lístků žilo v Sudetech 3 325 000 lidí, z toho asi 600 000 Čechů, později k 25. červnu 1945 jen 2 716 000 německých civilistů včetně německých rodin přesídlených za války do Čech. Na území protektorátu se v posledních měsících války nacházelo asi 650 000 Němců, z nichž asi polovinu tvořili národní hosté (STANĚK, T., 1991).

Zhruba od poloviny června 1945 můžeme v dokumentech vysledovat snahu koordinovat odsunové akce a technicky je lépe zabezpečit. „Vyhnání“ se mělo zrychlit a zefektivnit, tak, aby co nejvíce lidí odešlo před postupimskou konferencí. Kolik osob německé národnosti bylo v průběhu tzv. divokého odsunu od května do počátku srpna odsunuto nebo kolik jich až do konce roku opustilo území Československa, nelze přesně uvést. Situaci komplikuje i skutečnost, že se nedůsledně rozlišovalo mezi sudetskými Němci a Němci říšskými, kteří se přistěhovali po roce 1938 a kteří z nějakého důvodu zůstali na území i po skončení války. Československá strana stanovila počet Němců, kteří opustili republiku před zahájením tzv. řádného transferu, na přibližně 373 000 osob (223 000 do americké a 150 000 do sovětské zóny). Jde pravděpodobně o dost hrubý odhad, protože číselné soupisy nebyly vedeny o všech odsunových akcích (KUČERA, J., 1992). Podle T. Staňka (1993) počítají jiné zprávy s 200 000 až 300 000 sudetskými Němci, přičemž nejvíce vysídlených Němců mělo směřovat do sovětské okupační zóny. Podle Z. Beneše a kol. (2002) bylo odsunuto i s říšskými Němci asi 750 000 lidí, z nichž 450 000 našlo útluk v sovětské zóně, 200 000 v americké zóně a 150 000 v Rakousku.

5.3. Organizovaný odsun

Na počátku srpna 1945 se konala Postupimská konference, při níž bylo vítěznými mocnostmi definitivně rozhodnuto o odsunu německého obyvatelstva z Polska, Maďarska a Československa. Odsun měl být proveden „*humánním a řádným*“ způsobem (STANĚK, T., 1991, s. 105). V souvislosti s legalizací odsunu byl ještě téhož dne podepsán dekret prezidenta Beneše, podle něhož všem československým občanům německé nebo maďarské národnosti bylo toto jejich státní občanství odňato. Z ustanovení byli vyňati pouze antifašisté. V následující době ustaly i nejhorší excesy „divokých odsunů“ (LUŽA, R., 1964).

Technickými náležitostmi odsunu se československá vláda intenzivně zabývala od poloviny června 1945. Bylo nutné určit jednotlivé kategorie odsunovaných osob, aby nedošlo v některých oblastech k ochromení průmyslové a zemědělské výroby. Byl učiněn pokus o přesnou evidenci veškerého německého obyvatelstva, ale nebyl úspěšný, protože jej místní správní orgány v pohraničních oblastech nezvládly. V prosinci 1945 schválila vláda směrnice k provádění soustavného odsunu. Řízením odsunu bylo pověřeno ministerstvo vnitra a jeho oblastní orgány za spolupůsobení národních výborů, úřadů národní bezpečnosti, úřadů ochrany práce a vojenské správy, v těsné součinnosti s oblastními osídlovacími úřady, které měly navrhnout časový i místní rozvrh odsunu a jednotlivé kategorie i počty odsouvaných osob. Do konce roku 1945 podle československých orgánů „*překročilo různým způsobem hranici asi 800 000 Němců*“. Statistika potravinových lístků na konci roku 1945 vykazovala zhruba 2 200 000 příjemců německé národnosti v českých zemích (KUČERA, J., 1992). Podle T. Staňka (1991) žilo v této době v pohraničí 46,1 % Čechů a příslušníků jiné než německé národnosti a 53,9 % Němců.

Organizovaný odsun byl zahájen v lednu 1946, kdy byl poslán první transport do americké zóny. Oficiálně trval do října roku 1946 (ve skutečnosti však do jarních měsíců roku 1947). Byl zřízen zvláštní *Úřad pro odsun Němců* při ministerstvu vnitra. Pro potřeby odsunu byly české země rozděleny na 13 okrsků, které byly totožné s obvody oblastních osídlovacích úřadoven (v Čechách 9, na Moravě a ve Slezsku 4). Pět z těchto okrsků (Žatec, Litoměřice, Liberec, Praha a Trutnov) přiléhalo k sovětskému okupačnímu pásmu a bylo určeno pro odsun tímto směrem. Na lokální úrovni za průběh odsunu odpovídaly národní výbory a v pohraničních okresech správní komise. Byla zřízena 104 sběrná střediska (75 v Čechách, 29 na Moravě a ve Slezsku), z nichž každé muselo pojmout nejméně 1 200 osob potřebných k vytvoření jednoho transportu. Střediska byla poměrně rovnoměrně rozmístěna při železničních tratích v oblastech s převahou německého obyvatelstva. Během organizovaného odsunu už také nedocházelo k tak výrazným excesům jako v jarních měsících čtyřicátého pátého roku a prohřešky (nejčastěji krádeže) byly již také souzeny v čs. tisku a trestně stíhány. Vysídlovány nyní měly být celé rodiny. Zvláště tragické byly osudy německých židů, kteří často přešli přímo z nacistických lágrů do českých pracovních nebo internačních táborů (KUČERA, J., 1992).

I tato část transferu má svoje etapy, jež se od sebe liší. Podle J. Kučery (1992) bylo první, spíše ještě přechodnou etapou, období od srpna 1945 do konce roku, kdy byly všechny transporty přerušeny a byly odstraněny nejkřiklavější nedostatky. Druhá etapa transferu probíhala od ledna do května 1946. Vlaky s vysídlenci směřovaly v tomto období do amerického okupačního pásma, protože v sovětské okupační zóně panovala krizová situace a byli přijímáni pouze antifašisté. Třetí etapa transferu trvala od konce května do října 1946 a je charakteristická jednak zvýšením počtu odsunovaných osob (začátkem června byl zahájen tzv. řádný transfer do sovětského okupačního pásma v Německu), jednak zdokonalením příprav a organizace celé akce. V červnu denně opouštělo Československo 14 400 osob.¹⁴ Nově příchozí měli na německé straně problémy se začleňováním do bavorské nebo hessenské venkovské společnosti, kde cizí sudetští Němci nebyli příliš vítáni¹⁵. Vzrůstajícím potížím a špatné situaci se americké úřady proto snažily čelit žádostmi o zmírnění tempa odsunu a v červenci byl počet transportů do americké zóny snížen.

Organizovaný odsun probíhal v mezinárodní atmosféře, v níž proti tomuto řešení silily hlasy. Předmětem kritiky nebyla jen praxe odsunu, ale jako důvody odsunu samotné. Transfer Němců z Československa bezvýhradně veřejně i politicky podporoval Sovětský svaz. V západní Evropě a USA už jeho podpora tak jednoznačná nebyla. Američtí vojáci a důstojníci si stěžovali podle některých zpráv na hrubé zacházení s německými civilisty: „*My Američané...nešli jsme do války proto, aby Češi, třebas v spravedlivém hněvu, dělali nové Buchenwaldy*“. Kampaň proti transferu dále vedli stoupenci W. Jaksche. V létě 1946 neodsouhlasila pařížská konference vysídlení 200 000 Maďarů ze Slovenska a na konci října 1946 odjel z Karlových Varů poslední vlak s vysídlenci. Odsuny měly pokračovat na jaře 1947, ale transporty byly na nátlak Američanů zastaveny a bylo jasné, že odsun ve své masové podobě definitivně skončil. Československé orgány uváděly, že pro odsun ještě přichází v úvahu 103 000 osob a 23 000 antifašistů, kterým se vláda snažila zajistit podmínky pro další transfer. Uskutečnění jejích požadavků ale stále výrazněji záviselo na střetech rozdílných zájmů velmocí při řešení celého komplexu německé otázky i na postupném formování dvou protikladných mocensko-politických soustav v Evropě. V době, kdy se pokračování v hromadném transferu stalo nereálným, začalo se v Československu připravovat rozsáhlejší

¹⁴ Hmotnost zavazadel na osobu byla určena 30 - 50 kg, zásoba potravin na 7 dní. Peněžní hotovost byla určena do výše 1000 marek na osobu a s sebou se mohly vzít pouze nejnnutnější věci.

¹⁵ Podle P. Lüttingera (1989) byli sudetští Němci v SRN motorem hospodářského zázraku v 50. a 60. letech a při sčítání obyvatelstva v roce 1970 patřil téměř každý čtvrtý obyvatel ke skupině odsunutých Němců.

přesídlení německého obyvatelstva z pohraničí do vnitrozemských okresů tak, aby u hranic Němci nezůstali ve „větších, kompaktních celcích“ (STANĚK, T., 1991, s. 247-250).

Odhad celkového počtu německého obyvatelstva, které bylo odsunuto z ČSR v roce 1946, je nesnadný. Údaje se navzájem liší podle toho, zda a jak se do celkového souhrnu zařazovaly osoby vysídlené ještě před zahájením organizovaného transferu a ke kterému datu. Jestliže se vyjde ze zpráv o 1 416 059 osobách odsunutých do americké a 786 482 do sovětské zóny, pak by počet vysídlených Němců činil celkem 2 232 541 osob (STANĚK, T., 1993).

V závěrečné zprávě, kterou podal ministr vnitra Nosek, byl celkový počet odsunutých Němců 2 165 135 osob. Z toho 1 415 135 do americké a 750 000 do sovětské zóny. Odhadovaný počet Němců, kteří zůstali v republice po zakončení hlavní etapy odsunu je 300 000 (HRABOVEC, E., 1996). Podle R. Luži (1964) bylo do konce roku 1946 odsunuto 1 859 541 osob. K velmi podobnému číslu došel i J. Kučera (1992), který uvádí odsun 1 222 628 osob německé národnosti do amerického a 633 984 do sovětského okupačního pásma. S přihlédnutím k neúplnosti a nepřesnosti údajů o válečných a jiných ztrátách, zajatcích, uprchlících a přesídlencích lze celkový úbytek německého obyvatelstva v Československu v důsledku migrací za hranice odhadovat pro období od konce války do začátku roku 1947 rámcově na 2,9 - 3 miliony i více osob. Zdá se být ovšem pravděpodobné, že vezmou-li se v úvahu všichni Němci (starousedlíci, říšští příslušníci, utečenci před frontou aj., kteří od jara 1945 opustili různými cestami československé území nebo se na něj později nevrátili (zajatci), mohl se celkový úbytek blížit i k 3,5 mil. osob. Na konci roku 1946 zbylo podle údajů z čs. zdrojů v českých zemích asi 250 000 Němců. K červenci 1949 jich tu mělo být asi jen 175 000, z toho asi 10 000 na Slovensku (STANĚK, T., 1991). Poněkud odlišné údaje ještě uvádí A. Anderle a V. Srb (1989), viz Tab. 7. Tyto nepřesnosti jsou dány jednak stěhováním osob a jednak nejasnostmi, které ohledně národní příslušnosti vznikly ve smíšených manželstvích.

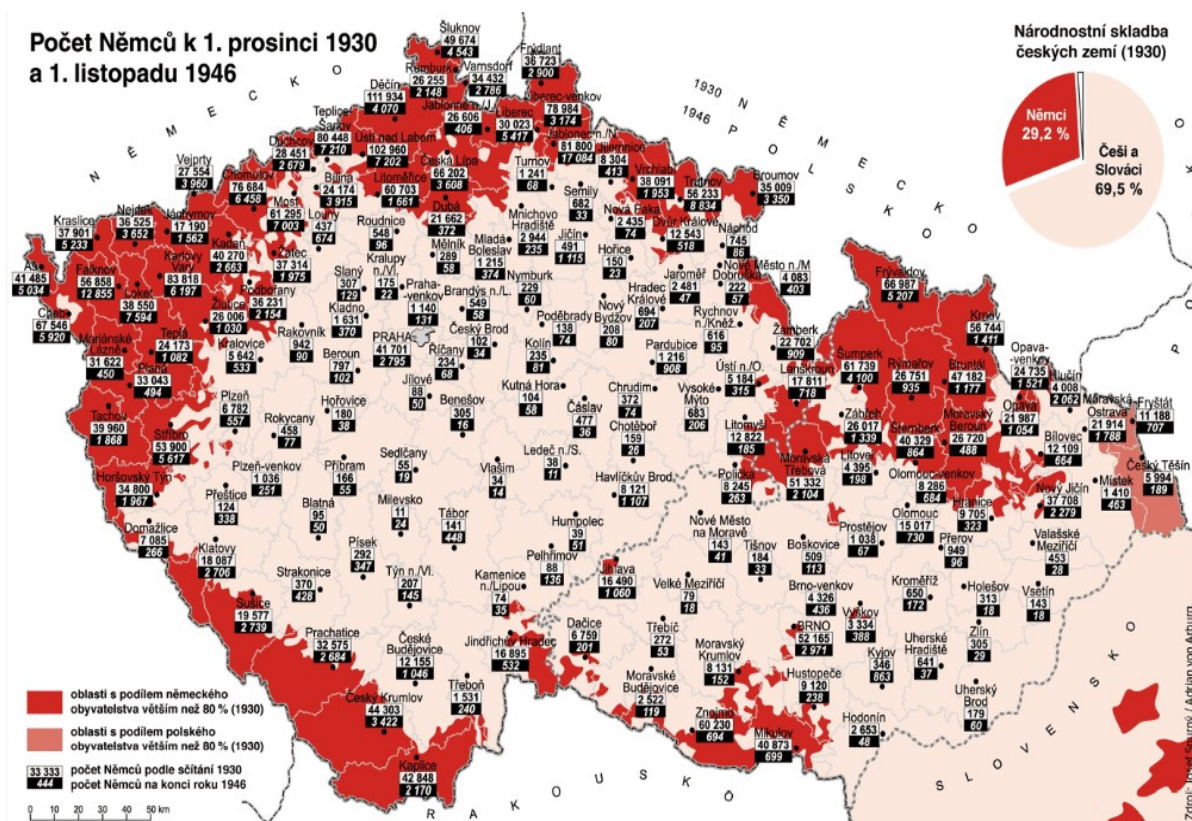
Tab. 7. Bilance odsunu německého obyvatelstva z českých zemí od 1. 5. 1945 do 22. 5. 1947.

Stav a pohyb obyvatelstva		Počet obyvatelstva
Počet obyvatelů německé národnosti k 1. 5. 1945		3 000 000
Neorganizovaný odsun 1945-1946 a útky		650 000
Organizovaný odsun 1945 – 1946	z pohraničí	2 000 000
	z vnitrozemí	100 000
Dodatečný odsun 1.1. - 22. 5. 1947	z pohraničí	50 000
	z vnitrozemí	20 000
Počet obyvatelů německé národnosti k 22. 5. 1947		180 000

Zdroj: ANDRLE, A. - SRB, V., 1989.

Transfery menšího rozsahu probíhaly do 50. let a měly za cíl jednak scelování rodin, jednak umožnily vystěhování do Německa lidem z některých speciálních profesních skupin, kteří dosud museli zůstat v zemi (BENEŠ, Z. a kol., 2002). V rámci akce slučování rodin odešlo do americké zóny v letech 1947 - 1948 přibližně 5 000 osob, do sovětské zóny asi 7 500 osob. V letech 1948 - 1949 odešlo dobrovolně přibližně 32 000 osob do americké zóny. Jejich rozhodnutí bylo motivováno změnou politických poměrů v Československu v únoru roku 1948. Při poslední hromadné akci v rámci slučování rodin opustilo republiku v letech 1950 - 1951 asi 16 000 osob. Další odchod byl možný pouze na základě individuálních žádostí o vystěhování. Uvádí se, že v letech 1952 - 1987 se z Československa vystěhovalo ještě přes 90 000 Němců (STANĚK, T., 1993).

Významným bodem diskuzí o osudech sudetských Němců v Československu v letech 1945 - 1946 je otázka jejich obětí na životech, který nelze ani dnes s přibližnou přesností zjistit. Někteří představitelé sudetských Němců hovoří o rozmezí 210 000 - 250 000 osob, a tyto údaje přebírají někteří českoslovenští historikové a političtí činitelé. Tento údaj je výsledkem statistického propočtu a kromě skutečně zemřelých zahrnuje i všechny případy osob, jejichž životní osudy zůstaly nevysvětleny. Z iniciativy společné česko-německé komise historiků bylo v roce 1996 provedeno statistické a demografické šetření, z něhož vzešlo Stanovisko komise k odsunovým ztrátám. Doložená jsou úmrtí ve výši 15 000 - 30 000 z důvodů epidemie, podvýživy, celkového vyčerpání a stáří. Vysoký je podíl nevyjasněných případů (225 000), sebevraždu spáchalo 6 667 osob a přes 6 000 osob bylo obětí násilných činů (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Obr. 7. Počet Němců k 1. 12. 1930 a k 1. 11. 1946 v politických okresech českých zemí. Zdroj: SPURNÝ, J., VON ARBURG, A., zpravodajský portál MU, 2011.

5.4. Němečtí antifašisté a specialisté

Životní podmínky německého obyvatelstva v roce 1946 byly ve všech ohledech na hranici existenčního minima.¹⁶ Celkově zůstával vztah české společnosti k německému elementu nadále výrazně negativní, aniž se v tomto postoji objevily jakékoliv náznaky změn. Německé obyvatelstvo v tomto období nepředstavovalo homogenní celek, nýbrž se v něm vydělovaly skupiny, jejichž právní, sociální a společenské postavení bylo odlišné od většiny. Nejen početně z nich byli nejvýznamnější němečtí antifašisté a specialisté (KUČERA, J., 1992).

¹⁶ Nadále byla v nezměněné formě platná omezení pohybu na veřejnosti. Konfiskační dekrety ponechávaly velké většině německého obyvatelstva pouze základní předměty k životu, popřípadě k výkonu povolání. Němci neměli volební právo, nesměli být zaměstnáváni ve státních službách, účastnit se činnosti politických stran apod.

Pro Němce protifašistického smýšlení byl stejně jako pro české obyvatele konec války vysvobozením. Řada z nich se snažila aktivně zapojit do obnovy hospodářského a politického života. Nebylo to však nic jednoduchého. Především byla řada Čechů přesvědčena, že žádní němečtí antifašisté neexistují. Podle R. Fikejze (2002) nebyla vůle spolupracovat ani s lidmi ze smíšených manželství. V důsledku tohoto vývoje i celé atmosféry ve společnosti upadala řada antifašisticky a demokraticky smýšlejících Němců do lhostejnosti. Mnoho antifašistů začalo díky radikalismu českého prostředí uvažovat o individuálním nebo organizovaném odchodu z republiky. Vláda přijala v únoru 1946 usnesení o vystěhování antifašistů do obou okupačních pásem.¹⁷ Kolik antifašistů opustilo Československo v roce 1945 není přesně známo, dle dobových údajů asi 30 000. Během roku 1946 se vystěhovalo celkem 94 194 osob. V roce 1947 udávaly československé orgány ještě 23 500 antifašistů, kteří se chtěli vystěhovat. O dva roky později zde žilo už jen něco málo přes 6 000 antifašistů. Z těchto údajů lze vyvozovat, že jejich celkový počet byl zhruba 140 - 150 000 (KUČERA, J., 1992). Bohužel oběti antifašistů nesmazaly znamení viny, jež bylo přisouzeno sudetoněmecké pospolitosti jako celku.

Transfer způsobil velké ztráty i československému hospodářství. Náhlým úbytkem pracovních sil bylo postiženo zejména hornictví, severočeský a severomoravský hutnický a chemický průmysl, textilní výroba, sklářství a dřevozpracující průmysl. Již v průběhu divokého odsunu v létě 1945 se projevila nutnost chránit nějakým způsobem hospodářsky důležité osoby německé národnosti. Z ekonomického hlediska se odsun hrozil stát katastrofou, protože v srpnu roku 1945 bylo 20 % všech zaměstnanců v průmyslu německé národnosti a jejich nahrazení jinými pracovními silami se zdálo nemožné. První konkrétní opatření byla přijata v oblasti těžby uhlí, kde byl pro katastrofální nedostatek dočasně zakázán odsun horníků. Vláda v květnu roku 1946 potvrdila vyjmutí 60 000 specialistů (z toho 17 000 v hornictví). Neprosadil se však návrh na vyjmutí zemědělských specialistů z odsunu, z obavy, že by v republice zůstalo příliš mnoho Němců. Na konci roku 1946 žilo v českých zemích 32 537 odborníků a specialistů s 53 103 rodinnými příslušníky (STANĚK, T., 1993). J. Kučera (2002) však předpokládá počet o několik desítek tisíc obyvatel vyšší. Při posuzování konkrétních případů však byla zřejmě systematicky uplatňována spíše restriktivní hlediska, takže v roce 1949 činil počet specialistů a jejich rodinných příslušníků v českých zemích přibližně 50 000 osob. Potřeba nových zaměstnanců v průmyslu po ukončení odsunu se však určovala na více než 300 000 osob (STANĚK, T., 1991). O dopadech odsunu na ekonomickou základnu pojednává podrobněji desátá kapitola.

¹⁷ Mohli s sebou vzít movitý majetek, nástroje potřebné k výkonu povolání, 1000 říšských marek na osobu, zanechat zde však museli všechny cenné předměty a řadu dalších užitkových předmětů.

6. ODSUN NĚMCŮ Z OKRESU SVITAVY

V řadě míst prakticky všech pohraničních okresů, ale také ve vnitrozemí došlo v prvních poválečných dnech a týdnech k akcím, jež si vyžádaly oběti na německých životech. Výjimkou nebyl ani okres Svitavy, především jeho německá část. Poválečný čtvrtrok provázely vedle akcí divokého odsunu také početné násilnosti, vraždy, samosoudy, lynče a několik armádou cíleně zorganizovaných masových vražd. Ve sledovaném území došlo po konci války a v poválečné době k nárůstu sebevražd. M. Skřivánek (1995) rovněž doložil případy získávání majetku na úkor odsunovaných. Neblaze v tomto prosluli příslušníci revolučních gard ustavovaných z iniciativy pražského vojenského velitelství. Doloženou skutečností také je, že státní orgány se snažily takovýmto excesům bránit a s postupnou konsolidací poměrů také ubývalo excesů. Průběh těchto poválečných týdnů i měsíců se však, jak ukážou následující řádky, lišil v obou částech okresu.

6.1. Divoký odsun

Moravskou Třebovou obsadila Rudá armáda až 10. května. Spolu s příchodem partyzánů, kteří jednali o své vůli, nastal zmatek. Němci začali být soustřeďováni do jedné městské čtvrti. Partyzáni zajistili přes 500 osob, z nichž byla polovina umístěna do pracovního tábora, zatýkali německé funkcionáře, prováděli domovní prohlídky a zabavovali majetek Němců, aniž jej řádně evidovali. Zmatek neskončil ani příchodem čsl. vojska, spíše naopak.¹⁸ V červenci 1945 byli všichni Němci, kteří neměli v Moravské Třebové trvalé bydliště, posláni do Lanškrouna, v polovině srpna byli zbývající muži posláni do internačního tábora u Sušice. 20. srpna odjel transport do Ostravy-Vítkovic, kde mělo být povražděno na 300 německých mužů, zřejmě však nikoli jen z Moravskotřebovska. Nepřístojné chování některých oddílů československého vojska v Moravské Třebové pokračovalo i po vystřídání jednotek a poměry byly ve městě, v němž žilo asi 5 800 Němců a 1 500 Čechů, ještě v té době velice neutěšené. Správní orgány musely být několikrát vyměněny, někteří jejich představitelé se ocitli ve vazbě. Třebaže hlavním cílem leckterých více či méně organizovaných partyzánských skupin bylo především německé obyvatelstvo, nebylo před jejich útoky uchráněno ani nově přicházející obyvatelstvo české národnosti a dokonce ani ustavující se orgány státní správy. (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Do Svitav přijely sovětské obrněné a motorizované jednotky 9. května 1945. Ačkoliv česká strana odmítla návrh německých antifašistů převzít moc společně, zatýkání předních nacistů se uskutečnilo s pomocí německých sociálních demokratů. V převratových dnech se ve Svitavách utvořila místní správní komise. Zatímco v sousedních českých městech panovala radost a slavnost stíhala slavnost, ve Svitavách „*otevřelo peklo svoje brány*“. Podle sudetoněmeckého zdroje to byly „*hodiny a dny hrůzy, lovu na lidi, znásilňování žen a dívek každého věku, vraždy mužů*“ (SKŘIVÁNEK, M., 1995, s. 32).

Svitavy v prvních poválečných měsících sloužily jako repatriační středisko pro spojenecké zajatce a německé uprchlíky z různých oblastí, které v jihozápadní části Hřebečska zastihl konec války během jejich útěku před frontou. Na konci války bylo ve Svitavách a nejbližším okolí 18 000 lidí v táborech různého druhu - šlo o zajatce, pracovní nasazené aj. Po čtrnáct dnů procházela územím politického okresu dvojím proudem Rudá armáda, od západu pochodovaly kolony německých zajatců. Svitavy se staly rovněž tranzitním místem pro 5 000 - 17 000 italských,

¹⁸ Tomuto vojsku velel škpt. Bešťák, který zavedl tvrdá opatření. Nařídil odchod všech Němců, kteří přišli do Moravské Třebové po roce 1938, a poslal 500 mužů na práci do Kolína. Z jeho rozkazu byly vykonány domovní prohlídky, při nichž se obyvatelům německé národnosti odebíralo všechno, co mělo jakoukoli cenu, v rozporu se směrnicemi ZNV v Brně. Škody, které takto vznikly na národním majetku, byly veliké, z různých stran se navíc ozývaly stížnosti na kruté chování Bešťáka a jeho jednotek. Bešťák byl později přeložen a věci se zabývaly vojenské úřady.

belgických a francouzských zajatců. V květnu žilo v soudním okrese Svitavy asi 59 000 obyvatel – tedy téměř dvakrát tolik než při sčítání obyvatelstva v roce 1930. Z toho asi 34 000 Němců, 12 000 cizích dělníků a zajatců a 4 000 Rusů. V celém politickém okrese pak žilo mimo zajatce a uprchlíky 24 898 Čechů a 50 661 Němců. Situace byla značně nepřehledná a Rusové i zajatci rabovali obchody a plundrovali majetek, jak dokládají sudetoněmecké i české prameny. Po odchodu Rudé armády, zajatců i říšských Němců byl počátkem června 1945 stav Němců v okrese podobný jako v roce 1930 (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Od konce května 1945 se v politickém okrese Moravská Třebová začala provádět repatriace Němců, a to ve skupinách asi po 500 lidech na různá místa v ČSR a do americké okupační zóny. V období mezi 15. a 19. červnem 1945 odjely některé transporty ve směru Krnov a Lanškroun. Avšak jednání s americkým konzulátem o převzetí transportů nevedla počátkem července 1945 ke kladným výsledkům. Teprve 26. července se podařilo vypravit do západního Německa 556 osob. Úsilí o konsolidaci poměrů vážně narušily zprávy o násilném odsunu z Brna a také ze sousedních okresů Litomyšl a Polička (viz dále). Na svitavské představitele byl činěn nátlak, aby dali také souhlas k urychlenému a nepřipravenému odsunu. Ten probíhal do 9. srpna 1945, poté byl na základě pokynu zemského národního výboru (ZNV) v Brně dočasně zastaven. Do druhé srpnové dekády bylo ze soudního okresu Svitavy repatriováno nebo odsunuto asi 10 500 Němců, odešlo 15 000 zajatců, 1 000 cizinců a téměř všichni Rusové. Třebaže šlo o více jak 50 % Němců, radikální živly obviňovaly reprezentanty ze shovívavosti a liknavosti. V okolí Svitav tedy v půli srpna zbývalo 15 000 Němců, z nichž 10 000 bylo ve Svitavách. Přišlo asi 2 500 nových osídlenců a soudní okres tedy čítal asi 18 000 obyvatel (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Svitavskou zvláštností bylo vytvoření *Úřadu pro Němce*, který stál mimo veškeré právní normy. Také se příliš neosvědčil. Postupně se rozrostl až na 70 zaměstnanců a nebylo tak možné zabránit rozkrádání majetku. V jeho čele stál sedmnáctkrát soudně trestaný zločinec K Haas. (FIKEJZ, R. 2002). Ve Svitavách byly zřízeny 4 sběrné tábory a 1 tzv. ghetto, další sběrný tábor byl v Březové nad Svitavou. Soustřeďovat se měli především provinilí Němci s rodinami ze Svitav i okolních vesnic.¹⁹ Poměry v táborech byly podle hlášení z české strany celkem ucházející, nicméně vypukla úplavice a tyfus. Přes zákaz správní komise chtěli někteří lidé z Úřadu pro Němce odvádět do táborů lidi staré, nemocné a malé děti dokonce i v noci a vůbec postupovali velmi drsně. Se zřízením táborů rostl tlak na vystěhovávání Němců z jejich domovů. Skutečnost byla taková, jak přiznala česká úřední správa, že se s koncentrací pospíchalo hlavně u Němců, kteří měli pěkné domy a vily. Za zmínku stojí tzv. *Kronbergova aféra*, která rozjitřila hladinu veřejného mínění.²⁰ Během prvních poválečných měsíců docházelo také na území bývalé Říše k hromadným sebevraždám, při nichž rodiče nebo příbuzní brali život i malým dětem (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Odsunutí nakonec byli i antifašisté. Žádosti o vydání antifašistické legitimace přišlo mnoho, na 4 000 ze Svitav, v okolí Mikulče se najednou objevilo asi 713 antifášistů. Je evidentní, že při vydávání antifašistických legitimací došlo k mnoha přehmatům. S mnoha antifašisty bylo nakládáno jako s normálními Němci a naopak legitimaci dostali pro nedostatečnou kontrolu i někteří příslušníci SS, SA a složek NSDAP. Kolik bylo během divokých poválečných měsíců odsunuto Němců z politického okresu Moravská Třebová, není přesně známo. Ze Svitav bylo vypraveno nejméně 7 transportů se 7 355 osobami, většinou směr Lanškroun, do půli srpna odešlo asi 10 500 Němců. Do jakého města okupačního pásma v Německu nelze zjistit.

¹⁹ Celkově bylo k 26. 9. 1945 internováno 2 174 osob.

²⁰ Na podzim roku 1945 se zjistilo, že se celé rodiny Němců, zejména ze Svitav, tajně stěhují do Rakouska, hlavně do Vídně, a že k tomu využívají aut Rudé armády, která své služby patrně neposkytovala zadarmo. Podle tisku bylo podlouhne do Rakouska převezeno 460 Němců, z toho asi 2/3 nacistů. Škoda na majetku, kterou republika utrpěla, se odhadovala na 40 milionů Kčs (FIKEJZ, R., 2002).

V české straně okresu se uvítání Rudé armády a celkové poválečné poměry výrazně lišily od situace na Svitavsku a Moravskotřebovsku. Správy měst a okresů se bezprostředně ujaly příslušné národní výbory. Hned 9. května byly z Litomyšle rozeslány hlídky do německých obcí okresu a začali se zajišťovat prominentní nacisté a kolaboranti. V litomyšlském zámku byl zřízen přechodný tábor německých zajatců, kteří odsud následně odcházeli dále, a v budově okresního soudu byli soustředováni nacističtí funkcionáři. Aby se odlehčilo věznicí při okresním soudu, byl koncem července 1945 zřízen internační tábor v hospodářském dvoře, který pojal asi 160 osob.

V provádění divokého odsunu začaly nejdříve okresy Litomyšl i Polička. Z okresu Litomyšl se uskutečnil překvapivý a násilný odsun značné části německého obyvatelstva mezi 25. a 29. červnem. Odsun probíhal v několika směrech, a to přes dočasná místa soustředění, jimiž byly Opatov, Květná a Litomyšl. Cesta prvního transportu směřovala na Berlín, ale nebyla to konečná stanice – následovalo další bloudění po Německu. Ve stejné době byl proveden odsun i z Opatovce, Košířů a Mikulče, o něco později z Koclířova. Vybavení na cestu všech těchto transportů, do nichž byli se svými dětmi zařazeni i někteří Češi podezřelí z kolaborace a údajně se sem omylem dostalo i pár českých dětí, bylo naprosto nedostatečné. Lidé jeli stísněni většinou na znečištěných, otevřených nákladních vagónech, kde chyběly toalety. Několikadenní cestu provázelo poměrně nepříznivé počasí. O stravu a pití nebylo naprosto postaráno. Transporty směřovaly na sever, cestou byly několikrát přepadeny a okradeny, po přejezdu německé hranice ještě několik dní bloudily, neboť vůbec nic nebylo zajištěno. Lidé žili pouze z toho, co jim v podstatě zbylo z domu nebo z toho, co se jim nejrůznějším způsobem podařilo získat. Zvláště trýznivá cesta to byla pro rodiny s malými dětmi a pro staré lidi (SKŘIVÁNEK, M., 1995). Podle J. Najberta (2011) divoké vysídlení německých obcí na Litomyšlsku jednoznačně odsoudili příslušníci československých orgánů ve Svitavách, kteří označili celou akci za sabotáž. Kromě kritiky vyhnání antifašistů i některých Čechů ze smíšených manželství poukazovali zejména na dopad akce pro chod průmyslu a zemědělství, který se projevil nejen v životě na Litomyšlsku, ale i na Svitavsku. Z neúplných seznamů lze dohledat časté případy vyhnání rodiny bez otce, kterou tvoří vedle prarodičů několik dětí mladších 10 let. Podle sčítání lidu žilo v roce 1930 v litomyšlském okrese 12 822 Němců. V posledních červnových dnech bylo z litomyšlského okresu podle M. Skřivánka (1995) odsunuto asi 8 350 Němců (tedy asi 66 %), doma jich zůstaly ještě asi 4 000.

Obdobně překvapivý odsun z 9 německých obcí a Brněnce v okrese Polička se patrně uskutečnil 13. července 1945. Vyhnání Němců z poličského okresu nebylo spontánním aktem revolučních gard, ani nevyšlo z iniciativy místních správních orgánů. Z regionálního hlediska bylo součástí „vyčištění“ hřebečského jazykového ostrova a vyhnání Němců z litomyšlského okresu. Z celkového počtu 7 500 Němců na okrese se mělo odsunout 2 335 obyvatel, tedy asi 30 %. V srpnu klesl počet Němců o dalších dvě stě. Transporty byly směřovány přes Prahu na Teplice Šanov nebo Liberec. Němci vyhnání z Poličska museli pěšky pod vojenským dohledem do Svitav a byli také vystaveni krutému zacházení. Otřesným způsobem probíhaly přípravy na vysídlení v Radiměři, kde se Němci v místním hostinci stali obětí sadistického zacházení. Ve stejné době jako z poličského okresu bylo vyhnáno přibližně 1 500 Němců z Lanškrounska. Až do započatého organizovaného odsunu se počet Němců neměnil (NAJBERT, J., 2011).

6.2. Organizovaný odsun

Plně organizovaný odsun probíhal od počátku roku 1946 a hlavním odsuvným střediskem regionu byly Svitavy. Obce byly povinny sestavit seznamy Němců určených k odsunu, přitom respektovat celistvost rodin a brát v zřetel potřeby průmyslu. O svém zařazení do transportu se měli

Němci dozvědět v době co nejkratší, aby nemohli ničit svůj majetek. Němci, kteří nebyly okamžitě odsunuti a nebyli k zapotřebí při zajišťování hospodářských provozů, byli nasazováni na práci mimo oblast svého bydliště. Hlavními oblastmi, kam Němci z moravskotřebovského okresu nastupovali do práce, byly především doly v Moravské Ostravě, důlní revír Rosice-Oslavany u Brna a rovněž doly v Kladně. Řada jich byla dána k dispozici Úřadu ochrany práce v Brně. Dále odcházeli do okresů Olomouc, Pardubice, Boskovice, Polička a do okolí Nového Města na Moravě.

Transporty opouštěly území směrem na Krnov, Lanškroun, do spojeneckých a sovětských okupačních zón Německa. Od roku 1946 se mezi cílovými stanicemi transportů nalézala města: Schwabach, Mellrichstadt, Weilburg, Mnichov, Augsburg, Bayreuth, Karlsruhe, Ulm, Heidelberg atd. Pouze ze stanice Svitavy bylo v roce 1946 vypraveno 31 transportů s asi 36 000 Němců. Závěrečná zpráva referenta pro odsun uvádí pouze 7 transportů antifašistů, zatímco je jich evidováno 11. Do konce roku 1946 byla naprostá většina Němců z politického okresu Moravská Třebová odsunuta. K 14. listopadu 1946 zde zbývalo 2 104 Němců a počítalo se s tím, že budou přesunuti do sběrného střediska v Brně (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

Pro bývalého učitele Josefa Bártu z Moravské Třebové to byl smutný pohled: „*Němci byli namačkáni ve vagonech, hlavně starci a matky s dětmi. Zpívali smutné písně a některé ženy plakaly. Mnoho jich doufalo, že jde jen o dočasný odsun*“. Němci, kteří přece jen zůstali, buď ještě dodatečně odešli, nebo byli v následujících letech „rozptylováni“. Koncem roku 1946 žilo v politickém okrese Moravská Třebová i s nově příchozími 53 614 osob, tj. o 23 000 osob méně než v roce 1930.

Tab.8. Němci odsunuti z p. o. Moravská Třebová, Polička a Litomyšl v letech 1945-1946.

Politický okres	Rok	
	1945	1946
Moravská Třebová	10 500	37 620*
Polička	2 118	5 463
Litomyšl	8 355	3 192
Celkem	20 973	46 275

Zdroj: SKŘIVÁNEK, M. (1995), NAJBERT, J., (2011). Vlastní úpravy.

* V tom 2 772 antifašistů.

Organizovaný odsun Němců z politického okresu Litomyšl a Polička v zásadě koordinovala pardubická *Oblastní úřadovna osídlovacího úřadu*. Na odsunu se podíleli bezpečnostní referenti a Sbor národní bezpečnosti. Na rozdíl od transportů v letních měsících roku 1945, které mířily většinou rovnou za hranice, byli Němci v etapě organizovaného odsunu dodáváni do sběrných středisek, odkud měli být po jednom až dvou týdnech vypravováni do Německa. Za sběrná střediska pro tyto okresy byla určena města Lanškroun, Litomyšl (Opatov), Havlíčkův Brod (Bedřichov, Bartoušov, Štoky), Ústí nad Orlicí a Česká Třebová (NAJBERT, J., 2011).

Transporty z okresu Litomyšl, o nichž nejsou k dispozici přesné informace, začaly odjíždět zřejmě mezi 25. a 28. březnem 1946, a to ze sběrného střediska v Opatově. Opatovský tábor byl výchozí stanicí, cestou byli přibírání vysídlenci i např. v Ústí nad Orlicí, méně často se pokračovalo na Lanškroun nebo na Havlíčkův Brod. V dubnu 1946 se kvůli zajištění zemědělských prací odsun neprováděl a byl stanoven až na červen.

V okrese Polička je mezidobí několika měsíců do započetí organizovaných transportů z hlediska česko-německých vztahů zajímavé z jednoho důvodu. Pro oblast poličského okresu nebyl zřízen sběrný tábor. Odsunovaní Němci zůstávali ve svých domovech i v případě, že o jejich usedlost měli zájem čeští osídlenci. V bezprostředním sousedství, někdy i v jednom stavení, žily spolu české i německé rodiny několik měsíců (NAJBERT, J., 2011). Stejně jako rodina Ludmily

Navrátilové: „V červnu roku 1946 jsme se přestěhovali z Borové do Limberka, kde jsme do správy dostali dvojdomek. V druhé části domu s námi ještě měsíc bydleli Němci a čekali na odsun. Mnoho jiných Němců se chovalo povýšeně nebo měli vztek, že musí jít pryč. S těmi „našimi“ jsme však vycházeli dobře. Bylo nám jich líto. Nic cenného nám nenechali, dali to Němcům ze smíšených manželství, kteří zůstávali“.

První transport o počtu 614 osob vyrazil 26. března 1946. Vrcholu dosáhlo vysídlování na konci srpna téhož roku, do té doby opustilo poličský okres přibližně 5 000 Němců (tedy více než 90 %). První transporty směřovaly na Havlíčkův Brod nebo Lanškroun, pozdější odsun patrně probíhal přes sběrné středisko Bedřichov u Jihlavy (SKŘIVÁNEK, M., 1995). Kromě transportů vypravovaných ONV v Poličce opouštěli místní Němci okres i přes středisko ve Svitavách, popř. odcestovali za svými příbuznými v rámci scelení rodin a byli zahrnuti do odsunu v jiném okrese. Po celou dobu probíhal odsun hladce a podle plánu. Přibližně 50 antifašistů, kteří se dobrovolně rozhodli k odchodu do Německa, odcestovalo společně s antifašisty z Litomyšlska a Moravskotřebovska na počátku října 1946 transportem vypraveným ze Svitav. Poslední transport opustil území 28. října 1946, celkem bylo v rámci organizovaného odsunu odsunuto 5 463 Němců. V první polovině roku 1947 zbylo na okrese jen 237 Němců a v roce 1948 byla celá akce uzavřena dodatečným odsunem (NAJBERT, J., 2011).

Co se týká nálad německého obyvatelstva na podzim roku 1945, kdy byl odsun dočasně zastaven, vzrostly naděje a sebevědomí Němců, kteří soudili, že k odsunu již nedojde a že zkonfiskovaný majetek bude vrácen. Na Moravskotřebovsku také panovaly naděje na připojení k Rakousku. Na druhé straně, asi hlavně mezi Němci na venkově, se projevovaly snahy získat zpět důvěru českých obyvatel. V okolí Městečka Trnávky se prý Němci smířili s novými poměry a pilně pracovali v zemědělství. Názory Čechů na odsun nebyly zcela jednoznačné.²¹ Zřejmě nezanedbatelné množství lidí se přimlouvalo za uvážlivý postup a upozorňovalo na hospodářské neblahé důsledky, které může odsun přivodit. Koncem roku 1945 se Němci zřejmě již plně přesvědčili, že odsun je nevyhnutelný. Někteří i pak doufali v určitou blahosklonnost, jiní se snažili odejít sami. Zpráva o tom, že se odsun z okresu Moravská Třebová uskuteční do amerického pásma, byla počátkem roku 1946 přijata s radostí. Na odsun se odevzdaně se zakrývaným protičeským smýšlením připravovali rovněž Němci z litomyšlského okresu, balili si dopředu věci a plánovali novou existenci v Německu. Četní Němci se snažili svůj odchod urychlit a působila zde také obava, že by mohli být odsunuti do sovětského pásma. Nepochybně zde hrálo úlohu i vědomí, že by v Československu byli dlouhou dobu jako občané nižšího řádu. Podle pamětníků z Poličska se naopak Němcům z okresu neodcházelo lehkou a těžkou se loučili s domovem. Mnozí Němci se upínali na návrat do Čech a mysleli, že odchází pouze na dobu přechodnou. Je zarážející, jak malou pozornost věnoval odsunu místní tisk (SKŘIVÁNEK, M., 1995).

²¹ „Na Poličsku žilo hodně pracovitých a slušných Němců. Od několika Němců jsme brali za války jídlo. Po válce se situace samozřejmě změnila. Ale našli se Češi, kteří jim pomáhali. Pan lékárník Dudek z Poličky jim nechával zdarma léky, když čekali na odsun. Byl ale označen za kolaboranta. Nesl to velmi těžce a později spáchal sebevraždu“. Jaroslava Jandlová, Polička.

7. OSÍDLOVÁNÍ POHRANIČÍ V LETECH 1945 - 1947

V období let 1945 - 1947 došlo v československém pohraničí k celé řadě závažných změn, které se dotkly snad všech oblastí života tamního obyvatelstva. Především byla odsunem převážně většiny německy mluvícího obyvatelstva násilně změněna národnostní struktura. Zároveň s odsunem začali do pohraničních oblastí přicházet noví osídlenci. Jednalo se o řízený a záměrný proces, upravený řadou právních norem a především dekrety prezidenta republiky (č. 5, 12, 28 a 108/1945 Sb.), řadou vyhlášek a nařízení jednotlivých ministerstev a úřadů. Základní, rámcové myšlenky plánu osídlení byly vtěleny do Košického vládního programu. Důležitý byl dekret č. 12/1945 Sb., který s okamžitou platností a bez náhrad konfiskoval pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek Němců, Maďarů, zrádců, kolaborantů a jiných nepřátel republiky. Rozhodující roli při konfiskaci sehrály okresní národní výbory, resp. okresní správní komise a osídlovací referáty, které byly pověřeny prováděním hlavní části konfiskačních prací. Koncem léta roku 1945 byla zřízena *Ústřední komise pro vnitřní osídlení*, která prováděla centrální dohled nad celou osídlovací akcí. Této komisi byl podřízen *Osídlovací úřad ministerstva vnitra*. Problémům výhradně zemědělského osídlování se věnoval *Národní pozemkový fond* při ministerstvu zemědělství, který spravoval zkonfiskovaný zemědělský majetek až do odevzdání přídělčům. Podle politických okresů byly zřizovány *Osídlovací komise ministerstva zemědělství* (OKMZ), jež měly na starosti mimo jiné oblast přídělů a organizování vlastních osídlovacích prací. V Čechách bylo těchto komisí zřízeno 40, na Moravě a ve Slezsku 25 (VELEŠÍK, V., 2000).

7.1. Příchod nových osídlenců 1945 - 1947

Mezi léty 1945 a 1947 přišla do pohraničí podstatná část osídlenců. K jejich masovému přesunu dochází ihned po skončení druhé světové války a v roce 1946. Později dochází už jen k menším a dílčím změnám. Většina území byla osídlena československými státními příslušníky české národnosti z vnitrozemí. Jednalo se však i o příchod ze Slovenska a ze zahraničí. Kromě osídlení bývalých Sudet šlo i o Šumavu, Českokrumlovsko, Jindřichohradecko a jižní Moravu. Zapotřebí bylo nahradit i odcházející Němce z vnitrozemských částí státu – z Prahy, Brna, Havlíčkovobrodská, Jihlavska, Českobudějovicka, Vyškovska a Olomoucka. Přitom byla intenzita osídlování v různých krajích rozdílná (KASTNER, Q., 1996a).

Osídlování pohraničí²² probíhalo, hlavně v prvních poválečných měsících velmi živelně a nerovnoměrně. Přistěhovalci z vnitrozemí přicházeli s různými úmysly. Někteří s cílem najít nový domov a natrvalo se tam usadit a také zlepšit svoje ekonomické a sociální postavení, jiní (tzv. zlatokopové) přišli pouze dočasně, aby získali určitý majetek a poté se zase vrátili zpět. Nemalá část osídlenců pocházela ze sociálně slabších vrstev, zejména venkovského obyvatelstva a získání zemědělských usedlostí a jiných nemovitostí představovalo pro většinu nově přichozích sociální vzestup.

Relativně nejúplnější statistický přehled o stavu osídlení pohraničí po dokončení hlavní vlny organizovaného odsunu podává Soupis obyvatelstva podle povolání z května roku 1947. Podle tohoto pramene žilo v pohraničí celkem 2 229 485 obyvatel. Z toho 61,2 % nových osídlenců, 32,7 % starousedlíků (obyvatelé, kteří byli v pohraničí přítomni 1. května 1945), 5,3 % tvořily děti, které se narodily v období 1. 5. 1945 - 22. 5. 1947, malý podíl činili osídlenci, kteří působili během války v zahraniční armádě (0,5 %) a osoby bez údaje o bydlišti tvořily 0,3 % (KASTNER, Q., 1996a).

²² Pohraničím je myšleno území přiřčené k Říši v roce 1938.

To by znamenalo, že se podařilo z vnitrozemí do pohraničí převést každou čtvrtou českou rodinu, resp. alespoň některého příslušníka každé české rodiny.

Noví osídlenci v pohraničí pocházeli v průměru z 82 % z Čech, přičemž největší zájem byl o jižní Moravu. Přibližně 9 % nově příchozích tvořili občané slovenské národnosti, nejvíce jich směřovalo až do západních Čech, stejně jako reemigrantů (15 %). Vysoký podíl občanů slovenské národnosti a reemigrantů v západních Čechách, může být jeden z důvodů neúspěšného dosídlování v této oblasti.

Tab. 9. Noví osídlenci v pohraničí k 22. 5. 1947 podle místa bydliště k 1. 5. 1945 v pohraničních oblastech v územním rozsahu k 31. 12. 1952.

Oblast	Úhrn nových osídlenců	Bydliště k 1. 5. 1945					
		české vnitrozemí		Slovensko		zahraničí	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%
Západní Čechy	257 913	192 762	74,7	27 460	10,7	37 691	14,6
Severozápadní Čechy	331 035	272 991	82,5	30 252	9,1	27 792	8,4
Severní a severovýchodní Čechy	290 498	249 617	85,9	22 978	7,9	17 903	6,2
Vých. Čechy, Morava a Slezsko	257 497	213 870	83,1	21 950	8,5	21 677	8,4
Jižní Morava	69 874	61 393	87,9	3 707	5,3	4 774	6,8
Jižní Čechy	56 521	47 383	83,8	3 907	6,9	5 231	9,3
Pohraničí celkem	1 263 338	1 038 016	82,2	110 254	8,7	115 068	9,1

Zdroj: SIKOROVÁ, M., 1999. Vlastní úpravy.

Demografický vývoj v pohraničních oblastech se ve srovnání s vnitrozemím vyznačoval větší dynamikou i v následujících letech. Týkalo se to jak přirozené měny, tak mechanického pohybu. Příslušná data byla však nyní získávána jen z celých okresů a nevycházelo se z přítomného, ale bydličního obyvatelstva.

Nejvíce nových osídlenců přišlo do pohraničí z vnitrozemských okresů. Migrační proudy byly nejsilnější mezi nejbližšími okresy vnitrozemí a pohraničí. V letech 1945 - 1947 se z českých a moravských okresů na osídlení pohraničí více než 20 % svého obyvatelstva z roku 1930 účastnily následující politické okresy uvedené v Tab. 10. Hlavní město Praha se účastnilo osídlení pohraničí 92 400 obyvateli, Plzeň 17 000, Ostrava 13 000 a Brno 11 400.

Tab. 10. Okresy, které se nejvíce podílely na osídlení pohraničí v letech 1945 - 1947.

Politický okres	Počet obyvatel (%)	Politický okres	Počet obyvatel (%)
Slaný	29,2	Říčany	24,3
Mnichovo Hradiště	29,1	Turnov	23,7
Rakovník	28,8	Praha-sever	22,8
Roudnice nad Labem	28,7	Rokycany	22,7
Semily	26,7	Mělník	22,6
Vsetín	25,9	Český Brod	22,1
Louny	25,4	Valašské Meziříčí	22,0
Brandýs nad Labem	24,9	Praha-západ	21,3
Praha-jih	24,7	Kralupy nad Vltavou	21,1
Mladá Boleslav	24,6	Jičín	20,7

Zdroj: KASTNER, Q., 1996a.

Po roce 1947 začal osídlovací proces ztrácet na intenzitě a početně slábl. Bylo to způsobeno asi tím, že byly vyčerpány vnitřní zdroje obyvatelstva a svou roli sehrál i fakt, že ve vnitrozemí byl v souvislosti s nápravou válečných a okupačních škod dostatek pracovních příležitostí. Části okresů jako Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Teplá, Sokolov, Tachov, Cheb, Aš, Prachatice a některé části

severní Moravy a Slezska se potýkaly s nedostatkem lidí, ochotných tyto oblasti dosídlit. K odchodu osídlenců docházelo většinou na konci roku, po sklizni a prodeji zemědělských přebytků (ČAPKA, F. - SLEZÁK, L., 2005).

7.2. Zemědělské osídlování

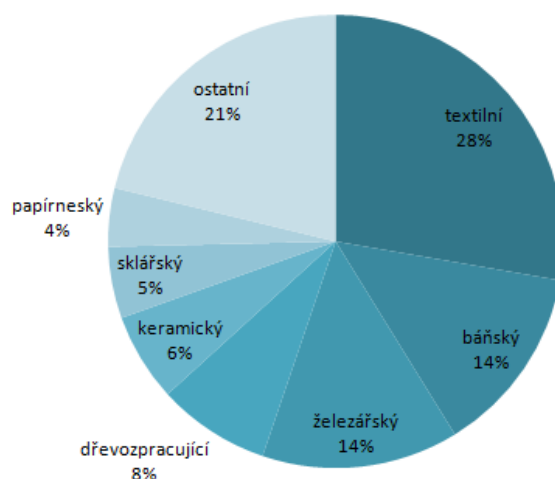
Zemědělské osídlování můžeme rozdělit do tří etap. Pro první etapu, která trvala od dubna do října 1945, byla typická instituce národní správy na zkonfiskovaném majetku obecně uzákoněná dekretem č. 5/1945 Sb. V této době přišlo do pohraničí nejvíce osídlenců převážně neorganizovaně a živelně. Tito osídlenci obsadili nejlepší a nejbohatší usedlosti. Druhou etapu je možno ohraničit říjnem 1945 až létem 1946. Začala centrálně řízeným příchodem osídlenců do pohraničí, právně ošetřeným dekrety č. 12 a 28/1945 Sb., a skončila po parlamentních volbách v květnu 1946 a po předání zemědělcům dekretu o vlastnictví půdy. Třetí etapa trvající od léta 1946 do podzimu roku 1947 měla vyřešit osídlení v nejvíce vzdálených a ekonomicky nejméně lákavých pohraničních lokalitách. Zatímco v prvních dvou etapách převažoval příliv osídlenců nad jejich odchody do vnitrozemí, pro třetí etapu bylo příznačné, že se trend obrátil. Začaly převažovat odchody nad příchody (SLEZÁK, L., 1978).

Rozhodující pobídkou pro odchod zemědělských osídlenců do pohraničí byla vidina lepších pracovních a životních podmínek, než byly ty, které osídlenci ve vnitrozemí opouštěli. Tímto lákadlem měl být co nejvyšší rozsah přidělovaného majetku spolu s právními zárukami a co nejnižší cena, kterou za něj měli osídlenci podle konfiskačního dekretu zaplatit. Získat podrobnější informace o průběhu přesunu za celé pohraničí je obtížné. Z toho, co je známo, můžeme usuzovat na obě formy přesunu – individuální a skupinový. Individuální převážil v okresech s intenzivně prováděnou zemědělskou výrobou. V roce 1946 již byla obsazena naprostá většina zemědělských usedlostí, zejména v úrodnějších oblastech. Například jihomoravský region již byl osídlen koncem června 1945, podobně jako Žatecko, Mostecko a Litoměřicko až k České Lípě. Na Moravě směřovali národní správci mimo jih především do vnitřních okresů pohraničí jako je Moravská Třebová, Šternberk a Šumperk. Naopak v okresech produkčně méně významných byl zájem o osídlení menší a největší část osídlenců sem byla převedena v rámci organizovaného přesunu na podzim a v zimě 1945. Z Čech to byly například Kaplice, Český Krumlov, Tachov, Planá, Lohovice, Aš, Nejdko apod. Na severní Moravě byl nejmenší zájem o okresy Jeseník, Rýmařov a Moravský Beroun. Zkonfiskovanou půdu v pohraničí obdrželo celkem 157 495 rodin osídlenců (v průměru 8,3 ha na rodinu osídlence). Ve vnitrozemí získalo 65 909 rodin zemědělských dělníků téměř 100 000 ha zemědělské a částečně lesní půdy. Zbývající zemědělskou půdu ve vnitrozemí i pohraničí obdržel stát, obce, armáda, družstva, závody apod. Zemědělské osídlování na přelomu let 1947/1948 už bylo pouze doznívající (SLEZÁK, L., 2005).

7.3. Nezemědělské osídlování

Pod tímto termínem si je možno představit průmyslové a živnostenské osídlování. Podobně jako zemědělské, můžeme i nezemědělské osídlování rozdělit do podobných časových etap. První etapa představovala neregulovaný, spontánní a dobrovolný nábor, k němuž docházelo bez státních zásahů. S prvními vojenskými útvary přicházeli převážně do měst i první zájemci o národní správy, a to nejdříve do průmyslových podniků (Ústí nad Labem, Teplice, Litoměřice) a živnostenských správ, následně do veřejných úřadů a služeb. Pro obnovu průmyslu byl spíše druhořadý slabý příliv dělníků a technických a administrativních zaměstnanců. Počet průmyslových podniků, které spadaly pod národní správu, se k 30. září 1945 uváděl jako 9 882 s přibližně milionem

zaměstnanců. Bylo zřejmé, že nedojde-li k usměrnění osídlování podle promyšleného plánu, bude odsunem Němců ohrožen průmysl. Koncem roku 1945 bylo v průmyslových závodech pohraničních oblastí českých zemí v provozu už jen 8 268 závodů s celkovým počtem 376 420 zaměstnanců, z nichž bylo 52,7 % Němců. Z tohoto počtu jich pracovalo 156 312 (78,7 %) v sedmi nejvýznamnějších průmyslových sektorech viz Obr. 8.

Obr. 8. Němci zaměstnaní v průmyslu českých zemí k 31. 12. 1945.
Zdroj: ČAPKA, F., 2005. *Vlastní úpravy.*

Druhá etapa již byla provázána nutností obtížnějšího výběru pracovních příležitostí a menším výběrem bytů. Docházelo k hospodářským ztrátám způsobených jak materiálními, tak časovými prodlevami v důsledku hledání vhodného pracovního zařazení, kdy byli zaměstnanci nuceni přejíždět z místa na místo. V důsledku pracovních ztrát a nerentability mělo být zlikvidováno 600 textilních a 240 oděvních provozů; výroba měla být v pohraničí dočasně zastavena v 400 textilních a 55 oděvních závodech, 85 dřevozpracujících provozech a 525 pilách. asi 44 000 Němců původně zaměstnaných v textilním průmyslu se mělo ponechat v zaměstnání jen asi 14 000 kvalifikovaných pracovníků. Ke zlepšení situace měla sloužit třetí etapa náboru, v níž se mělo koordinovaně přistupovat k zabezpečení potřebných pracovníků. Na podzim roku 1946 bylo postrádáno přes 300 000 pracovních sil, z toho 80 000 zaměstnanců v pohraničních průmyslových podnicích, zhruba 30 000 v hornictví a 50 000 ve stavebnictví (ČAPKA, F., 2005).

7.4. Reemigrace

Významný moment v osídlování pohraničních oblastí Československa představoval příchod reemigrantů, tj. Čechů a Slováků žijících celá desetiletí mimo hranice republiky. Návrat většiny reemigrantů byl vyvolán československou úřední přesídlovací akcí, jen menší část reemigrantů k této volbě přikročila spontánně. Kromě vojenských osob, které přišly hlavně v roce 1945, přišla i výrazná skupina reemigrantů civilních, kteří pocházeli hlavně z Polska, Rakouska, Bulharska, Rumunska, Jugoslávie, Rakouska, Francie a některých států Ameriky. Největší skupinu však tvořili reemigranti ze sovětské Volyně (VACULÍK, J., 2005).

Hlavní důvody reemigrace Čechů a Slováků spočívaly v hospodářské sféře. Jednak měl stát zájem obsadit volná pracovní místa po odsunutém obyvatelstvu, jednak chtěli sami zahraniční

krajané zlepšit nebo uchovat své ekonomického postavení. Místní orgány neměly mnohdy pochopení pro zvláštní problémy reemigrantů a v důsledku toho vznikl u části z nich pocit diskriminace a touha po opětovném návratu do ciziny. Celkově počet navrátilců v letech 1945 - 1946 přesahoval 64 000, z toho 80 % se uplatnilo v zemědělství, lesnictví, průmyslu s hornictví. Šlo většinou o kulturně vyspělé reemigranty. Poněkud jiný byl charakter reemigračních skupin v letech 1947 - 1950, zde šlo o jednak kulturně vyspělou početnou skupinu samostatných zemědělců z Volyně, jednak o nemajetné průmyslové dělníky a malozemědělce s nízkou kulturní úrovní z Rumunska. Tento obraz doplňovali převážně zemědělstí reemigranti z Bulharska a ze zámoří, zvláště z Argentiny. Příchod reemigrantů měl být ukončen do poloviny roku 1949, individuální příchody byly možné ještě do konce roku 1950.

K usnadnění usídlování reemigrantů byla zákonem stanovená zásada, že jim přísluší přednostní právo na usedlost před všemi ostatními uchazeči vyjma účastníků národně osvobozovacího boje, politických vězňů a obětí války. Ministerstvo sociální péče poskytovalo reemigrantům také jednak peněžní výpomoc k opatření výživy, na náklady při stěhování, nájemné apod. a jednak sociální půjčky. Problémem byl nedostatek usedlostí vhodných k usídlení a nechuť reemigrantů rozptýlit se po celém pohraničí, protože společné usídlování nebylo již často možné. Celkově lze konstatovat, že návrat 202 526 krajanů (z toho 71 787 z Maďarska, 38 859 z Volyně a 21 001 z Rumunska, 6 801 osob z říšskoněmecké armády a 7 714 z koncentračních táborů) v letech 1945-1950 představoval získání 115 000 pracovních sil, a tudíž značný ekonomický přínos pro ČSR (VACULÍK, J., 2005).

8. OSÍDLOVÁNÍ SVITAVSKA V LETECH 1945 - 1947

Na území okresu Svitavy přišla rovněž podstatná část osídlenců v letech 1945-47 a struktura osídlení je od konce roku 1947 do jisté míry stabilní. V roce 1948 sice došlo ještě k určitým změnám, ať již do počtu nebo jejich sociálního složení. Vzhledem k předcházejícím letům se však tyto změny jeví spíše nepatrnými.

V Litomyšli a Moravské Třebové začala OKMZ pracovat během srpna 1945. Její součástí byla i celkem samostatná pracovní skupina pro německé obce okresu Polička (*Osídlovací komise ministerstva zemědělství pro politický okres Litomyšl a Polička*). Moravská Třebová spadala pod *Oblastní osídlovací úřadovnu v Brně* a pobočku *Národního pozemkového fondu v Brně*, politické okresy Litomyšl a Polička pod *Oblastní úřadovnu v Pardubicích*. Protože okresy Litomyšl a Polička nevykazovaly tak velký rozsah konfiskované půdy a majetkových podstat ve srovnání s okresem Moravská Třebová, nevyžadovala zde situace existenci Národního pozemkového fondu. V obou okresech byly jen v polovině roku 1946 zřízeny *Pobočky NPF při ministerstvu zemědělství v Pardubicích, okresní kancelář v Litomyšli, resp. v Poličce*. Okresní kancelář existovala v Poličce do roku 1947, pak přešla veškerá agenda na litomyšlskou kancelář (VELEŠÍK, V., 2000).

Etapy osídlování popsané v předchozí kapitole modifikoval V. Velešík (2000) na místní poměry. První etapa zahrnuje období národní správy (květen až konec roku 1945), druhá etapa potom organizovaný osídlovací proces (říjen 1945 - podzim 1946) a poslední etapa, trvající od podzimu 1946 do konce roku 1947, dosídlování a příchod reemigrantů.

8.1. První etapa národní správy

První fází osídlovacího procesu se stala tzv. národní správa, která byla zahájena bezprostředně po osvobození republiky a měla zajistit konfiskovaný majetek v osídlovaném území před sabotážemi a rozkradením a současně zabezpečit plynulý a nerušený chod hospodářství na konfiskovaném majetku. Formou národní správy byla osídlena necelá polovina konfiskovaných usedlostí na Svitavsku.

Politické okresy Moravská Třebová, Litomyšl a Polička nebyly cílem hlavního proudu budoucích národních správců, kteří mířili většinou do úrodnějších okresů. Prvními národními správci se většinou stávali původní čeští obyvatelé těchto okresů. Například německé obce na Jevíčsku, které měly silnou českou menšinu, byly obsazeny národními správci z domácích zdrojů. Velké množství českých obyvatel z Jevíčka zamířilo také do obcí soudního okresu Moravská Třebová. Noví národní správci i ze vzdálenějších oblastí začali přicházet až během června a července 1945 hlavně do atraktivních lokalit jako byly Svitavy a jejich blízké okolí (Moravský Lačnov, Čtyřicet Lánů, Javorník, Březová n. Svitavou, Moravská Třebová, Staré Město, Městečko Trnávka a další). V mnoha obcích byl však dostatek volné půdy ještě v roce 1946. V soudním okrese Moravská Třebová a Polička v tomto roce dokonce proběhla rozsáhlá likvidace usedlostí, jejichž půda byla poté přerozdělována uchazečům. Obce s nevýhodnou polohou a horší bonitou půdy se potýkaly s nedostatkem národních správců celé další období. V září roku 1946 byl národními správci obsazen největší podíl usedlostí v politickém okrese Litomyšl a to 85,0 % (1 750 usedlostí) a Polička 80,8 % (1 164 usedlostí). V politickém okrese Moravská Třebová bylo obsazeno 70,1 % usedlostí a volných usedlostí vhodných k dosídlení zbývalo ještě 1 230 (SLEZÁK, L., 1987).

Z rozhodnutí ministerstva zemědělství byla od října 1945 prováděna revize národních správců s cílem přezkoumat výsledky jejich hospodaření. Z provedených revizí bylo 10 % správců na Moravskotřebovsku klasifikováno jako nespolehlivých. V okrese Litomyšl 9 %

a v okrese Polička pouze 1 %. Někde docházelo i k organizovanému odporu národních správců proti revizi jako třeba v bohaté obci Čtyřicet Lánů na Svitavsku. V předvečer revize tam došlo k demonstraci, jejíž účastníci požadovali ponechání všech národních správců na svěřených usedlostech a vyhrožovali členům revizní komise, pokud se ujmou svých funkcí. Ani prověrky však neodstranily všechny nedostatky národních správců v oblasti morální a odborné (FIKEJZ, R., 2002).

8.2. Organizované osídlování

Druhá etapa osídlovací akce, tj. organizovaný přesun nových osídlenců z vnitrozemí do pohraničních okresů, začala na podzim roku 1945 a trvala do konce roku 1946. Během srpna a září byly uchazečům z jednotlivých vnitrozemských okresů určeny pohraniční okresy, kam měl směřovat hlavní proud osídlenců. Obecně mělo platit pravidlo, že osídlenci z vnitrozemí osídlují okresy jim teritoriálně nejbližší. Měli být též usazováni do oblastí s přibližně stejnými nebo podobnými klimatickými a půdními poměry, ve kterých žili do svého přesídlení. Osídlování probíhalo zpravidla ve skupinách tak, že se příbuzní a známí stěhovali přibližně na stejné místo – do obcí nebo blízkého sousedství. Tyto skupiny příbuzných či známých tvořily jakási přirozená sociální jádra nově vznikajících místních společenství.

V moravskotřebovském politickém okrese přišlo z českých obcí okresu celkem 1 212 přihlášek k osídlení a přidělu půdy, z německých obcí od národních správců potom 230 přihlášek. Po přezkoušení způsobilosti a oprávněnosti jich byla řada vrácena k doplnění. Celkově osídlovací komise uznala z českých obcí 1 315 přihlášek. Přesídlenci pocházeli hlavně z obcí Boršov, Březiny, Derfík, Chornice, Křenov, Kunčina, Linhartice, Dlouhá Loučka, Radkov, Rozstání, Sušice, Šnekov a Moravská Třebová. Nejčastěji chtěli přesídlit do sousedních obcí nebo jen na jinou usedlost v rámci domovské obce (FIKEJZ, R., 2002).

Na přelomu listopadu a prosince 1945 došlo k prvním řízeným přesunům nových osídlenců pocházejících z mimořebovského okresu, ti potom tvořili převážnou většinu mezi nově příchozími osídlenci. Do počátku ledna 1946 osídlilo 920 rodin 15 obcí moravskotřebovského okresu. Bohužel většina hlášení osídlovací komise udává jen počet rodin, ne celkový počet osídlenců, rovněž často chybí údaje o regionálním původu uchazečů. Nezanedbatelný byl i počet individuálních příchodů, to se však týkalo pouze atraktivních částí okresu. V zimě počet obyvatel řady obcí dosáhl asi třetiny předválečného stavu, proto v následujících týdnech jara a léta probíhalo tzv. dosídlování, tedy příchod menších skupin do již tzv. osídlených obcí. Od dubna 1946 probíhalo dosídlování plánovitě ve většině obcí okresu. Tito dosídlenci již logicky obsazovali méně atraktivní usedlosti, z čehož mnohdy vznikaly pocity nespokojenosti. Nemohli se už také usazovat s uchazeči z jednotlivých vnitrozemských okresů pohromadě (VELEŠÍK, V., 2000).

Pro osídlení politických okresů Litomyšl a Polička přišlo 1 051 přihlášek pro politický okres Litomyšl a 807 pro okres Polička, schváleno jich bylo dohromady 1 632. Pokud ještě nebyl vypracován přidělový plán, byl nově příchozí pouze uveden do správy a užívání dané usedlosti. Této formy bylo hojně využíváno ve všech osídlovaných obcích třech politických okresů na Svitavsku, kde například Banín nebo Limberk měly 2/3 osídlenců uvedeny formou správy a užívání. Jednalo se o jakýsi mezistupeň mezi národní správou a předáním do vlastnictví.

Při přípravě osídlovacích plánů byla pozornost řídicích orgánů věnována i technickému stavu nemovitostí. Bylo jasné, že se nepodaří obce dosídlit na předválečný počet obyvatel, a bylo stanoveno, které budovy budou určeny k demolici, zejména kvůli nevyhovujícímu technickému a hygienickému stavu. Jednalo se zejména o tzv. trpasličí hospodářství do rozsahu 2 ha. Na Poličsku a Litomyšlsku platil příkaz neobsazovat usedlosti o celkové rozloze do 80 m². Tyto stavby

byly v evidenci vedeny jako tzv. „boudačky“. Jejich podíl na celkovém počtu domů v obcích byl značný a u většiny obcí se pohyboval mezi 10 - 20 %. Mezi nejhůře „postižené“ obce se zařadil Stašov, kde bylo označeno 36 % všech domů jako nevyhovujících. Ne všechny však byly zbourány, některé přesto jen převzali další dosídlenci nebo horská pastevní družstva (VELEŠÍK, V., 2000).

Tab. 11. ukazuje, že politické okresy ztratily mezi léty 1930 a 1947 v průměru 61 % obyvatel. Tyto údaje převzal statistický úřad z evidence obyvatel za výdej potravinových lístků, takže počty obyvatel mohly být ve skutečnosti vyšší. V letech 1945 a 1946 jsou do výsledných čísel zahrnuti i občané německé národnosti čekající na odsun. Údaje v posledním sloupci ukazují, že počet obyvatel dosáhl přibližně dvoutřetinového stavu z roku 1930. V 59 osídlovaných obcích politického okresu Moravská Třebová klesl počet obyvatel z 58 730 na 40 793. Kromě obyvatel okresu Jevíčko, kteří se silně podíleli na novém osídlování jinde, ve všech osídlovaných obcích mírně vzrostl počet obyvatel v roce 1947 oproti roku 1946. V rámci moravskotřebovského politického okresu se nejlépe povedlo dosídlit obce na Svitavsku díky koncentraci průmyslu. V deseti německých obcích okresu Polička klesl v květnu 1947 v porovnání se stavem v roce 1930 počet obyvatel o 40 % - z 9 284 na 5 496. Z 13 německých obcí na Litomyšlsku klesl tento počet z 13 372 na 7 375, tedy o 45 %. Většina osídlenců na Poličsku a Litomyšlsku pocházela z vesnic v okolí, byli to většinou níže postavené sociální vrstvy, na jejichž sezónní práci byli závislí čeští sedláci.

Tab. 11. Stav obyvatelstva v **osídlovaných** obcích p. o. Moravská Třebová, Polička a Litomyšl.

politický okres, soudní okres	Počet obyvatel				
	1. 12. 1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Moravská Třebová	28 689	27 834	17 892	18 389	64,1
Svitavy	27 185	26 552	18 740	19 468	71,6
Jevíčko	4 419	4 344	3 173	2 936	66,4
Moravská Třebová	60 293	58 730	39 805	40 793	67,4
Polička	9 284	8 018	5 409	5 496	59,2
Litomyšl	13 372	8 591	7 195	7 375	55,2
Celkem	82 949	75 339	52 409	53 664	60,6

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930, Praha 1935; Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z 1. prosince 1945, Praha 1946; Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z konce roku 1946, Praha 1947; Seznam obcí v zemi české (resp. Moravskoslezské) podle stavu z počátku roku 1948, Praha 1948; Seznam obcí v zemích českých podle správního rozdělení z 1. února 1949, Praha 1949.

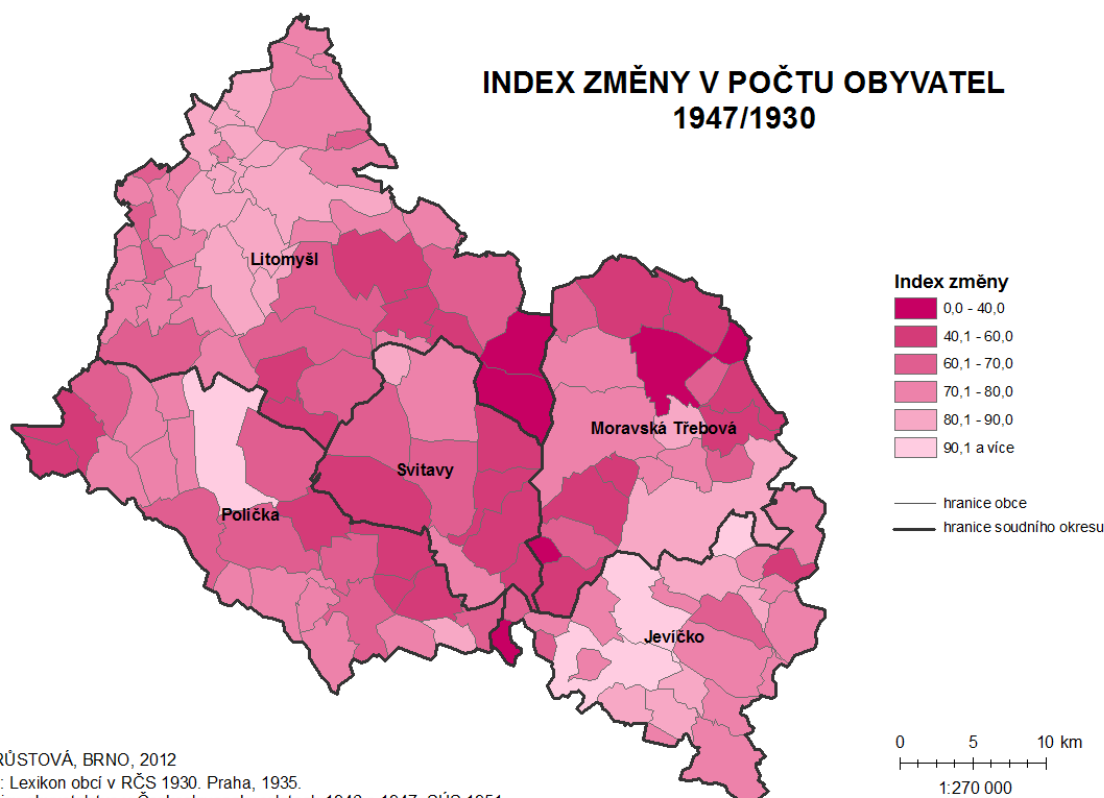
Pozn: Počet osídlovaných obcí byl v soudním okrese Moravská Třebová 36, Svitavy 15, Jevíčko 8, Polička 10 a Litomyšl 13. Data za jednotlivé obce viz Příl. 14 - 18.

Situace národních správců a oprávněných uchazečů nebyla ani po převzetí usedlostí z žádného hlediska jednoduchá. Příchod jedné skupiny osídlenců, byť velké, ještě neznamenal, že byl problém nového osídlení obcí vyřešen. Druhá polovina roku 1946 přinesla vlnu odchodů, často i z důvodu špatného technického stavu usedlostí. K nejpostiženějším patřil i politický okres Moravská Třebová. Úřední prameny sice mlčí o celkovém počtu odcházejících osídlenců, ale že se nejednalo o jednotlivce, můžeme soudit z několika pramenů, především zemské provenience.

Během letních měsíců roku 1946 proběhlo řízené dosídlování obcí, o které nebyl do té doby mezi osídlenci velký zájem. Osídlenci pocházeli většinou ze vzdálenějších okresů, především z jihovýchodní Moravy. Například obec Sklené byla osídlena občany z okresu Uherský Brod (STACKE, J., 1956). Obdobně byly dosídleny i obce na Poličsku. Zbylé usedlosti byly buď rezervovány pro reemigranty, nebo určeny k likvidaci. Pozemky těchto usedlostí byly postupně

rozparcelovány na doplnění menších usedlostí. Část plochy okresu byla potom určena k zalesnění, na letiště (Moravská Třebová), případně jiné nezemědělské využití. Na konci roku 1947 tak byl vlastní osídlovací proces v hrubých rysech ukončen, v dalších několika letech ještě docházelo k postupnému dosídlování některých oblastí (VELEŠÍK, V., 2002).

Ukázalo se však, že ve sledovaném období let 1945 - 1947 se na Svitavsku nepodařilo naplnit vládní záměr, aby po ukončení osídlovacího procesu činila hustota zalidnění v pohraničních okresech 110 obyvatel na 1 km². V okrese Litomyšl byla 69, v okrese Polička 73 a v okrese Moravská Třebová 79 obyvatel na 1 km². Což jsou hodnoty ne o mnoho nižší než ty současné.

Obr. 9. Index změny počtu obyvatel 1947/1930 v soudních okresech Litomyšl, Polička, Svitavy, Moravská Třebová a Jevíčko.

8.3. Horská pastevní družstva, průmysl a živnosti

Přes poměrně značné množství přicházejících osídlenců přetrvával poté i v roce 1946 nedostatek pracovních sil, který ještě zvýraznil probíhající odsun. Proto byla v srpnu roku 1946 provedena mobilizace pracovních sil, která se dotkla především mládeže, a to ročníků narozených v letech 1927 a 1928. Pracovní brigády mladých měly vykonávat především nutné podzimní práce na pozemcích těch obcí, kde po odsunu Němců byly usedlosti dosud neosídleny nebo jejichž pozemky byly určeny k zalesnění apod. Na Svitavsku většina mladých lidí pomáhala v tzv. horských pastevních družstvech (HPD), což byla nová družstevní forma využití půdy. Jejich aktivita a přístup k práci však odpovídal způsobu jejich nedobrovolného nasazení a mládež se snažila pracovnímu nasazení všemožně vyhnout (VELŠÍK, V., 2000).

Horská pastevní družstva měla spravovat a obhospodařovat pozemky a usedlosti v oblastech s vyšší nadmořskou výškou, kde se nepočítalo s individuálním osídlením. Na Svitavsku byla v různých etapách zřízena celkově tři pastevní družstva. Bylo to HPD *Limberk - Stašov* pro

politický okres Polička, *HPD Koclířov s.r.o.* pro politický okres Litomyšl a *Oblastní HPD v Šumperku - správa v Zadním Arnošově a přidružené dvory ve Starém Městě a Třebařově* pro politický okres Moravská Třebová. Všechna tři družstva však zdaleka nesplnila očekávání. Trpěla naprostým nedostatkem pracovních sil a jejich fluktuací, rozkrádáním svěřeného majetku, zadlužením, osobními spory apod. Většina kvalifikovaných pracovníků pocházela z řad Němců, kteří byli časem odsunuti (FIKEJZ, R., 2002).

V osídlovacím procesu představoval důležitý moment příchod nezemědělských osídlenců, tj. především dělníků, řemeslníků a živnostníků, ale i úředníků a učitelů. Toto nezemědělské osídlení se týkalo především průmyslových center regionu (Svitav a Moravské Třebové), dále několika obcí soudního okresu Svitavy jako Březové nad Svitavou, Čtyřiceti Lánů, Moravského Lačnova atd. V daleko menší míře potom obcí ležících v soudním okresu Moravská Třebová, kde šlo o Březinu, Linhartice, Mladějov a Třebařov. Zájem o tato místa dokonce několikrát převyšoval možnosti přidělovaných živností a bytů – ve Svitavách se na 500 volných živností sešlo přes 2 000 žádostí. Osídlenci tentokrát nepocházeli jen z okolních okresů, ale zejména na Svitavsku bylo zastoupeno poměrně široké spektrum okresů z Československa. Mnozí přicházeli z průmyslových měst jako Brno, Pardubice, Ústí nad Orlicí, Chrudim atd. Hlavním úkolem prozatímních národních správců bylo uvést svěřené podniky do provozu, zabezpečit výrobu a přísun surovin a zaměstnat příchozí, pokud možno kvalifikované osídlence. Pro obce okresů Polička a Litomyšl zůstalo nezemědělské osídlování, až na obsazení několika desítek živností, bez většího významu (VELŠÍK, V., 2000).

8.4. Reemigranti

Významným momentem v osídlování Svitavska byl rovněž příchod reemigrantů, kteří měli v politickém okrese Moravská Třebová v důsledku odsunu německého obyvatelstva prováděného na většině území okresu větší spektrum možností k osídlení než v okrese Litomyšl a Polička. Nabízely se tu příležitosti jak k zemědělství, tak k průmyslu. Jenže nepřilíš úrodná půda, značné rozptýlení reemigrantů a špatný stav některých usedlostí nezpůsobil jejich výrazný příliv. Souvislé osídlení už ani nebylo možné, protože v roce 1947 byla již většina usedlostí zabrána. Sociální a profesní skladba nově příchozích osídlenců byla poměrně různorodá. Do obcí v soudním okrese Moravská Třebová přišli, až na několik výjimek v Moravské Třebové, z drtivé většiny především zemědělci. Do soudního okresu Svitavy směřovali převážně zájemci o živnosti a práce v průmyslu, tkalci, krejčí atd. Zde se vymykala pouze obec Kamenná Horka, kam přišlo v roce 1947 26 reemigrantů, zemědělců (VELŠÍK, V., 2000).

Jak ukazuje Tab. 12., svůj domov našlo v politickém okrese Moravská Třebová 458 reemigrantů, což představovalo 190 rodin. Byli rozptýleni do 27 obcí okresu, jejich nejvyšší počet vykazovala města Svitavy a Moravská Třebová. Vedle reemigrantů ze Sovětského svazu (především Volyňští Češi) zde měli poměrně silné zastoupení i příchozí z Rakouska, Polska, Francie.

Tab. 12. Místo původu a počet reemigrantů v p. o. Moravská Třebová k 31. 12. 1947.

Soudní okres	Obec	Počet osob	Odkud
Mor. Třebová	Dlouhá Loučka	18	SSSR
	Janůvky	1	Německo
	Křenov	14	SSSR, Rakousko
	Lázy	5	SSSR
	Linhartice	4	SSSR
	Městečko Trnávka	1	Rakousko

	Mladějov	3	Argentina
	Moravská Třebová	84	Francie, SSSR, Rakousko, Rumunsko, Jugoslávie, Argentina
	Pacov	23	SSSR
	Přední Arnoštov	4	SSSR
	Radkov	3	Polsko
	Rychnov	2	Rakousko
	Staré Město	7	Rakousko
	Sušice	4	SSSR
	Šnekov	7	Francie
	Třebařov	2	SSSR
Svitavy	Březová n. Svit.	13	Rakousko, Francie
	Čtyřicet Lánů	8	Rakousko
	Grándorf	7	SSSR, Rumunsko
	Javorník	5	SSSR
	Kamenná Horka	26	SSSR
	Moravská Chrastová	3	Polsko
	Moravský Lačnov	3	Polsko
	Muzlov	3	Rakousko, Maďarsko
	Svitavy	200	Rakousko, Polsko, SSSR, Jugoslávie, Palestina, Německo, Francie
Jevíčko	Jevíčko	6	Jugoslávie, Rakousko, SSSR
	Jaroměřice	2	SSSR
Celkem		458	

Zdroj: VELEŠÍK, V., 2000. Vlastní úpravy.

V politickém okrese Litomyšl bylo ke konci roku 1947 usídleno 364 reemigrantů spolu s 2 reemigranty z Německa, 2 z Rakouska a 3 z Argentiny, kteří nejsou zahrnuti v tabulce (viz Tab. 13.). Nejvíce se jich usídlilo v obcích Čistá, Chmelík, Dětrichov, Mikuleč, Opatov, Koclířov a Karle. Většina rodin byla zemědělských a nejvíce jich přišlo z Volyně a Rumunska. Na reemigranty si pamatuje bývalý zvěrolékař MVDr. Václav Jandl, který měl v bývalých německých obcích na Svitavsku obvod. „V Koclířově a dalších vesnicích zbylo po válce poměrně dost Němců. Bud' ze smíšených manželství nebo to byli antifašisté. Němci nechtěli vstupovat do založených JZD a mnozí litovali, že zde zůstali. Mezi novými osídlenci bylo hodně Rumunů a Volyňských Čechů. Mnoho z nich zde dlouho nevydrželo.“

Tab. 13. Místo původu a počet reemigrantů v p. o. Litomyšl k 31. 12. 1947.

Místo původu	Počet osob	Místo dosídlení
SSSR	189	Dětrichov, Čistá, Chmelík, Janov, Karle, Opatov, Koclířov, Mikuleč, Litomyšl
z toho Volyně	183	
Polsko	3	Gajer, Opatov
Jugoslávie	16	Gajer, Morašice, Benátky, Litomyšl
Bulharsko	39	Opatov, Dětrichov
Rumunsko	110	Mikuleč, Litrbachy, Koclířov, Květná, Borová, Dětrichov, Janov-Mendryka
Celkem	357	

Zdroj: VELEŠÍK, V., 2000. Vlastní úpravy.

O reemigrantech na Poličsku nemáme ucelené statistické údaje. Podle J. Najberta (2011) jich přišlo asi 142, nejvíce Volyňských Čechů, Rumunů a dokonce i několik osob z Argentiny.

Během roku 1946 přišlo do oblasti politických okresů Litomyšl a Polička také 65 rodin slovenské národnosti, většinou Slováků přesídlených z Maďarska. Na jejich příchod čekala především horská pastevní družstva v Koclířově a Limberku. Avšak během roku 1947 docházelo k jejich hromadnému odchodu z obou okresů. Československá vláda nakonec neuspěla na

mezinárodním fóru s požadavkem odsunu občanů maďarské národnosti. Proto se měl také přesunout určitý počet slovenských Maďarů z jihu Slovenska do Čech. Jednak aby se rozbila kompaktnost maďarského osídlení v těchto oblastech, a jednak aby se zalidnilo pohraničí po odsunu Němců. Na Moravskotřebovsko přijelo v březnu roku 1947 273 slovenských Maďarů, rozptýlených ve 26 obcích politického okresu Moravská Třebová (nejvíce jich přišlo do Starého Města). Avšak již během prvních dnů pobytu slovenských Maďarů začaly jejich útky zpět na Slovensko a ukázalo se, že násilné přesídlení těchto lidí do českých zemí nejenže příliš nepomohlo vyřešit problémy pohraničních oblastí, ale bylo z lidského hlediska naprostým omylem (VELŠÍK, V., 2000).

Příchod všech reemigrantů i obyvatel slovenské národnosti přinesl značnou nervozitu z řad již usazených osídlenců, protože ti museli v mnoha případech uvolnit své usedlosti pro potřeby reemigrantů. Reemigranty také tížily finanční a sociální problémy. Již zanedlouho po svém příchodu vyjadřovali svoji nespokojenost s tím, že jsou usídlováni v kopcovitém terénu nevhodném k zemědělství, že mají nedostatek strojů a nářadí a stěžovali si na nevládnost správních orgánů i obyvatel. Nespokojenost také vzbuzovalo vlekoucí se vyúčtování a nahrazení majetku zanechaného v zemi bývalého pobytu. To všechno vedlo k tomu, že většina reemigrantů oblast Svitavska po roce 1947 opustila a přesunula se především na Žatecko (VELŠÍK, V., 2000).

8.5. Migrační směry

V roce 1947 žilo na území dnešního okresu Svitavy 119 000 obyvatel, tj. 76 % obyvatel oproti stavu z roku 1930. V osídlovaných obcích však žilo pouze 53 600 osob, tedy o 43 % obyvatel méně než před válkou. V tab. 14. je uveden počet osídlenců přistěhovaných z vnitrozemí českých zemí do sledované oblasti podle okresů. Za obce jsou data uvedena v Příl. 13. Statistiky byly sestavovány až po vzniku samostatného správního okresu Svitavy v roce 1949.

Tab. 14. Úhrn obyvatel přítomných k 22. 5. 1947 v okresech Litomyšl, Polička, Mor. Třebová a Svitavy a obyvatelstvo přistěhovalé z vnitrozemí do těchto okresů po 1. 5. 1945.

Okres	Úhrn přítomných obyvatel	Úhrn přítomných obyvatel v pohraničí*	Z nich se přistěhovalo po 1. 5. 1945 z vnitrozemských obcí		
			do českých zemí celkem	do Čech	do Moravy a Slezska
Litomyšl	29 336	3 484	2 469	2 390	69
Polička	28 734	3 559	2 713	1 796	917
Moravská Třebová	32 695	20 780	13 051	1 057	11 994
Svitavy	28 382	18 110	18 110	7 509	10 601
Celkem	119 147	56 613	36 343	12 752	23 581

Zdroj: *Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. SÚS, 1951. Vlastní úpravy.*

* Území připojené v roce 1938 k Říši.

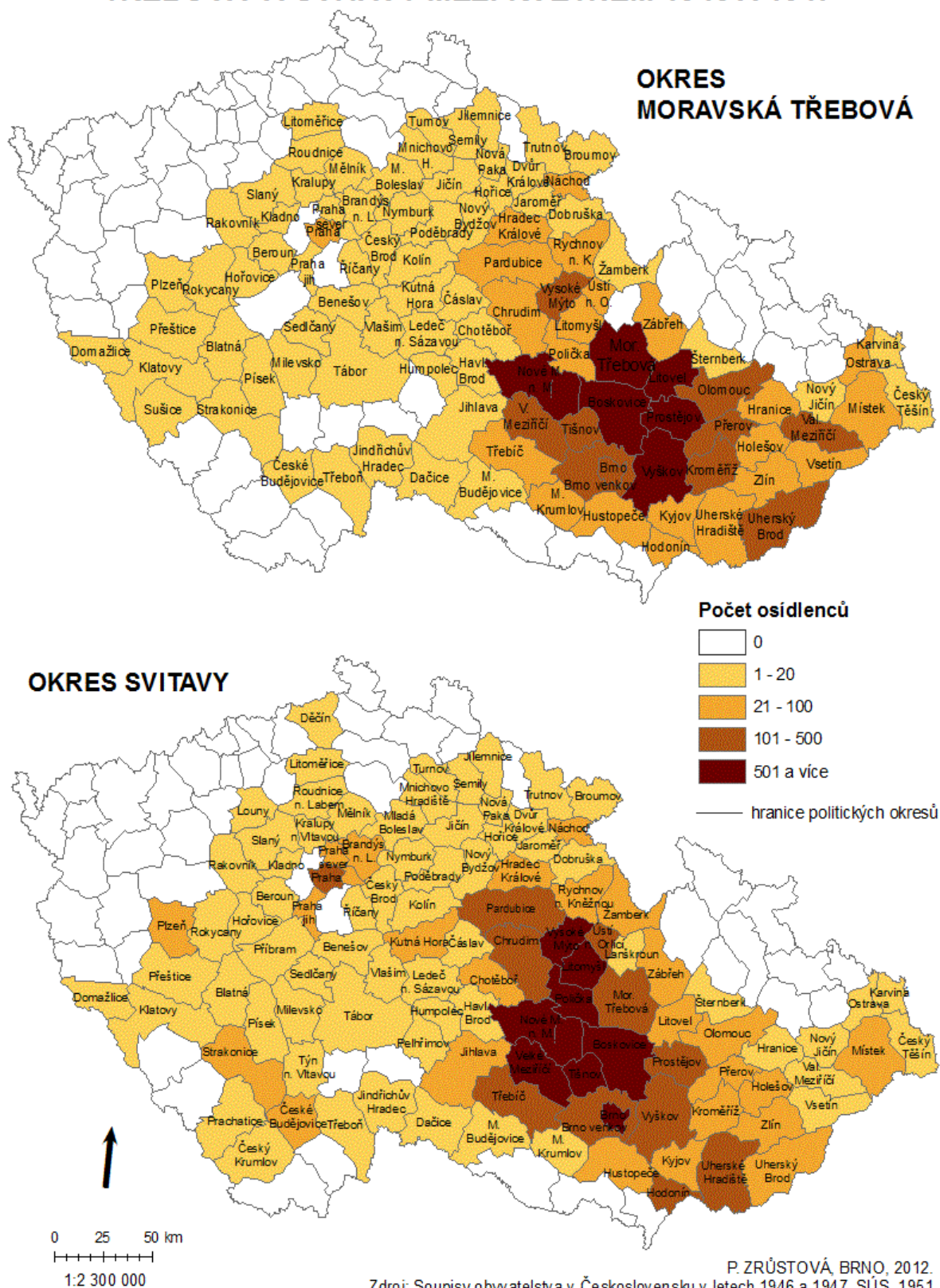
Nejvíce osídlenců přišlo do okresu Svitavy (18 110) a Moravská Třebová (13 051). Z tabulky č. 14 plyne, že noví osídlenci většinou respektovali zemské hranice. Do okresu Moravská Třebová přišlo 91 % osídlenců z Moravy a Slezska. Z obcí samotného okresu Moravská Třebová ovšem pocházelo pouze 18 % z celkového počtu osídlenců, ze sousedních okresů potom přišlo 28 %, nejvíce z okresu Boskovice (2 773) a Nové Město na Moravě (2 346). Více než 1 000 obyvatel přišlo ještě z okresů Prostějov a Vyškov. Pro okres Svitavy nelze stanovit hodnotu některých údajů především z důvodů pozdějšího vzniku tohoto okresu. Je zajímavé, že i když se jednalo o okres moravský, byl poměr mezi osídlenci pocházejícími z Čech a Moravy poměrně vyrovnaný (Čechy 42 %, Morava 58 %). Ze sousedních okresů přišlo celkem 51, 4 % nových obyvatel, nejvíce

z okresu Boskovice (4 951) a Polička (2 510). Více než 1 000 osídlenců přišlo ještě z okresu Litomyšl a Nové Město na Moravě. Znamená to, že v okrese Moravská Třebová a Svitavy byl největší podíl osídlenců ze vzdálenějších okresů, zejména díky větším možnostem uplatnění v průmyslu a živnostech. Řada okresů je však zastoupena pouze jednou rodinou nebo dokonce jen jednou osobou.

Do vysídlených obcí v okresech Litomyšl a Polička přicházeli osídlenci především z obcí toho samého okresu a z obcí sousedních okresů, jak ilustruje Obr. 11. I zde byly respektovány zemské hranice a okres Litomyšl byl dosídlen dokonce z 96 % českými osídlenci. V rámci samotného okresu změnilo místo bydliště 1 585 osob, tj. 64,5 %. Další velkou skupinu tvořili osídlenci ze sousedních okresů Vysoké Mýto (389) a Ústí nad Orlicí (123). Situace v okrese Polička byla velmi podobná a z Čech sem přišlo 66 % osídlenců. Nejvíce osob osídlilo bývalé německé vesnice v rámci okresu (1 409 osob, 51,9 %). Větší počet osob přišlo i z okresu Nové Město na Moravě (582) a z Brna (140). Dohromady tito lidé představovali drtivou většinu osídlenců, například v případě Litomyšle 83,2 % a v případě Poličky 81,7 %. Zbytek připadal na příchozí ze vzdálenějších okresů a reemigranty.

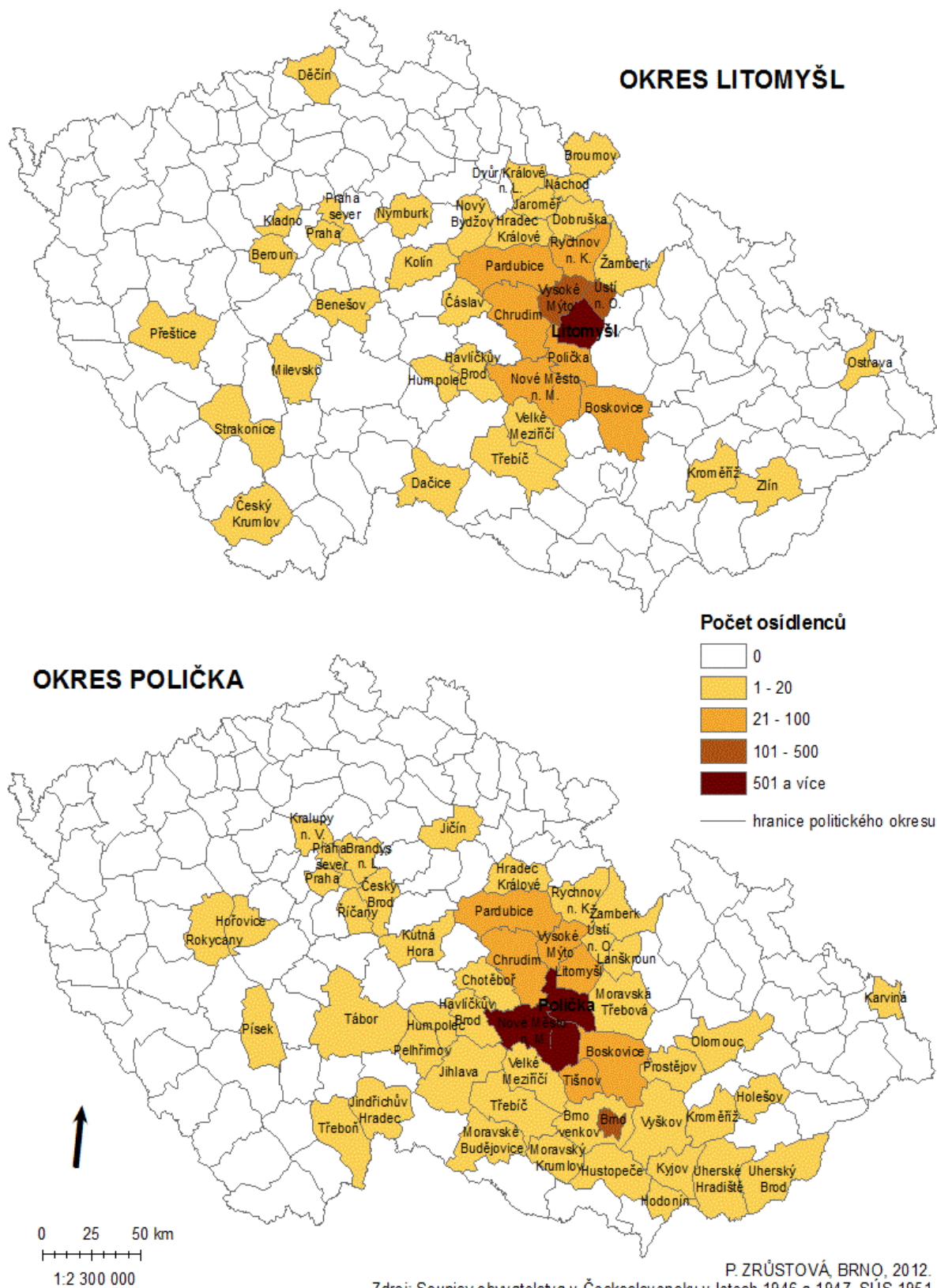
Při srovnání jednotlivých okresů v absolutním počtu přišlo nejvíce osídlenců z okresů Boskovice (7 820), Nové Město na Moravě (3 327), Vysoké Mýto (1 553), Vyškov (1 325), Prostějov (1 287) a Brno (1 047). Naprosto zanedbatelně byli na území dnešního okresu Svitavy zastoupeni osídlenci ze západních, jižních a severních Čech. Počet obyvatel však klesl i v obcích, kterých se odsun ani osídlování netýkalo. Tito lidé se totiž často účastnili osídlovacího procesu buď v rámci těchto okresů nebo jinde.

OBYVATELSTVO PŘISTĚHOVALÉ DO OKRESŮ MORAVSKÁ TŘEBOVÁ A SVITAVY MEZI KVĚTNEM 1945 A 1947

Obr. 10. Obyvatelstvo přistěhovalé do okresů Mor. Třebová a Svitavy mezi 1. 5. 1945 a 22. 5. 1947.

OBYVATELSTVO PŘÍSTĚHOVALÉ DO OKRESŮ LITOMYŠL A POLIČKA MEZI KVĚTNEM 1945 A 1947

Obr. 11. Obyvatelstvo přistěhovalé do okresů Litomyšl a Polička mezi 1. 5. 1945 a 22. 5. 1947.

9. DOPADY ODSUNU A OSÍDLOVÁNÍ NA SVITAVSKU 1930-1961

Osídlování pohraničí probíhalo časově i organizačně souběžně s odsunem obyvatel německé národnosti z Československa. Šlo o dvě fáze jednoho procesu, které se složitým způsobem časově i věcně proplétaly a vzájemně podmiňovaly. Charakter a tempo vysídlení Němců významně ovlivnily rozsah a způsob osídlování a naopak. Poválečné osídlování představovalo největší vnitrozemský přesun obyvatelstva v dějinách českých zemí. Podle V. Srba a A. Anderleho (1989) se do pohybu tehdy dostalo přes pět miliónů lidí. V období tzv. třetí republiky existovalo úsilí udržet kontinuitu s předválečným demokratickým Československem, postupně však docházelo k politickým, hospodářským, společenským, sociálním a kulturním změnám, které měly významné důsledky pro formování občanské společnosti. Nastíněné změny se pokusí reflektovat tato kapitola, změnám v hospodářské sféře se věnuje kapitola následující.

9.1. Demografické změny

Demografické poměry prošly v českých zemích v letech 1930-1961 dramatickými proměnami. Od počátku bylo jasné, že odsun Němců výrazně ovlivní demografické ukazatele obcí v pohraničí. Radikální redukce počtu německého obyvatelstva od konce války do poloviny roku 1947 měla přes pokračující osídlování pohraničí a navzdory počátečnímu optimismu nežádoucí důsledky, především v oblastech zemědělských a řídko osídlených.

Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých pohraničních oblastech ukazuje Tab. 15. Skoro všechny pohraniční oblasti prošly podobným vývojem. V roce 1945 byl počet obyvatel nižší než v roce 1930 a pokles pokračoval vlivem odsunu německých obyvatel až do roku 1947. Pouze v západních Čechách došlo v roce 1945 ke zvýšení počtu obyvatel, což se dá vysvětlit přítomností osob vracejících se do Německa z nucených prací, koncentračních táborů apod. a zvýšeným počtem německého obyvatelstva chystajícího se opustit republiku (SIKOROVÁ, M., 1999).

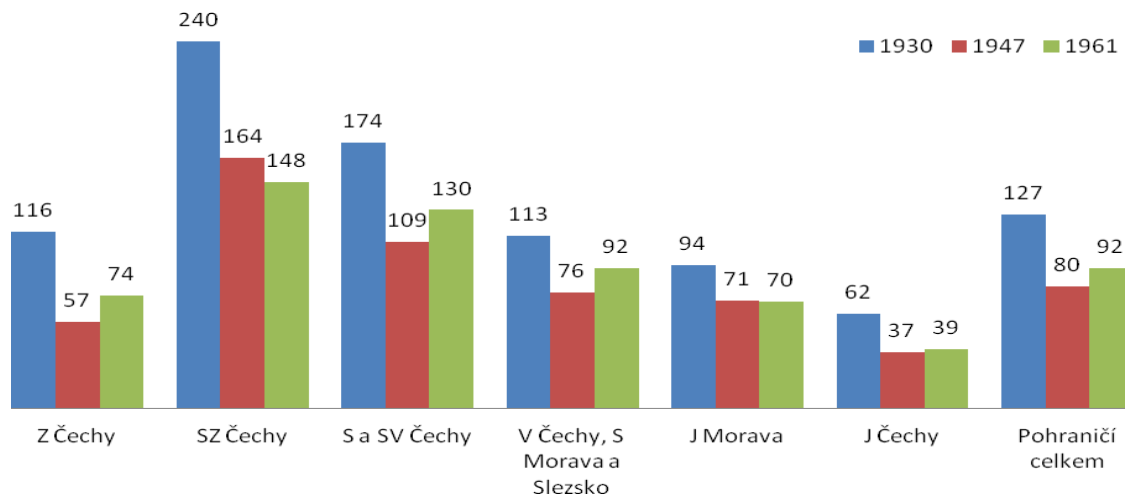
Tab. 15. Vývoj počtu přítomných obyvatel v pohraničí v období 1930 - 1961 podle oblastí v jejich územním rozsahu z 31. 12. 1952.

Oblast	Počet obyvatel				
	1. 12. 1930	1. 5. 1945	22. 5. 1947	1. 3. 1950	1. 3. 1961*
Západní Čechy	791 134	858 236	390 812	396 943	338 928
Severozápadní Čechy	788 686	634 274	541 246	545 103	795 665
Severní a severovýchodní Čechy	770 506	578 249	482 856	493 804	530 295
Východní Čechy, Morava a Slezsko	876 747	810 845	591 076	624 897	621 644
Jižní Morava	175 409	179 579	131 660	128 833	110 528
Jižní Čechy	305 370	263 690	181 371	180 763	138 939
Pohraničí celkem	3 707 852	3 324 873	2 319 021	2 370 343	2 535 999

Zdroj: Upraveno podle SIKOROVÁ, M., 1999, *Statistický lexikon obcí ČSSR, Praha 1965*.

*Podle okresů a jejich územní organizace z roku 1960.

V letech 1945 - 1947 bylo z českého pohraničí vysídleno přibližně 2 200 000 Němců a nových obyvatel přišlo v této době asi 1 300 000 (66 %). V roce 1947 žilo v pohraničí 2 319 000 obyvatel a hustota zalidnění klesla ze 127 v roce 1930 na 80 obyvatel na 1 km². V roce 1950 se počet obyvatel mírně zvýšil a dosáhl přibližně dvoutřetinového stavu z roku 1930. Při dalším sčítání obyvatelstva v roce 1961 již jasně vystoupily atraktivní oblasti, kde počet obyvatel rostl (severní a severovýchodní Čechy, východní Čechy, severní Morava a Slezsko) a naopak oblasti migračně ztrátové (západní Čechy, jižní Čechy).

Obr. 12. Hustata zalidnění na 1 km² v pohraničních okresech v letech 1930, 1947 a 1961.

Zdroj: SRB, V. - ANDRDLE, A., 1989; *Statistický lexikon obcí ČSSR, Praha 1965*. Vlastní úpravy.

Migrační pohyb měl do roku 1950 zřetelně živelný charakter. Za uvedenou dobu sice zaznamenalo pohraničí přirozený přírůstek 128 000 obyvatel, ale protože z něho současně odešlo do vnitrozemí 77 000 osob, vzrostl počet obyvatel v pohraničních krajích jen o 51 000. Vyšší populační růst v pohraničí umožnili mladí lidé, kteří tam zakládali rodiny. V následujících letech se demografická situace začala stabilizovat a zpětný migrační proces se trochu zastavil. V roce 1953 už celkový přírůstek představoval 120 000 obyvatel. V oblasti východních Čech a severní Moravy a Slezska činil přírůstek obyvatel za období 1947-1950 5,7 %, v jižních Čechách 2,5 %, v západních Čechách 0,8 % a v severozápadních Čechách 0,7 %. K úbytku celkového počtu obyvatel došlo na jižní Moravě (- 2,1 %) a v severních a severovýchodních Čechách (- 0,6 %) (SRB, V. - ANDRDLE, A., 1989).

Tab. 16. Pohyb obyvatelstva v pohraničí 1947 - 1953.

Období	Přirozený přírůstek	Migrační saldo	Celkový přírůstek
22. 5. 1947 – 1. 3. 1950	128 000	-77 000	51 000
1. 3. 1950 – 31. 12. 1953	152 000	-32 000	120 000

Zdroj: SRB, V. - ANDRDLE, A., 1989.

Současně se ukázalo, že větší podíl na odchodech z pohraničí měly zemědělské okresy a zemědělská část osídlenců, naopak přírůstek zaznamenávaly industrializované regiony severních Čech, Moravy a Slezska. Nerovnoměrnost v osídlování se prohlubovala. Hlavní důvod spočíval zejména v rozdílných pracovních příležitostech, neuspokojivé situaci v bydlení a nedostatečné vybavenosti obcí, zejména ve venkovských oblastech. Odcházeli také lidé, kteří poznali, že je zemědělské hospodaření nad jejich znalosti a síly, kteří se nedokázali adaptovat na nové podmínky a změnit staré pracovní nebo technologické postupy (SLEZÁK, L., 1978). K odlivu osídlenců přispívala i celková politická atmosféra – počátek studené války a zneklidňující pověsti o návratu sudetských Němců. Díky kolektivizaci ztratilo obyvatelstvo individuální podnikatelské zájmy a migrovalo do větších sídel, kde existovaly lepší možnosti výdělků a uplatnění. (KASNTER, Q., 1996a).

Proto mezi léty 1954 a 1959 probíhalo dosídlování vybraných okresů. K přesídlování byly přesvědčovány i problémové složky obyvatelstva. Mnozí dosídlenci přistupovali na tuto akci ze spekulativních důvodů, využili osídlovacích příspěvků a po krátké době se vrátili zpět do

vnitrozemí. Výsledky těchto akcí proto nebyly jednoznačně úspěšné. Přes všechny peripetie a složitosti vývoje stoupal pozvolna v 50. letech počet obyvatel v pohraničí, zejména díky přirozenému přírůstku obyvatel. Během let 1954 až 1959 přibýlo v pohraničí 144 000 obyvatel. Do roku 1959, kdy skončilo vymezení politických a soudních okresů, byl počet obyvatel v pohraničí ve srovnání s rokem 1930 nižší o 29 % (SRB, V. - ANDRDLE, A., 1989).

Ve sledovaném území, tj. v politickém okrese Moravská Třebová, Litomyšl a Polička, se výměna obyvatelstva týkala celkem asi 60 % populace. Na Poličsku a Litomyšlsku se nové osídlení týkalo 23 obcí, na Moravskotřebovsku bylo obyvatelstva vyměněno nepoměrně více. V Tab. 17. byl počet obyvatel v roce 1930, 1947 a 1961 přepočítán na okresy podle územní organizace z roku 1949. Ve všech okresech došlo vlivem odsunu k procentuálnímu poklesu obyvatel a celkem toto území mezi léty 1930 a 1961 přišlo o třetinu obyvatel. Výsledky sčítání obyvatelstva z roku 1961 se vztahují k bydlícímu a nikoliv k přítomnému obyvatelstvu, což způsobuje statistický pokles počtu obyvatel. Nelze také pominout vliv územní reorganizace v roce 1949 a 1960, při níž docházelo ke změnám v okresní příslušnosti obcí.

Největší pokles počtu obyvatel nastal v okrese Litomyšl, kde v roce 1961 žilo jen 52,7 % obyvatel z roku 1930. Jednak z důvodů vyjmenovaných výše, jednak díky špatnému uplatnění v průmyslu. Obyvatelé Litomyšlska se také více účastnili procesu osídlování v sousedních okresech i vzdálenějším pohraničí. V okrese Polička klesl počet obyvatel o 37 % na necelých 21 000. Naopak lépe se povedlo dosídlit okres Moravská Třebová a především Svitavy (z téměř 80 %). Úbytek obyvatelstva měl však na území dnešního okresu Svitavy trvalý charakter a od roku 1961 zůstal víceméně stejný do dnešní doby. Naprostá většina obcí je méně obydlené než před válkou.

Tab. 17. Počet obyvatel v okrese Litomyšl, Polička, Moravská Třebová a Svitavy.

Okres	Počet obyvatel				
	1930	1947	1950	1961	1961/1930 (%)
Litomyšl	46 690	29 336	28 763	24 586	52,7
Polička	33 070	28 734	28 309	20 864	63,1
Moravská Třebová	37 797	32 695	32 393	29 125	77,1
Svitavy	38 949	28 382	29 641	30 767	79,0
Celkem	156 506	119 147	119 106	105 342	67,3
České kraje celkem	10 674 936	8 765 230	8 896 133	9 756 429	91,4

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha 1935. *Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, SÚS 1951. Vlastní úpravy. Statistický lexikon obcí RČS 1955, Praha, 1961; Statistický lexikon obcí ČSSR 1965. Praha 1965.*

Pozn.: Okresy v územní organizaci z roku 1949.

9.2. Sociokulturní změny

Změnou celkové struktury obyvatel byly zpřetrhány historické vazby lidí k místu, kde se narodili a vazby nové se utvářely pomalu. Vystěhování Němců z pohraničí prakticky znamenalo až na výjimky úplnou likvidaci všech dosavadních sociálních vazeb na daném území, včetně zrušení kulturních tradic, náboženských a církevních zvyklostí, ustálených občanských forem a folklorních obyčejů. Docházelo také k devastaci kulturních a především církevních památek, protože se změnilo náboženské složení populace v pohraničí (KASTNER, Q., 1996b).

Součástí popisovaných procesů v pohraničí byl vznik a působení nejrůznějších politických, společenských a zájmových organizací a sdružení. Jejich spontánní aktivita byla nezanedbatelným faktorem vzájemného seznamování a navazování užších kontaktů mezi novoosídlenci. O rozvoj kultury se zasloužila například Národní jednota pošumavská a severočeská, na jižní Moravě Matice

moravská, Sokol, dobrovolné hasičské spolky, atd. Do popředí se také dostávalo obnovení českých škol v pohraničí (ČAPKA, F. - SLEZÁK, L., 2005).

Osídlenci si ve srovnání se svými dřívějšími podmínkami často výrazně materiálně polepšili a dokázali svým hlasováním již v květnu 1946 docenit zásluhy politické strany, o které se domnívali, že nejlépe hájí jejich zájmy. V Čechách získali komunisté prvenství ve všech 34 pohraničních okresech, které byly zcela nově osídleny, nadpoloviční většinu hlasů obdrželi v 26 z těchto okresů. Dohromady získali 40,2 % hlasů a stali se nejsilnější politickou stranou v republice. V politickém okrese Litomyšl v těchto volbách získala KSČ 32,9 %, v okrese Polička 26,7 % a Moravská Třebová 42,1 %. Ve volbách roku 1948 byla postavena jednotná kandidátka Národní fronty. Následovně byla činnost nekomunistických politických stran buď umrtvena, nebo zcela podřízena politice KSČ (Volby do zákonodárných orgánů Československa a České republiky 1920 – 2006, ČSÚ, 2008).

Integrační procesy nového obyvatelstva byly významně ovlivněny politickými událostmi února roku 1948, nástupem socialismu a kolektivizací, které výrazně posílily migrační procesy v pohraničí. Pro většinu obyvatel v nových domovech byl dosud neustálený systém občanského soužití znejistěn a narušen, a v důsledku toho nastal poměrně značný odliv nových usedlíků zpět do vnitrozemí. Zánik přirozených center společenské činnosti (hostince, tělocvičny, hřiště) při kolektivizaci znamenal často i zániknutí jevů společenského života. Ten samozřejmě neskončil, nebyl však již tak spontánní. Vznikaly sice nové akce typu oslav 1. máje, MDŽ, narozenin K. Gottwalda apod., celkově však docházelo k individualizaci životního stylu a omezení společenských styků, na což mohl mít vliv i nástup televize od druhé poloviny 50. let. Ta přinášela jistý únik od společenského života do okruhu rodiny, na druhé straně ale přinášela ovlivňování života jednotlivců skrze státem prosazovanou ideologii. Nedostatečné občanské kontakty a jejich značná formálnost negativně ovlivnily pocit sousedské sounáležitosti nového obyvatelstva pohraničí. Tyto projevy restrikce občanské společnosti měly celostátní povahu. Jejich dopad na pohraničí byl však mnohem nepříznivější. Přesto se i v těchto podmínkách postupně utvářelo vědomí pocitu domova a regionální příslušnosti.

Koncentrace obyvatelstva přinesla na jedné straně zánik řady malých pohraničních obcí a na druhé straně složité sociální problémy velkých sídlišť a městských aglomerací. Další problém je problém kvality dosídleného obyvatelstva. Často se o něm mluví jako o méně nekvalifikovaném a nezakořeněném. S tím je dnes někdy spojován problém revitalizace těchto regionů a obtížné fungování ekonomiky v podmínkách dnešní nové společnosti (JEŘÁBEK, M., 1999).

Po únoru roku 1948 bylo rozhodnuto o likvidaci stovek samot a venkovských obcí. Z krajiny a mapy zmizelo na 3 000 obcí, částí obcí a samot (SPURNÝ, M., 2006). Na území dnešního okresu Svitavy zanikly obce Muzlov, Bedřichov, Žipotín a sedm osad. Mnoho malých obcí bylo sloučeno nebo včleněno pod větší obec. Například proběhlo sloučení Svitav s obcemi Čtyřicet Lánů a Moravský Lačnov (Zaniklé obce a objekty po roce 1945, 2012).

Snaha smazat stopy po Němcích vedla k počesťování pohraničí a houfně docházelo ke změnám německých jmen osad, obcí a měst, ale i jmen obchodů, živností a továren na české názvy. Na Svitavsku byly přejmenovány všechny vesnice původně nesoucí německý název. Například Limberk byl přejmenován na Pomezí, Grándorf na Hradec nad Svitavou, Derfik na Víška u Jevíčka nebo Německá Bělá na Bělou nad Svitavou, což je poněkud paradoxní, protože obcí řeka Svitava neprotéká.

Hodnocení dopadu obou procesů, jak odsunu, tak osídlování, je v dnešním okrese Svitavy poněkud rozporuplné. Podle V. Velešíka (2000) poskytovalo sledované území pro nové osídlení celkem dobré možnosti hospodářské prosperity. V řadě obcí existoval obecní nebo alespoň skupinový vodovod, obce byly elektrifikovány, ve větších obcích byl poštovní úřad, telefonní

stanice a telegraf. Poněkud horší to již bylo s kvalitou silničního spojení, mnohé obce ležely naprosto mimo důležité dopravní trasy. Ve většině obcí převažovala ve vyšších polohách nižší bonita půdy (obilnářsko-bramborářská nebo bramborářská oblast), výjimkou byl soudní okres Jevíčko. Obecně docházelo k výraznější polarizaci mezi městy a obcemi.

Dopady těchto procesů byly velmi výrazné a nepochybně znatelnější na Svitavsku a především na Moravskotřebovsku než v české části regionu, kde trvalo léta, než se rozdíl vyrovnaly. Na Moravskotřebovsku i Jevíčsku nebyly zakládány průmyslové podniky, školy, významnější kulturní či společenská zařízení a řada institucí bojovala o svoji existenci. Mezi další negativa patří výstavba zemědělských velkovýrobních provozů, špatné komunikace a chátrající soukromé objekty. Tento obraz Moravskotřebovska a Jevíčka do značné míry přetrvává i dnes. Svitavsko se s poválečným změnami vyrovnalo lépe. Význam Svitav rostl v politickém i hospodářském významu na úkor Moravské Třebové od roku 1949, kdy byl zřízen samostatný okres Svitavy. Teprve druhá, resp. třetí generace se v celém dosídleném regionu společensky a kulturně aklimatizovala (PEŠTA, J., 2001).

Dopady na Poličsku a Litomyšlsku nebyly tak drastické. Jednak díky již zmiňovanému pouze částečnému dosídlení a jednak se zde vytvářely enklávy obyvatel pocházejících ze stejného místa. Z obcí podél jazykové hranice se vystěhovaly desítky rodin a často mířily do stejné vesnice, kde se usazovaly poblíž sebe. Částečné zachování dřívějších sociálních vazeb mělo nezanedbatelný vliv na kvalitu nově vznikajících společenství (NAJBERT, J., 2011).

Důležitou charakteristikou struktury obyvatel na konci sledovaného období, tedy v roce 1961, je jeho vzdělanostní složení. Tab. 18. ukazuje horší vzdělanostní strukturu okresu Svitavy v porovnání se sousedními okresy, které tvoří dnešní Pardubický kraj. V okrese Svitavy dosáhl nadprůměrný počet osob (86,2 %) pouze základního vzdělání nebo byl bez vzdělání a vyšších stupňů vzdělání dosáhl menší počet obyvatel než v sousedních okresech. Vzdělanostní skladba tedy odpovídala dříve jednostrannému zaměření pracovních příležitostí s převahou dělnických profesí.

Tab. 18. Počet obyvatel starších 14 let s dokončeným vzděláním k 1. 3. 1961.

Okres	Nejvyšší dokončené vzdělání				Bydlící obyvatelstvo starší 14 let
	Základní, neukončené a bez vzdělání	Nižší odborné	Střední všeobecné a vyšší odborné	Vysokoškolské	
Svitavy	64 664	4 400	5 066	927	75 057
Pardubice	81 882	9 147	10 360	2 332	103 721
Chrudim	69 552	5 720	6 039	898	82 209
Ústí n. orlicí	79 364	7 607	7 675	1 127	95 773
české kraje	5 768 166	546 852	642 825	156 412	7 114 255
	rel. (%)				
Svitavy	86,2	5,9	6,7	1,2	100,0
Pardubice	78,9	8,8	10,0	2,2	100,0
Chrudim	84,6	7,0	7,3	1,1	100,0
Ústí n. orlicí	82,9	7,9	8,0	1,2	100,0
české kraje	81,1	7,7	9,0	2,2	100,0

Zdroj: Statistický lexikon obcí ČSSR 1965. Praha, 1965. Vlastní úpravy.

V roce 1961 se v okrese Svitavy nacházelo 131 obcí a 211 osad. Hustota zalidnění 79 obyvatel na 1 km² byla silně pod průměrem českých zemí (121 obyv./km²). V 60. letech se některé části okresu Svitavy potýkaly s vyliďňováním obcí. V roce 1955 byly dosídleny obce Opatov, Kamenná Horka, Moravská Chrastová a Banín z řad Československého svazu mládeže.

Diskutabilní dodnes zůstává stanovení počtu německého obyvatelstva, které zůstalo v ČSR v letech 1950–1961. Při srovnání statistických údajů z československých pramenů a jiných propočtů se ukazují dosti podstatné rozdíly. Při sčítání obyvatelstva v roce 1950 se k německé národnosti přihlásilo 165 000 osob (1,3 % přítomného obyvatelstva) na základně subjektivního vyjádření jednotlivců (tj. podle vlastní volby).²³ V roce 1961 se podle sčítání v českých zemích nacházelo ještě 134 000 Němců. Osídlovací proces v okrese Svitavy vedl k tomu, přes 97 % jeho obyvatelstva bylo v roce 1961 české národnosti, což bylo nejvíce z pohraničních okresů a dokonce i více než byl průměr českých zemí. Němců žilo v okrese Svitavy pouze 1 111, tj. 1,1 %.

Tab. 19. Národnost obyvatelstva okresu Svitavy k 1. 3. 1961.

Oblast	česká	slovenská	německá	ostatní	celkem
okres Svitavy	102 174	1 464	1 111	593	105 342
rel. (%)	97,0	1,4	1,1	0,6	100
české země	9 023 501	275 997	134 143	137 890	9 571 531
rel. (%)	94,3	2,9	1,4	1,4	100

Zdroj: *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965. Praha, 1965.*

S tím je spojená rovněž otázka reintegrace Němců, kteří z různých důvodů zůstali v republice. Po roce 1948 v souvislosti s budováním tzv. „beztrždní společnosti“ a i pod vlivem mezinárodní společnosti a zejména vývojem v Německu (začlenění NDR do sovětské sféry) se začala nikoli bez překážek a odporu odbourávat některá nejtvrďší restriktivní opatření proti Němcům. Totalitní povaha komunistického režimu však vylučovala jakékoli konstruktivní řešení, jež by umožnilo autentický rozvoj jejich národního života. Již v této době vystoupily do popředí závažné skutečnosti (rozptýlené osídlení, neúplná sociální skladba, nepříznivá struktura pokud šlo o věk a pohlaví), které následně podmiňovaly vývojové anomálie německého etnika, což se projevilo trvalým poklesem počtu jeho příslušníků. Jednak díky stěhování za hranice a jednak díky prosazování asimilačních tendencí a oslabování národního cítění a vědomí. Nemalou roli v tom měly smíšené sňatky. V roce 1950 - 1951 bylo německé obyvatelstvo zrovnoprávněno s českým obyvatelstvem v právní a sociální oblasti. Naráželo však na nevěli obyvatelstva i nižších orgánů hierarchie. V roce 1953 bylo kolektivně a jednorázově uděleno čs. občanství všem Němcům, kteří měli trvalé bydliště v ČSR, i když o něj nežádali nebo ho nechtěli. Zájem o získání československého občanství totiž nebyl oproti původnímu očekávání příliš veliký a Němci se spíše snažili získat povolení k vystěhování z republiky (STANĚK, T., 1993).

Celkové zhodnocení procesu nového osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce je v mnohém odvislé od světonázorových postojů hodnotitele. Jinak je budou hodnotit ti, kteří celý život chápali soukromé vlastnictví jako něco posvátného, jinak odsunutí příslušníci německé menšiny a jejich dnešní potomci, a jinak obyvatelstvo, které mělo možnost snadného sociálního vzestupu po útrapách války. Jisté je, že byl celý proces odsunu po válce kladně přijímán většinou české společnosti. Dnes pro to existuje několik hodnocení – od velmi kritických až po nepřipouštějící kritiku a zpochybnování. Jak uvádí F. Čapka a L. Slezák (2005), vedoucím orgánům KSČ se jevily výsledky osídlování jako jednoznačně úspěšné. Jejich původní záměr byl v nejobecnější podobě splněn, navíc v relativně krátké době. V této souvislosti je ale nutné zdůraznit, že převzetí iniciativy komunistickou stranou v letech 1945 - 1947 a využití tohoto postavení k upevnění mocenského a politického vlivu ve společnosti i ještě neznamenal, že odsun a ve skutečnosti bylo naplněním programu tehdejší vlády a žádná politická strana nikdy oficiálně proti této myšlence nevystoupila.

²³ V některých regionech českých zemí žilo ještě německé obyvatelstvo poměrně koncentrovaně. Více než 10 000 Němců ale bylo v roce 1950 pouze v okresech Karlovy Vary, Sokolov a Teplice.

10. ZMĚNY V EKONOMICKÉ ZÁKLADNĚ 1930-1961

10.1. Situace v ČR

Změny v ekonomické oblasti, které se udály v letech 1930-1961, byly dalekosáhlé. Za První republiky se československá ekonomika dostala mezi 10 nejvyspělejších na světě. Problémem ČSR byly ale výrazné hospodářské rozdíly mezi Čechy, Moravou, Slezskem a Slovenskem, resp. Podkarpatskou Rusí. Do ekonomické situace vážně zasáhla celosvětová hospodářská krize první poloviny třicátých let (PRŮCHA, V., a kol., 2004).

Škody způsobené německou okupací a válečnými událostmi v českých zemích byly nemalé, navzdory tomu, že ve srovnání s jinými zeměmi české průmyslové závody, infrastruktura apod. nebyly tak výrazně poškozeny. Velké hospodářské ztráty spíše způsobil odsun Němců z Československa. Náhlým úbytkem pracovních sil bylo postiženo zejména hornictví, severočeský a severomoravský hutnický a chemický průmysl, textilní výroba, sklářství a dřevozpracující průmysl. Střetla se dvě odlišná stanoviska – obavy z rozpadu českého průmyslu, zejména exportních složek a růstu konkurence v Německu – a stanovisko politických kruhů využít jedinečnou historickou šanci i za cenu hospodářských škod a snížené životní úrovně (BENEŠ, Z. a kol., 2002).

Právě majetek získaný z konfiskace majetku sudetských Němců měl sloužit v první řadě k úhradě škod způsobených republikou válkou a okupací.²⁴ Přiznané reparace v hodnotě 657 milionů Kčs údajně kryly čs. válečné ztráty pouze z nepatrné části.²⁵ Konfiskací německého majetku získal československý stát značné materiální hodnoty, kterými se měly kompenzovat válečné ztráty a též uspokojit vlastnické ambice obyvatelstva, aby se tak předešlo narůstání sociálního napětí v ještě nestabilizovaných poválečných poměrech. Ekonomické obtíže způsobené odsunem Němců byly patrné především v těch průmyslových oborech a výrobních řemeslech, jejichž produkty přinášely Československu tradičně úspěchy na zahraničních trzích. Negativní důsledky vysídlení vysoce produktivního obyvatelstva se projeví také v zemědělství, lesnictví a dalších oborech. Mezery, které zaplňovali němečtí zaměstnanci uznání za tzv. nepostradatelné pracovní síly, odborníky a specialisty a přidělování převážně málo přitažlivé práce, se ukázaly zejména poté, když skončila hlavní etapa hromadného transferu. V nejdůležitějších odvětvích a závodech se sice podařilo s většími nebo menšími problémy chybějící pracovníky nahradit, ale růst kvantity neznamenal vždy a všude kvalitativní přínos (STANĚK, T., 1993).

Znovuosídlení českého a moravského pohraničí předpokládalo jistý průmyslový program, podle kterého se měl udržet průmyslový potenciál nově osídlovaných území. Vymezení a rozsah úkolu zachycoval tzv. Osídlovací plán publikovaný tehdejší Osídlovacím úřadem v roce 1947. Pozdější tzv. programy Dosídlení pohraničí jen rozsah sledovaného území částečně obměnily, ale sledovaly v průmyslu celkem shodný cíl. Podle osídlovacího plánu mělo být v na konci roku 1948 v nově osídlených okresech udrženo celkem 300 000 pracovních příležitostí v průmyslu, řemeslech a stavebnictví. Komplikace způsobil přesun řady továren z českého pohraničí na Slovensko. (BLAŽEK, M., 1969).

Podle Soupisu obyvatelstva byla odvětvová struktura počátkem května roku 1947 následující. Asi 26 % ekonomicky činných osob pracovalo v sektoru zemědělství a lesnictví, 28 %

²⁴ Stanovení skutečného rozsahu škod bylo ovšem v této době z řady důvodů značně složitou záležitostí. Čs. ztráty byly vyčísleny na 347,5 mld Kč, později se objevil údaj i 429,7 mld. Kč.

²⁵ Značnou pozornost věnovali zhodnocení sudetoněmeckých majetkových ztrát představitelé vysídlelců. Podle německých propočtů tady zanechali Němci majetek, který měl k 8. 5. 1945 hodnotu 48,6 mld. RM. V petici Sudetoněmeckého landsmanšaftu z roku 1975 se hodnota veřejného i soukromého vyvlastněného majetku určovala podle aktuálních měnových relací na 120 mld RM.

v průmyslu, 11 % v řemeslné výrobě, 13 % v obchodu, dopravě a peněžnictví a 22 % ve službách. Na poválečný ekonomický vývoj měla zásadní vliv situace po únoru 1948 a program tzv. budování socialismu, který v letech 1949 až 1950 znamenal likvidaci řady živností v obcích a rušení soukromých zemědělských hospodářství. K dalším změnám patřilo znárodnění těžkého průmyslu, dolů, hutí, bank, lázní a dalších vybraných odvětví. Proces kolektivizace a socializace začal v řadě pohraničních vesnic dříve nežli ve vnitrozemských krajích. První JZD tam vznikala již na jaře 1949, více pak na přelomu 40. a 50. let. Od 50. let docházelo k vyrovnávání odvětvové struktury v pohraničí a vnitrozemí. Pohraničí však bylo podle průmyslové zaměstnanosti výrazně územně diferencované.

Díky ztrátě půdy v důsledku kolektivizace i přesunu továren na Slovensko se vracelo mnoho lidí zpět do vnitrozemí. Tyto události významně ovlivnily formování pohraničí a ve svých důsledcích měly dopad na jeho stabilitu, způsobily vylidňování mnoha malých obcí a ovlivnily koncentraci obyvatel do větších sídel. Všechny tyto důvody vedly k prohloubení rozdílů na průmyslové úrovni a v celostátním srovnání se význam pohraničí snížil. Skutečností však zůstává, že si především v příznivých geografických podmínkách zemědělské obyvatelstvo časem zlepšilo svoje materiální postavení (KASTNER, Q., 1996a).

10.2. Situace v okrese Svitavy

Tak, jako se říkávalo, že jsou Němci národem průmyslovým a Češi zemědělským, platilo toto tvrzení i pro sledované území, které bylo z hospodářského hlediska značně nejednotné. Rozdíly mezi úrodnějšími oblastmi Malé Hané a chudými horskými oblastmi, rozmístění, skladba a koncentrace průmyslu ovlivňovaly sociální strukturu obyvatelstva.

Tabulka 20. ukazuje předválečnou strukturu obyvatelstva podle povolání na území dnešního okresu Svitavy. Hospodářství oblasti bylo před rokem 1945 ovlivňováno horským charakterem krajiny s vysokým podílem zalesnění, příznivými podhorskými podmínkami pro chov skotu a pěstování zemědělských plodin. V porovnání s českými zeměmi je pro území tří politických okresů charakteristická mírně vyšší zaměstnanost v sekundéru (44,4 %), avšak silnější zastoupení priméru (32,7 %), patrná je poddimenzovanost třetího sektoru. Při bližším pohledu do regionu vystupuje diferenciací území obývaných německým a českým obyvatelstvem.

V okrese Svitavy s rozvinutým textilním průmyslem a s pivovarskou tradicí pracovala v sekundéru dokonce nadpoloviční většina ekonomicky aktivních obyvatel – 55,2 %, což představuje 8 400 pracovníků.

Tab. 20. Rozdělení činného obyvatelstva soudních okresů dle příslušnosti k povolání v roce 1930.

Sektor*	s. o. Jevíčko		s. o. Moravská Třebová		s. o. Svitavy		s. o. Litomyšl		s.o. Polička		Činní celkem	České země	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.		abs.	rel.
Primér	3 339	37,5	4 107	28,0	2 159	14,2	9 435	46,2	5 173	35,3	24 213	1 016 496	19,6
Sekundér	3 142	35,3	6 435	43,9	8 408	55,2	6 169	30,2	6 200	42,3	30 354	2 226 518	43,0
Terciér	2 426	27,2	4 126	28,1	4 663	30,6	4 838	23,7	3 286	22,4	19 339	1 938 400	37,4
Celkem	8 907	100,0	14 668	100,0	15 230	100,0	20 442	100,0	14 659	100,0	73 906	5 181 414	100,0

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva, Praha, 1935. Vlastní úpravy.

*Primér: zemědělství, lesnictví, rybářství; Sekundér: průmysl, výrobní živnosti; Terciér: obchod a peněžnictví, doprava a spoje, veř. služby a svobodná povolání, vojsko, ostatní

Krajina má na Svitavsku spíše horský ráz oblasti obilnářsko-bramborářské a v zemědělství tehdy pracovalo pouze 2 150 (14,2 %) obyvatel.

Poměrně vyspělou odvětvovou strukturu měl okres Moravská Třebová, kde v sekundéru pracovalo 44 % činného obyvatelstva. V priméru a terciéru pracovalo shodně 4 100 pracovníků. Rovněž zde krajina nabývá spíše horského rázu oblasti bramborářsko-obilnářské.

Politické okresy Litomyšl a Polička s převážně českým obyvatelstvem měly především zemědělský ráz. V počtu pracovníků zaměstnaných v zemědělství vynikal politický okres Litomyšl s téměř 10 500 pracovníky (46,2 %). Podobně jako Jevíčsko, které leží v úrodné oblasti Malé Hané, patřil do výrobní oblasti obilnářské. Na Jevíčsku pracovalo v zemědělství 37,5 % obyvatel. Okres Polička měl odvětvovou strukturu vyrovnanější a převažoval zde podíl pracujících v sekundéru (42,3 %) nad primérem (35,3 %). Charakter zemědělské produkce byl na Poličsku obilnářsko-bramborářský.

Obchodním a peněžním centrem byly především města Svitavy a Moravská Třebová. Zajímavý je počet vojáků, kteří jsou evidováni takřka výhradně jen v českých okresech Polička a Litomyšl. Předválečná ekonomická struktura pohraničí tedy byla průmyslovější než ve vnitrozemí, mezi soudními okresy však panovaly výrazné rozdíly.

V letech 1938 - 1945 byla ekonomika oblasti, především v zabraném území, podřízená potřebám války. Po jejím konci nastala snaha navázat na odvětvovou strukturu předválečných let. Situaci v zásobování potravinami a krmivem se podařilo dočasně stabilizovat především díky úspěšně provedené sklizni v roce 1945 a největší díl práce padl na německé obyvatele, kterým byla nařízena pracovní povinnost. Provedení odsunu Němců se považovalo za státní prioritu, a proto ekonomické potíže spojené s tímto procesem byly zařazené až na druhé místo. Mnozí z Němců však tajně doufali, že pokud se aktivně zapojí do sklizňových prací, budou vyňati z odsunu.

V hospodářské oblasti byl rok 1946 prvním rokem samostatného hospodaření nových osídlenců. Byly tak prověřeny jejich skutečné síly a možnosti. Hlavním úkolem prozatímních národních správců bylo uvést svěřené podniky do provozu, zabezpečit výrobu a přísun surovin a zaměstnat příchozí, pokud možno kvalifikované osídlence. Přes příchod mnoha osídlenců do sledované oblasti během roku 1945 a v první polovině roku 1946 nebyl ani zdaleka vyřešen problém nedostatku pracovních sil v průmyslových podnicích, chybělo asi 1 800 - 2 000 pracovníků, nejvíce v textilním průmyslu. Problémem také byla nevyhovující profesní struktura a nedostatek odborně vzdělaných pracovníků. Nové obyvatelstvo tedy nemohlo v plném rozsahu pokračovat v činnosti všech provozů, živností a hospodářství a docházelo k jejich rušení. Celostátní průmyslový plán znamenal násilnou redukci řady podniků a živností, které byly podle orgánů místní správy životaschopné. Přitom živnostenské provozovny se staly největším lákadlem pro nové osídlence. Největší množství živností nabízel soudní okres Svitavy (1 050). Ke konci roku 1947 se počet živností v jednotlivých obcích zmenšil o 30 - 60 %. Další ranou pro rozvoj průmyslu v území byl připravovaný budoucí přesun některých výrobních odvětví do jiných závodů mimo region, především na Slovensko. Z původních 500 provozoven v roce 1945 bylo začátkem roku 1948 evidováno 149. Textilním továrnám byl určen limit, kolik stavů mohly uvést do provozu. Centrální orgány určily i celkové směrné číslo pro zaměstnance v průmyslu v politickém okrese Moravská Třebová, jejich počet neměl přesáhnout 11 000, přitom jich v roce 1930 pracovalo 18 000 (VELEŠÍK, V., 2000). Situace na Poličsku a Litomyšlsku nebyla zdaleka tak dramatická, jelikož zde byly dosídlovány především zemědělské obce.

Co se týče situace v zemědělství, patřila oblast z hlediska průměrné sklizně spíše do horší poloviny. To platilo především ve sklizni pšenice a žita. K průměrným patřila sklizeň ječmene, ovesa a brambor. Zato okres patřil k nejlepším z pohraničí v ukazatelích nesklizených ploch, např.

v okrese Moravská Třebová zůstalo nesklizeno pouze 15 ha brambor, okres Šumperk měl nesklizených 280 ha. Podobně rozloha neobdělané půdy (té, co neměla hospodáře) byla 55 ha, naproti tomu v okrese Rýmařov to bylo 800 ha, Šumperk 280 ha, Bruntál 300 ha atd. Po roce 1948 začala být zakládána zemědělská družstva a v několika obcích vznikly státní statky (VELEŠÍK, V., 2002).

Podkladem zmiňovaného hospodářského plánu obnoveného Československa se stal Soupis obyvatelstva podle povolání v českých zemích z 22. května 1947. Podle něj poklesl téměř o polovinu počet ekonomicky činných obyvatel ze 74 000 v roce 1930 na 42 600. Přes úbytek pracovníků zůstal poměr sektorů téměř nezměněn. O tři procentní body posílil sekundér na 44,3 %.

Tab. 21. Činné obyvatelstvo podle třídy objektivního povolání v okresech Moravská Třebová, Svitavy, Litomyšl, Polička k 22. 5. 1947.

Sektor*	Moravská Třebová		Svitavy		Litomyšl		Polička		Činní celkem	České země celkem	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.		abs.	rel.
Primér	3 763	32,5	2 190	20,1	4 371	44,2	3 498	34,2	13 822	646 761	18,2
Sekundér	4 852	41,9	6 392	58,7	3 221	32,6	4 449	43,5	18 914	1 770 397	49,9
Terciér	2 974	25,7	2 315	21,2	2 295	23,2	2 281	22,3	9 865	1 130 535	31,9
Celkem	11 589	100,0	10 897	100,0	9 887	100,0	10 228	100,0	42 601	3 547 693	100,0

Zdroj: Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. 1951, vlastní úpravy.

Pozn. Územní stav podle správního vymezení k 1. 2. 1949.

Po roce 1945 byla většina německých podniků ve sledovaném území zestátněna, menší provozy byly převedeny pod národní správu a některé zanikly. Docházelo ke spojování továren do velkých komplexů. V roce 1946 došlo ke splynutí pěti svitavských textilních firem v národní správě do obřího komplexu národního podniku *Spojené české a moravské bavlnářské závody Ústí nad Orlicí*, který se později přejmenovaly na *Utex*. Delimitací velkých národních podniků v roce 1949 se z továren n. p. *Utex* stala základna pro národní podnik *Vigona*, který byl klíčovým střediskem výroby tzv. „svitavského artiklu“. *Vigona*, kterou tvořilo 11 závodů, se stala jedním z největších producentů vigoňové příze. K největším národním podnikům patřil také národní podnik *Technolen*. Sortiment výroby byl neobyčejně široký – od technických tkanin a konfekce, nepromokavé plachtoviny až po vlakové záclony a utěrky. Dnes nese název *Svitap* a stále patří mezi největší podniky ve Svitavách. Textilní továrny se nacházely i v dalších obcích Svitavska – např. n. p. *Vlněna* v Březové nad Svitavou. Svitavy patřily rovněž k významným městům s průmyslem strojírenským. V roce 1948 vznikl n. p. *TOS Svitavy*, který spadl pod n. p. *TOS Olomouc*. Roku 1952 se stal samostatným národním podnikem a takřka monopolním výrobcem univerzálních sklíčidel v Československu. Ve svitavském okrese měla rovněž význam *Tabáková továrna* a *svitavský pivovar*.

I v okrese Moravská Třebová začíná změnou struktury moravskotřebovského textilnictví po roce 1945 éra nového průmyslu. V okrese nastal nedostatek pracovníků a odborníků a továrny byly po válce výroby ve velmi špatném stavu. Neochota zde investovat pramenila z předpokládaného útlumu textilnictví v Moravské Třebové. V roce 1946 bylo rozhodnuto o charakteru budoucí výroby s určením vyrábět pouze hedvábné tkaniny. Velké textilní podniky byly sloučeny do gigantu *Spojených textilních závodů Moravská Třebová*. Ty se později začlenily do národního podniku *Hedva*. V Moravské Třebové byl v roce 1948 zřízen závod na výrobu svrchních oděvů *Kras Brno*. Sloučením menších podniků vznikl také od roku 1946 *Kovoprůmyslový podnik* v Moravské Třebové.

Postupem času se měnil název společnosti na Toner, Sandrik, Rostex až k současnému *Toner, s. r. o.* Textilní podniky se nacházely také v Třebořově, Chornici a Vranové Lhotě. Jednalo se o především o tkalcovny lnu, hedvábí a bavlny.

Jevíčsko patřilo mezi typicky tradiční agrární oblasti a zakládání průmyslových podniků se tomuto městu vyhýbalo. V roce 1950 byl založen podnik *Diu Praha*, jehož závod byl přenesen do Jevíčka a který se zabýval výrobou holicích čepelek. Roku 1958 byl podnik začleněn do n. p. *Sandrik Dolné Hámre*, ale v roce 1969 došlo opět k osamostatnění. Význam politického okresu přesahovalo stavebnictví a těžba žáruvzdorných jílu a lupků v Mladějově, doly v Březině a Boršově a šamotová a lupková továrna ve Velkých Opatovicích.

V okrese Litomyšl se v prvních poválečných letech výrazně prosadily tendence posílit hospodářskou stránku města. Cílem bylo umístit do Litomyšle velký průmyslový podnik, což se nakonec získáním Vertexu podařilo. Roku 1950 byl vytvořen samostatný podnik *Vertex* se sídlem v Hradci Králové se zaměřením na výrobu sklovláknité tkaniny a izolačních rohoží. Na počátku 60. let byl závod podstatně rozšířen a zaměstnával kolem 1 000 lidí. Dále se už v okrese nacházel pouze n. p. *Státní rybářství v Litomyšli*.

V okrese Polička byla nejdůležitějším podnikem *Vojenská muniční továrna*, postavená v roce 1921, která se orientovala na výrobu granátů a dělostřeleckého střeliva. Většina informací o stavu zaměstnanců a dalšímu sortimentu výroby podléhala přísnému utajení. Od roku 1958 se podnik stal součástí *Adamovských strojíren* a převládla zde strojní výroba. V roce 1950 sem byl přesunut závod *Koh-i-noor Hardmuth*, n. p. České Budějovice a vyráběly se zde školní a kancelářské potřeby. Z 11 malých obuvnických dílen, které přežily válku byl vytvořen n. p. *Botana Skuteč*. V roce 1960 vznikl *Okresní průmyslový podnik* se sídlem v Poličce. Pro poličský okres bylo typické nerovnoměrné rozložení průmyslu, který byl koncentrován v Poličce a v Brněnci, který se stal koncem poloviny 19. století průmyslovou obcí, založenou na tovární velkovýrobě. V době největší konjunktury zde pracovalo pro *Löw-Beera* na 1 500 zaměstnanců. Podnik byl po válce v první etapě znárodněn a v roce 1949 převeden k národnímu podniku *Mosilana* v Brně. Po dalších přesunech se v roce 1959 vrátil do Brna k *Vlněně*.

Po převratu v roce 1948 a přechodu k centrálně plánovanému hospodářství z odvětví vymizela pestrost a konkurenční prostředí. Na sledovaném území zanikly soukromé banky, jejichž filiálky byly v roce 1950 do *Státní banky Československé*. Zásadním problémem se ukázala nedostatečná komunikační síť, která oblast de facto rozdělila na dvě nespolečně se vyvíjející oblasti s odlišnou spádovostí k velkým krajským centrům v Brně a Pardubicích (FIKEJZ, R., 2002).

Tab. 22. Ekonomicky aktivní obyvatelstvo podle příslušnosti k národnímu sektoru k 1. 3. 1961.

Území	Primér	Sekundér	Terciér	EA celkem
okres Svitavy	17 089	23 012	12 319	52 420
rel. (%)	32,6	43,9	23,5	100,0
české země	957 834	2 314 765	1 422 665	4 695 264
rel. (%)	20,4	49,3	30,3	100,0

Zdroj: *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965, Praha 1965. Vlastní úpravy.*

Období plánované hospodářské politiky státu v této době vyvolalo zásadní změny ve struktuře hospodářských subjektů. Kolektivizace zemědělství s důrazem na potravinovou soběstačnost změnil využití půdního fondu s výrazně negativními dopady na ekologickou stabilitu krajiny (PEŠTA, J., 2001). Průmyslový rozvoj regionu byl tedy založen především na extenzivním rozšiřování existujících podniků, zejména textilních, s cílem absorbovat uvolněnou pracovní sílu ze zemědělství. Přesto ve sledovaném území nedošlo mezi léty 1947 a 1961 v odvětvové struktuře k výrazným změnám.

11. DŮSLEDKY ODSUNU NA DNEŠNÍ SPOLEČENSKO-EKOMOMICKOU SITUACI NA SVITAVSKU

Po roce 1989 nastává nová situace rozvoje občanské společnosti jak ve vnitrozemí, tak v pohraničí. Projevuje se v aktivizaci různých společenských a politických organizací, ve vzniku občanských iniciativ a v růstu společenských kontaktů. Pohraniční regiony se ale stále potýkají s mnoha problémy, jako je vysoká migrace, nepříznivá vzdělanostní struktura, vysoká nezaměstnanost a zaostávání periferních regionů. Nerovnoměrnost osídlení pohraničí a rozmístění výrobních kapacit nebyla překonána a projevuje se v dosti složité podobě i v současnosti (KASTNER, Q., 1996a).

I znovuotevření problematiky odsunu Němců znamenalo po roce 1989 výzvu, se kterou se nebylo po desetiletích panování komunismu snadné vyrovnat. Když dnes v bývalých německých vesnicích na Svitavsku zastaví auto s německou poznávací značkou, je zřejmé, že vyrovnávání se s minulostí zdaleka neskončilo a česko-německé vztahy se na Svitavsku ve změněné formě vyvíjejí dále. Záhy po revoluci docházelo ke krokům, které měly pomoci opětovnému sblížení obou národů. V Poličce se například v září roku 1996 konalo první oficiální setkání české a německé mládeže, které mělo za cíl navázat česko-německou spolupráci.

11.1. Ekonomické důsledky

Přechod k tržnímu hospodářství po listopadu 1989 vyvolal rozsáhlé změny ve všech sektorech národního hospodářství, zvláště výrazný dopad měl na dříve preferovanou oblast výroby. Spolu s transformačními vlivy v důsledku privatizace se tyto změny promítají do zaměstnanosti obyvatelstva, ekonomické struktury a vlastnických vztahů v hospodářské sféře. Pokles průmyslové výroby spolu se snižováním váhy primárního sektoru se projevuje snížením zaměstnanosti v řadě tradičních průmyslových podniků, které v minulosti představovaly významné zaměstnavatele a růstem třetího sektoru (PEŠTA, J., 2001). Nepůvodnost a údajná nedostatečná kvalifikovanost většiny současného obyvatelstva pohraničí je někdy spojována s problémy revitalizace těchto regionů a obtížemi konstituování a fungování ekonomiky v nových podmínkách demokratické a tržní společnosti (ZICH, F., 1996).

Obyvatelstvo Svitavska reagovalo na změny ve svém celku podobně jako obyvatelstvo ve vnitrozemí jak v oblasti privatizace, tak rychlým růstem podnikatelů a živnostníků. Z národohospodářského hlediska lze charakterizovat okres Svitavy jako odvětvově smíšený region.

Tab. 23. Struktura zaměstnanosti v okrese Svitavy a ČR v roce 2001.

SO ORP	Ekonomicky aktivní celkem		Podíl ekonomicky aktivních podle odvětví činnosti (%)					
			Primér		Sekundér		Terciér	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Litomyšl	13 042	12 836	30,1	15,4	36,9	39,4	33,0	45,2
Moravská Třebová	14 546	13 822	21,1	8,4	49,1	52,8	29,8	38,8
Polička	9 953	9 460	23,7	10,4	47,3	48,7	29,1	40,9
Svitavy	16 841	16 202	17,3	7,0	47,0	46,6	35,8	46,3
okres Svitavy	54 382	52 320	23,0	10,3	45,1	46,9	31,9	42,8
Pardubický kraj	267 530	255 709	15,1	6,6	48,4	44,8	36,5	48,6
ČR	5 421 102	4 855 565	11,1	4,7	44,9	40,8	44,0	54,5

Zdroj: Srovnání odvětvové struktury zaměstnanosti v letech 1991 a 2001, ČSÚ 2004. Vlastní výpočty.

Podle Tab. 23. tvoří zemědělství stále významnou část ekonomického potenciálu okresu a dlouhodobě si zachovává významné postavení. V roce 2001 v něm bylo zaměstnáno 10 % obyvatel. Přispívá k tomu především intenzivní chov hospodářských zvířat a s tím související pěstování krmných plodin. Počet zaměstnaných osob sekundéru je vysoko nad celorepublikovým průměrem (v roce 2001 46,6 %), což je dáno průmyslovou tradicí okresu a lokalizací významných strojírenských textilních podniků v území. Oproti celorepublikovému trendu nepoklesl v tomto sektoru počet pracujících. Přestože se podíl textilního a oděvního průmyslu oproti roku 1989 výrazně snížil, tak si toto odvětví ve svých tradičních centrech udrželo čelní pozici v zaměstnanosti. Z 16 000 ekonomicky aktivních obyvatel pracuje v textilním průmyslu na 4 000 pracovníků a v průmyslu strojírenském na 2 600. Přes přesun pracovníků do terciéru je tento sektor stále výrazně poddimenzovaný.

Rozdíly existují i ve struktuře zaměstnanosti jednotlivých správních obvodů. Jako tradičně zemědělský je profilován správní obvod ORP Litomyšl. Více než 10 % obyvatel v zemědělství je také zaměstnáno v SO ORP Polička. V SO ORP Moravská Třebová je zaměstnán nadpoloviční počet pracovníků v sekundéru. Krajskému průměru se svojí strukturou nejvíce blíží SO ORP Svitavy.

Mezi nejvýznamnější obchodní společnosti SO ORP Svitavy patří textilní podnik *Svitap J.H.J. s. r. o.* V roce 2004 vstoupil do další textilní svitavské firmy Vigona dánský kapitál ve formě společnosti *Fibertex a. s.* V Moravské Chrastové působí textilní společnost *SILK & PROGRESS, s. r. o.* Mezi strojírenské podniky patří *TOS Svitavy*, jejím většinovým vlastníkem je firma *B. G. M. Holding, a.s.* Praha. Jednou z prvních zahraničních firem, která pronikla na zdejší trh, byla americká firma *Westvaco Svitavy s. r. o.* v roce 1994. Tyto společnosti zaměstnávají dohromady přibližně 1 600 zaměstnanců.

S Moravskou Třebovou je spojený podnik *Hedva*, který byl v roce 1993 přeměněn na akciovou společnost. Během let došlo k poklesu na současných 230 zaměstnanců. V roce 2008 *Hedva* koupila od belgické společnosti BDT obchodní jméno *Cyr Gambier*. V posledních letech se podnik potýká s výrazným propadem odbytu a produkce způsobených zejména nekonkurenceschopností výrobků na zahraničních trzích. Společnost *MILTRA B s.r.o.*, se sídlem v Městečku Trnávka zaměstnává přibližně 200 pracovníků a zaměřuje se na výrobu mléčných výrobků. Podobný počet zaměstnanců má i firma *MATOUŠEK a. s.*, která sídlí v Jevíčku a podniká v oboru stavitelství.

Dříve byla největším zaměstnavatelem v regionu obchodní společnost s americkým kapitálem *Automotive Safety Components International s. r. o.* sídlící v Jevíčku, která se zabývala výrobou dílů a příslušenství pro motorová vozidla. Působila na místním trhu od roku 1995 a poskytovala práci 800 zaměstnancům. V současné době ale ukončila výrobu podobně jako další dřívější významný zaměstnavatel *Gillette Czech s. r. o.* v roce 2003. V roce 2005 skončila v konkurzu pobočka oděvního podniku *KRAS-HAKA Brno, a. s.* v Moravské Třebové. V Jevíčku působil do roku 2007 dřevozpracující podnik *Woodex CZ*, kde pracovalo 180 zaměstnanců.

Na Polička je tradičně nejsilněji zastoupeno strojírenství. Největším zaměstnavatelem je však *ZŘUD - Masokombinát Polička, a. s.*, dříve příslušející pod *Východočeský masný průmysl*, který zaměstnává na 450 pracovníků. Druhým největším zaměstnavatelem jsou *Políčské strojírný a. s.* V roce 1992 se přeměnil na akciovou společnost a dnes zaměstnává přes 390 osob. Automobilový průmysl je zde zastoupen firmou *THT, s. r. o.*, která v roce 1992 navázala na činnost podniku *Karosa Vysoké Mýto* a vyrábí hasičské vozy a příslušenství. *KOH-I-NOOR PONAS s. r. o.* se zabývá konstrukcí a výrobou vstříkovacích a vyfukovacích forem. Z dalších odvětví je zde zastoupen především průmysl dřevozpracující a nábytkářský (*Dřevozavod Pražan, OPP, Dřevotvar*

Bystré) a ještě průmysl potravinářský firmou *Agricol, a. s.* V podnikatelské struktuře převládá živnostenské podnikání.

Na Litomyšlsku je nejvýznamnější firmou *Saint-Gobain Vertex, s. r. o.* Společnost byla privatizována v roce 1993, od roku 1998 patří do společnosti Saint-Gobain. V roce 2006 byla změněna právní forma společnosti z akciové společnosti na společnost s ručením omezeným, kde stoprocentním vlastníkem je Saint-Gobain. V Litomyšli také sídlí dceřiná společnost *Vertex Fabrics* a *Vertex Glass Mat*. V září roku 2011 byly přejmenovány tyto společnosti přejmenovány na SAINT-GOBAIN ADFORS CZ a zaměstnávají ve všech provozech 1 400 pracovníků. Ostatní průmyslové podniky jsou technologicky i ekonomicky daleko za významem Vertexu. Přes 300 zaměstnanců pracuje ve stavební firmě *Profistav Litomyšl, a. s.* Firma *Story design a. s.* se 170 zaměstnanci se věnuje především výrobě svítidel a elektrických zdrojů světla (ZRŮSTOVÁ, P., 2010).

Z hlediska nezaměstnanosti patří oblast Svitavska mezi dlouhodobě nejproblémovější v České republice. V rámci ČR se okres Svitavy pohyboval od roku 1992 vždy mezi 6 až 23 nejpostiženějšími okresy, spolu s pohraničními okresy, které byly rovněž postihnuty odsunem Němců. Nevhodná odvětvová struktura spolu s celkovou periferností regionu k zlepšení situace na trhu práce nepřispívá.

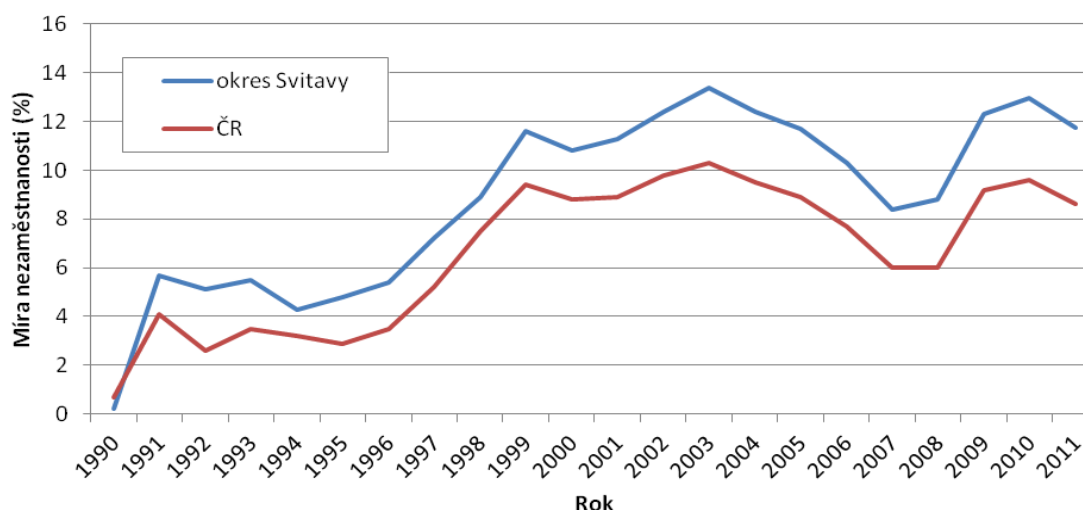
Tab. 24. Vybrané charakteristiky trhu práce v okrese Svitavy a ČR v letech 1990 – 2011.

Rok	okres Svitavy				ČR
	Nezaměstnaní	Volná místa	MN (%)	Pořadí okresu	MN (%)
1990	124	322	0,2	x	0,7
1991	2 935	221	5,7	x	4,1
1992	2 512	569	5,1	70.	2,6
1993	2 735	285	5,5	62.	3,5
1994	2 076	690	4,3	57.	3,2
1995	2 308	703	4,8	63.	2,9
1996	2 806	1 003	5,4	62.	3,5
1997	3 665	1 066	7,2	61.	5,2
1998	4 559	622	8,9	54.	7,5
1999	5 924	452	11,6	58.	9,4
2000	5 359	706	10,8	56.	8,8
2001	5 641	695	11,3	58.	8,9
2002	6 437	528	12,4	56.	9,8
2003	6 818	744	13,4	61.	10,3
2004	6 678	477	12,4	59.	9,5
2005	6 311	388	11,7	58.	8,9
2006	5 596	821	10,3	57.	7,7
2007	4 655	1 093	8,4	61.	6,0
2008	4 768	730	8,8	65.	6,0
2009	6 778	198	12,3	59.	9,2
2010	6 971	339	13,0	62.	9,6
2011	6 055	526	11,7	61.	8,6

Zdroj: Měsíční výkazy Správy služeb zaměstnanosti MPSV ČR za prosince 1990–2008, 2011. Vlastní úpravy.

Pozn: MN = míra nezaměstnanosti

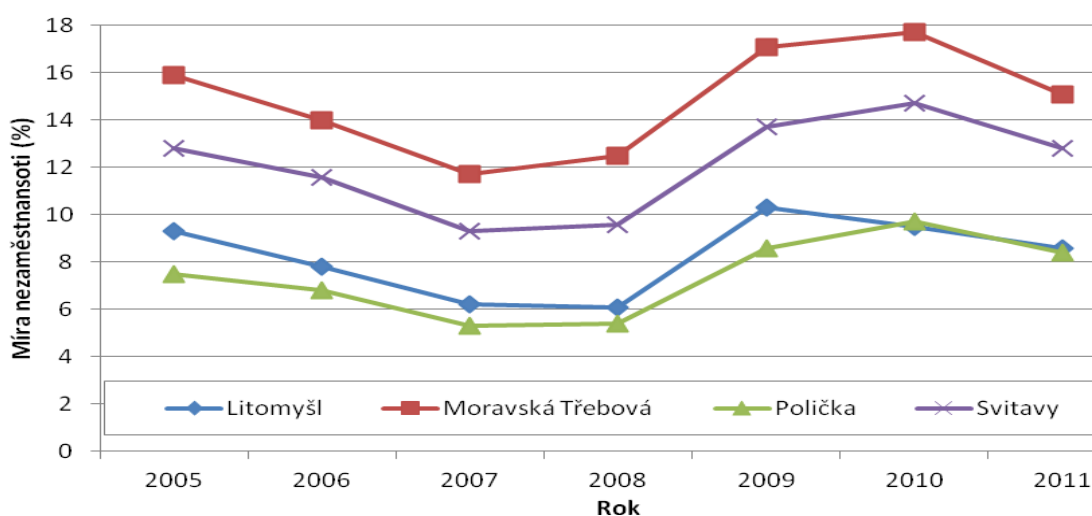
Od 1. 1. 1996 má ČR od vzniku okresu Jeseník 77 okresů.

Obr. 13. Míra nezaměstnanosti (%) v okrese Svitavy a ČR v letech 1990 - 2011.

Zdroj: *Nezaměstnanost z územního hlediska na integrovaném portálu MPSV, MPSV, 2012. Vlastní úpravy.*

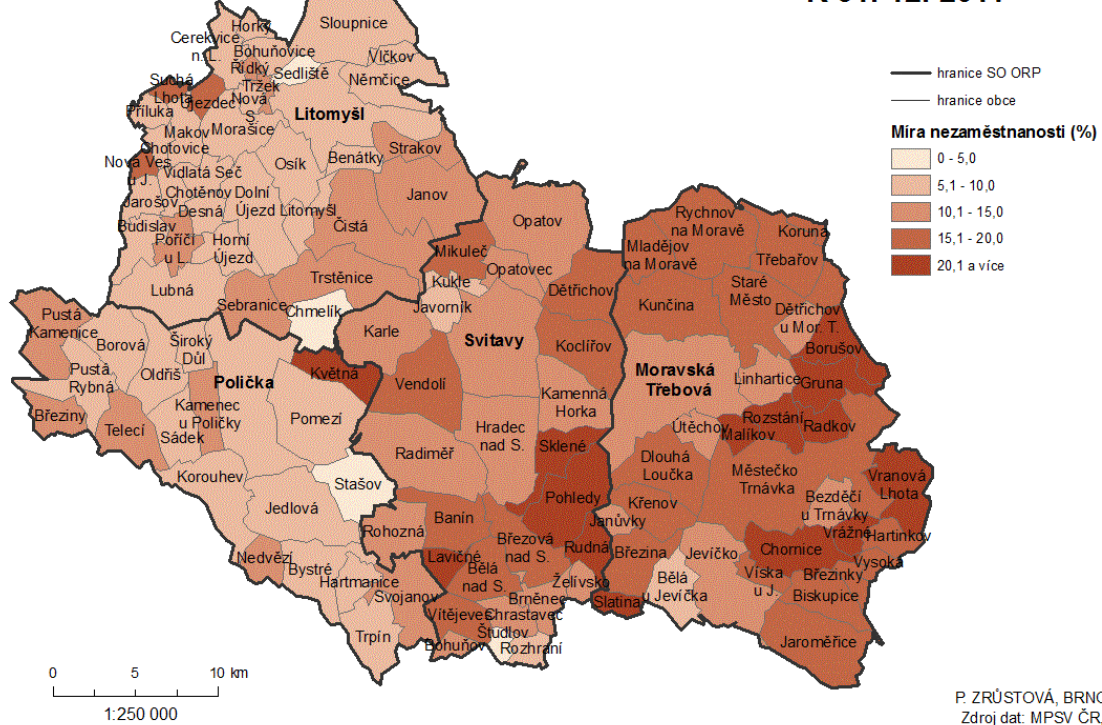
Okres Svitavy v míře nezaměstnanosti kopíruje celorepublikové trendy, avšak stabilně ve vyšších hodnotách. Při bližším pohledu do regionu je však vidět výrazná diference mezi správními oblastmi, resp. po válce dosídlenými a nedosídlenými oblastmi. Nejhorší situace na trhu práce je dlouhodobě na Moravskotřebovsku, kde míra nezaměstnanosti na konci roku dosahovala 15,1 %. Tento stav je dán především periferní polohou regionu v rámci okresu Svitavy a horší dopravní dostupností. Na Svitavsku se míra nezaměstnanosti rovněž pohybuje trvale nad průměrem okresu. Na konci předchozího roku dosahovala 12,8 %. Naopak mnohem příznivější situace je v SO ORP Litomyšl a Polička, kde se nezaměstnanost pohybuje na celorepublikové úrovni, nyní přibližně 8,6 %. Tento stav způsobuje stabilita místních podniků a orientace oblastí na cestovní ruch (založení svazku Kraj Smetany a Martinů, zařazení litomyšlského zámku na seznam UNESCO apod.). Je zde zastoupeno více malých živnostníků a podnikatelů, není zde taková závislost na prosperitě velkých firem. Míru nezaměstnanosti podle obcí ukazuje Obr. 17.

Obr. 14. Míra nezaměstnanosti v SO ORP okrese Svitavy v letech 2005 - 2011 (k 31. 12.).

Zdroj: *Nezaměstnanost z územního hlediska na integrovaném portálu MPSV, MPSV, 2012. Vlastní úpravy.*

MÍRA NEZAMĚŠTNANOSTI K 31. 12. 2011

Obr. 15. Míra nezaměstnanosti podle obcí okresu Svitavy k 31. 12. 2011.

Nepříznivou skutečností, která nesporně indikuje problémy v budoucím vývoji ekonomické a sociální sféry, je nízký objem investic, které míří do okresu Svitavy. Nejvíce investic v širším regionu dlouhodobě směřovalo a směřuje do okresu Pardubice (FOXCONN CZ s.r.o., KIEKERT-CS s.r.o.) a Ústí nad Orlicí (AVX Lanškroun). Okres Svitavy zaznamenal nejvyšší příliv investic v roce 2003, kdy Vigonu koupila dánská společnost Fibertex. Přesto patří díky absenci rozvoje nových technologií mezi okresy s nižší investiční aktivitou (ZRŮSTOVÁ, P. 2010).

Obecným problémem svitavského okresu je v současné době počet dlouhodobě nezaměstnaných a klesající kupní síla mimoměstských obyvatel. Souvisí to na jedné straně s restrukturalizací v zemědělské výrobě a růstem produktivity práce a na straně druhé s nízkou schopností trhu práce na Svitavsku absorbovat uvolněnou pracovní sílu ze zemědělství. Mzdy jsou v okrese Svitavy jedny z nejnižších v Pardubickém kraji. Mezi další problémy patří pomalé vylidňování malých obcí, špatná dopravní obslužnost a zhoršující se podmínky pro rozvoj drobného a středního podnikání.

11.2. Sociální důsledky

Sociální důsledky odsunu Němců a osídlování okresu Svitavy nejsou v dnešní době lehké měřitelné. Jako základní ukazatel nám může sloužit struktura vzdělanosti, která by mohla potvrdit původní předpoklad, že v dosídlených oblastech mají obyvatelé stále nepříznivou vzdělanostní strukturu.

V populaci svitavského okresu se dlouhodobě projevuje rostoucí úroveň vzdělanosti. Méně příznivá vzdělanostní struktura SO ORP Svitavy a Moravská Třebová se však projevuje i dnes, byť ne tak výrazně. Tyto obvody jsou charakteristické vyšším podílem osob se základním

a neukončeným vzděláním a nižším podílem vysokoškoláků. Z územního hlediska je příznivější struktura vzdělanosti v SO ORP Polička a především v SO ORP Litomyšl.

Tab. 25. Struktura vzdělanosti (%) obyvatelstva staršího 15 let k 1. 3. 2001 a 26. 3. 2011.

SO ORP	Nejvyšší ukončené vzdělání							
	Základní, neukončené a bez vzdělání		Vyučení, střední odborné bez maturity		Úplné střední s maturitou, vyšší odborné a nástavbové		Vysokoškolské	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Litomyšl	24,8	19,9	40,3	36,8	28,2	32,8	6,7	10,6
Mor. Třebová	28,3	23,2	43,3	42,0	22,9	27,2	5,5	7,6
Polička	25,7	20,7	43,1	39,6	25,6	30,7	5,6	8,9
Svitavy	26,3	21,1	42,3	40,3	25,7	30,1	5,7	8,6
Okres Svítavy	26,4	21,3	42,3	39,7	25,6	30,1	5,8	8,9
Pardubický kraj	23,4	19,0	41,2	37,9	28,4	32,5	7,1	10,6
ČR	23,8	19,0	38,5	34,8	28,7	33,0	9,0	13,2

Zdroj: SLBD 2001 – správní obvody obcí s rozšířenou působností, ČSÚ 2004. Předběžné výsledky SLBD 2011, 2012. Vlastní úpravy.

Pokud se podíváme blíže na národnostní složení ČSR, nebyla situace německého etnika v letech 1961 – 1990 vůbec příznivá. Rozptýlené osídlení, deformovaná sociální skladba, nepříznivá kvalifikační, vzdělanostní a demografická struktura a asimilační tlak jsou příčinnou, proč zde v roce 1990 žilo přibližně 48 500 Němců a jejich počet v republice trvale klesá (ČSÚ SLBD 1991, 2010). Při sčítání obyvatelstva v roce 2001 se k německé národnosti přihlásilo necelých 40 000 obyvatel a podle předběžných výsledků sčítání v roce 2011 pouze 18 700 obyvatel. Z nich jich žije v okrese Svítavy minimum. Nejvíce v Moravské Třebové a ve Svítavách (dohromady 77 osob). Ve správním obvodu Polička a Litomyšl se k německé národnosti přihlásil zanedbatelný počet osob. Po pádu komunistického režimu i vstupu ČR do Evropské unie počet Němců na sledovaném území vrostl. Nemají zde však trvalé bydliště a počítají se do kategorie cizinců. Většinou zde působí jako vedoucí pracovníci firem, poradci nebo lektori cizích jazyků.

Tab. 26. Národnostní složení v SO ORP okresu Svítavy a v Pardubickém kraji k 26. 3. 2011.

SO ORP	z toho národnost		
	česká	německá	jiná + neuvedeno
Litomyšl	19 509	8	6 917
Moravská Třebová	18 929	50	7 270
Polička	14 317	9	5 141
Svitavy	22 874	27	8 427
Okres Svítavy	75 625	94	27 755
Pardubický kraj	370 205	284	140 019
ČR	7 266 809	18 772	2 936 277

Zdroj: Předběžné výsledky SLBD 2011, 2012, vlastní úpravy.

Celkově lze shrnout, že celý proces osídlení pohraničí patřil k největšímu úkolu regionální politiky v historii ČR. Můžeme rovněž tvrdit, že proces osídlení okresu Svítavy proběhl úspěšně. Nicméně sociálně-ekonomických důsledků obou procesů, odsunu i osídlování, můžeme v okrese Svítavy pozorovat několik.

Jedním z nejviditelnějších je hustota zalidnění, která zůstala velmi nízká - 76 obyv./km². Odlišná je i sídelní struktura, kterou tvoří většinou velmi protáhlá sídla ve velkých vzájemných vzdálenostech. Podle Ústavu územního rozvoje (2002) je to jediný příklad v ČR mimo podhorské oblasti. Problémem okresu je jeho periferní poloha a nedostatečná silniční síť. Na území okresu není ani kilometr dálnice nebo čtyřproudové rychlostní silnice. Rovněž chybí odpovídající

připojení na sousední regiony. Nedostupnost regionu po dálnici je výrazným omezením pro vstup zahraničních investorů a je překážkou ekonomického rozvoje území. Přes řadu problémů, které představuje špatná dopravní dostupnost, vysoká míra nezaměstnanosti, nepříznivá vzdělanostní struktura a menší vazba s regionem v moravské části okresu, dochází k postupnému vyrovnávání rozdílů, které po odsunu vznikly mezi původně německým pohraničím a českým vnitrozemím. Při návštěvě tohoto území vás nesvívá pocit, že jste v Sudetech a můžeme říci, že třetí generace, která zde po odsunu německých obyvatel žije s územím srostla a považuje ho za svůj domov.

Při posouzení čtyř správních oblastí svitavského okresu je zřejmé, že nejlepší podmínky pro zachování stability a dosažení rozvoje mají především dvě oblasti, které se vyznačují kulturním zázemím venkovského prostoru (Litomyšlsko) a kulturností krajinného a životního prostředí, resp. ekologické stability krajiny (Poličsko). Pozornost by si zasloužil bližší sociologický výzkum míry ztotožnění se s územím a vztahu současných obyvatel Moravskotřebovska a Svitavska k majetku, historickým památkám a pozůstatkům předchozí kultury.

12. ZÁVĚR

V diplomové práci byl pro zkoumání sociálně-ekonomických dopadů odsunu Němců vybrán okres Svitavy, který je příkladem území v historii nekompaktního, s odlišnou zemskou, správní a jazykovou příslušností. Na území z poloviny zasahoval největší německý jazykový ostrov tehdejší ČSR zvaný Hřebečsko a česko-německý živel se tu střetával od 13. století. Tento region je ovlivněn dějinným faktorem výměny obyvatelstva po 2. světové válce a dosídlením obcí a usedlostí, jejichž předchozí obyvatelé se národnostně, způsobem života, vnitřní kulturou, ekonomicky i sociálně lišili od nových osídlenců. Vztahy obou národů však dlouho nebyly určovány faktorem národního vědomí. Teprve v 19. století se zrodil nerovný konflikt moderní doby, přičemž dal vznik ČSR česko-německým vztahům novou podobu, formu i obsah.

Vytvoření samostatného státu přijali Němci na Hřebečsku s nevolí. Později se však prosadila aktivistická politika a česko-německé soužití bylo v každodenním styku vcelku bezkonfliktní. V roce 1930 žilo v českých zemích téměř 29 % obyvatel německé národnosti. Na území dnešního okresu Svitavy to bylo dokonce 46 %. V 82 obcích žilo 72 000 Němců a národnostní diference celého území byla jasně patrná. Nižší populační přírůstek obyvatel německé národnosti na počátku 20. století díky úbytku zemědělského obyvatelstva vyvolal mezi Němci pocit defenzivy, který se pak stal jednou z podstatných psychologických konstant dalšího vývoje česko-německé politiky až do jejího hořkého konce. K podstatnému zhoršení česko-německých vztahů došlo v důsledku světové hospodářské krize, nástupu nacismu v 30. letech a následné světové válce. Na Hřebečsku se pro SdP při obecních volbách v červnu roku 1938 vyslovilo přes 90 % obyvatel. V roce 1938 připadl do Říše celý politický okres moravskotřebovský a část obcí okresů poličského a litomyšlského, celkem téměř 86 000 obyvatel. Válku i následující období prožívaly české i německé skupiny pochopitelně rozdílně.

První poválečné dny i týdny byly velice chaotické, zejména na Moravskotřebovsku a Svitavsku. V řadě míst došlo k akcím, jež si vyžádaly oběti na životech, jako například v Radiměři nebo Městečku Trnávka. Doloženy jsou případy získávání majetku na úkor odsunovaných. S postupnou konsolidací poměrů však ubývalo excesů. Od května 1945 začaly z území moravskotřebovského okresu odcházet repatriční, evakuační, pracovní či jinak nazvané transporty. V letních měsících došlo k divokému odsunu asi 21 000 Němců, který byl z regionálního hlediska součástí „vyčištění“ hřebečského jazykového ostrova. Během organizovaného odsunu Němců, který probíhal v letech 1946 - 1947 odešlo ve třech etapách dalších 46 000 Němců. Hlavním odsuvným střediskem regionu byly Svitavy a transporty opouštěly území směrem na Lanškroun, Ústí nad Orlicí nebo Havlíčkův Brod do obou okupačních pásem v Německu.

Z českých zemí bylo v první fázi odsunu „vyhnáno“ pravděpodobně na 370 000 osob. Zprávy o celkovém počtu odsunutých Němců z českých zemí se rovněž liší. Nejméně však odešlo 2 230 000 Němců. Vezmou-li se však v úvahu všichni Němci, zajatci, uprchlíci apod., šlo spíše o 3 – 3,5 milionu osob.

Odsunem Němců z okresu Svitavy skončila jedna kapitola regionálních dějin a začala nová, národnostně homogenní. Souběžně s odsunem začalo probíhat osídlování území novými obyvateli. Podle plánu byly osídlovány postupně jednotlivé obce všech politických okresů Litomyšl, Polička a Moravská Třebová. Přesto se nedařilo plnit celkově stanovené kvóty nově přicházejících, o některé obce nebyl mezi osídlenci téměř zájem a už v první fázi osídlovacího procesu se ukázalo, že sledované území nepatřilo mezi nejvyhledávanější regiony v československém pohraničí.

V květnu roku 1947 žilo na sledovaném území 119 000 obyvatel, tedy o čtvrtinu méně než v roce 1930. V osídlovaných obcích však žilo pouze 53 600 osob, o 43 % obyvatel méně než před válkou. Většina z 36 300 nových osídlenců přišla na Svitavsko a Moravskotřebovsko. Mezi osídlenci byl značný zájem především o větší obce a města díky možnostem uplatnění v průmyslu a lepšímu stavu usedlostí. Tito průmysloví osídlenci pocházeli ze vzdálenějších okresů. Do osídlovaných obcí okresů Polička a Litomyšl přicházeli osídlenci z 80 % z neosídlovaných obcí přímo z těchto okresů nebo ze sousedních okresů. Proto klesl počet obyvatel v regionu i v těch obcích, kterých se odsun Němců netýkal a v mnoha obcích nedosahoval v roce 1947 ani 40 % stavu v porovnání s rokem 1930.

Při srovnání jednotlivých okresů v absolutním počtu přišlo na sledované území nejvíce osob z okresů Boskovice (7 820), Nové Město na Moravě (3 327) a Vysoké Mýto (1 553). Naprosto zanedbatelně byli na sledovaném území zastoupeni osídlenci ze západních, jižních a severních Čech. Oblast Svitavska byla rovněž dosídlená reemigranty ze zahraničí, kterých přišlo přibližně 1 000. Jejich špatná sociální a ekonomická situace, neshody s dalšími osídlenci a celková nespokojenost vedly k tomu, že většina reemigrantů oblast Svitavska po roce 1947 opustila.

V květnu roku 1947 žilo v českém pohraničí celkem 2 230 000 obyvatel, z toho 61,2 % nových osídlenců. Hustota zalidnění klesla ze 127 na 80 km². Po roce 1947 začal osídlovací proces ztrácet na intenzitě a početně slábl. Od této doby je struktura osídlení poměrně stabilní, i když v 50. letech dochází ke zpětné migraci do vnitrozemí.

V letech 1930 – 1961 sledované území prošlo složitými hospodářskými, sociálními a demografickými změnami. Ke konsolidaci poměrů rozhodně nepřispěly únorové události roku 1948. Ráz venkova se podstatně změnil násilnou kolektivizací zemědělství. Díky němu ztratilo (především zemědělské) obyvatelstvo individuální podnikatelské zájmy a migrovalo do větších sídel, kde existovaly lepší možnosti výdělků a uplatnění. Změnou celkové struktury obyvatel byly zpřetrhány historické vazby lidí k místu, kde se narodili, a nové vazby se utvářely pomalu. Dalším problémem je „kvalita“ dosídleného obyvatelstva. Při určité míře zjednodušení se o něm mluví jako o méně kvalifikovaném a nezakořeněném konglomerátu sociálně slabých lidí, Romů a reemigrantů. S tím je dodnes někdy spojován problém revitalizace těchto regionů a obtížné fungování ekonomiky v podmínkách dnešní nové společnosti.

V letech 1930 - 1961 přišlo území dnešního okresu Svitavy (podobně jako celé pohraničí) i vlivem administrativních změn přibližně o třetinu obyvatel, přičemž měl úbytek trvalý charakter a zůstal víceméně stejný do dnešní doby. I vzdělanostní skladba odpovídala dříve jednostrannému zaměření pracovních příležitostí s převahou dělnických profesí. Osídlovací proces v okrese Svitavy vedl k tomu, že přes 97 % jeho obyvatelstva bylo v roce 1961 české národnosti. To bylo nejvíce z pohraničních okresů a dokonce i více, než byl průměr českých zemí. Dopady obou procesů odsunu a osídlování byly mnohem výraznější na Svitavsku a Moravskotřebovsku, kde trvalo léta, než se rozdíl vyrovnaly, a v něčem jsou patrné dodnes. Je to dáno vyšším podílem nového obyvatelstva, které si dlouho zvykalo na nově nabyté vlastnictví usedlostí. Teprve druhá, resp. třetí generace se v dosídleném regionu společensky a kulturně aklimatizovala. Dopady na Poličsku a Litomyšlsku nebyly tak drastické. Jednak díky pouze částečnému dosídlení a jednak se zde vytvářely enklávy obyvatel pocházejících ze stejného místa. Z obcí podél jazykové hranice se vystěhovaly desítky rodin a často mířily do stejné vesnice, kde se usazovaly poblíž sebe. Částečné zachování dřívějších sociálních vazeb mělo zanedbatelný vliv na kvalitu nově vznikajících společenství.

Významnou kapitolou jsou také hospodářské ztráty způsobené odsunem Němců. Sledované území bylo z hospodářského hlediska značně nejednotné. Na jedné straně stojí Svitavsko

a Moravskotřebovsko s rozvinutým textilním průmyslem a na druhé straně spíše zemědělské Poličsko a především Litomyšlsko. Průmyslový rozvoj regionu byl po roce 1945 založen zvláště na extenzivním rozšiřování existujících podniků, zejména textilních. Prosazovanými odvětvími bylo také strojírenství a kovodělný průmysl, což se projevilo i přítomností takto zaměřených velkých podniků v okrese Svitavy.

Po roce 1989 nastala nová situace rozvoje občanské společnosti, jak ve vnitrozemí, tak v pohraničí. Projevuje se v aktivizaci různých společenských a politických organizací, ve vzniku občanských iniciativ a v růstu společenských kontaktů. Pohraniční regiony se ale stále potýkají s mnoha problémy, jako jsou vysoká emigrace, nepříznivá vzdělanostní struktura obyvatelstva, vysoká nezaměstnanost a celkové zaostávání jejich ekonomiky. Nerovnoměrnost osídlení pohraničí a rozmístění výrobních kapacit nebyla překonána a projevuje se v dosti složité podobě i v současnosti.

Ve sledovaném regionu dochází po roce 1989 k přesunům pracovníků mezi sektory národního hospodářství. Struktura ekonomicky aktivních podle odvětví ale zaznamenala menší změny než v ostatních okresech. Tak jako jinde dochází k přesunu pracovníků do třetího sektoru, přesto však zůstává zaměstnán vysoký podíl pracovníků v prvním a druhém sektoru národního hospodářství. Transformace průmyslu se v okrese Svitavy projevila dosti významně na trhu práce. Krachy podniků a restrukturalizace ostatních podniků způsobily propouštění především pracovníků v textilním odvětví typických nenáročností na kvalifikaci zaměstnanců. Mezi dlouhodobě postižené regiony patří Moravskotřebovsko, Svitavsko a Jevíčsko, kde je míra nezaměstnanosti vysoko nad celorepublikovým průměrem. Tyto regiony mají stále nepříznivé postavení z hlediska vzdělanostní struktury.

Předpoklad diplomové práce, že existují rozdíly ve vývoji typicky českých obcí a obcí, ve kterých byla vyměněna převážná část obyvatelstva, byl naplněn. Poválečná výměna obyvatelstva velké části okresu však již s odstupem desítek let tak významně neovlivňuje strukturu obyvatelstva jako v předchozích desetiletích. Okres Svitavy nezasáhl fenomén vylidněného pohraničí a můžeme s nezbytnou mírou zjednodušení tvrdit, že proces osídlování byl úspěšný.

Zásadní otázkou zůstává, do jaké míry ve skutečnosti souvisí odsun Němců ze Svitavska a následné dosídlení novými obyvateli spolu se současnou ekonomickou situací regionu. Zda se jedná o důsledek těchto procesů nebo nevhodnou strukturou průmyslu a periferní polohou regionu. Avšak vzhledem k době, která uplynula od odsunu Němců, a k přihlídnutí k faktu, že se nejednalo o typicky pohraniční území, navíc dosídlené pouze z části, se lze domnívat, že nepříznivé sociálně-ekonomické charakteristiky okresu Svitavy jsou spíše důsledkem změn, které nastaly po roce 1989 ve všech oblastech života. Vzhledem k zaměření oblasti na textilní a oděvní průmysl a jeho nekonkurenceschopnost po roce 1989, nedokázalo méně vzdělané obyvatelstvo pružně reagovat na změny trhu práce.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ARBURG, A. von. - STANĚK, T. 2010. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945 – 1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. 1. vyd. Zdeněk Susa, 2010. 373 s. ISBN: 978-80-86057-67-5.
- BARTOŠ, J. a kol. 1976. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 5.: Prostějov, Boskovice, Mor. Třebová*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1976. 330 s.
- BARTOŠ, J. 1966. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 1.: Územně správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848-1960*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1966. 335 s.
- BARTOŠ, J. 2002. Období let 1848-1918. In *Moravskotřebovsko. Svitavsko*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002. 843 s. ISBN 80-7275-026-7.
- BENEŠ, E. 1996. *Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů s dokumentů 1940-1947*. 1 vyd. Praha: Dita, 1996. 237 s. ISBN 80-95926-06-7.
- BENEŠ, Z. a kol. 2002. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. 2. vyd. Praha: Gallery, 2002. 304 s. ISBN 80-86010-60-0.
- BLAŽEK, M. 1969. Nástin změn v geografii průmyslu v letech 1946-1966. In *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 1969, roč. 74, č. 4, s. 339-344.
- BRANDES, D. 2002. *Cesta k vyhnání 1938-1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2002. 499 s. ISBN 80-7260-070-2.
- ČAPKA, F. - SLEZÁK, L. 2005. Nová podoba pohraničních zemí. In *Nové osídlení pohraničí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. 185-207 s. ISBN 80-7204-419-2.
- ČAPKA, F. 2005. Nezemědělské osídlování. In *Nové osídlení pohraničí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. 93-163 s. ISBN 80-7204-419-2.
- FIKEJZ, R. 2003. *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*. 1. vyd., Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2003. 207 s. ISBN: 80-86699-14-5.
- FIKEJZ, R. 2002. Období po druhé světové válce do roku 1970. In *Moravskotřebovsko. Svitavsko*. Brno, 2002. 185-256 s. ISBN 80-7275-026-7.
- GRUNTOVÁ, J.- VAŠEK, F. 2002. Období let 1918-1945. In *Moravskotřebovsko. Svitavsko*. Brno, 2002. 185-256 s. ISBN 80-7275-026-7.
- HOENSCH, J. 2001. *Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815 – 1989*. 1. Aufl.. Essen: Klartext-Verl., 2001. 327 s. ISBN 3-89861-002-0.

- HRABOVEC, E. 1996. *Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945-1947*. Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. 2. unveränd. Aufl. 1996. S. 455. ISBN 3-631-30927-9.
- KASTNER, Q. 1996a. *Osídlování českého pohraničí od května 1945: historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1996. 68 s. ISBN 80-85950-19-7.
- KASTNER, Q. 1996b. Změny národnostní skladby obyvatelstva v pohraničí. In *Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 1996. 129 s. ISBN 80-85950-18-9.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století*. 1. vyd., Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. 39 s. ISBN 80-85864-22-3.
- KŘEN, J. 1990. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1990. 508 s. ISBN 80-200-0337-1.
- KŘEN, J. 1992. *Historické proměny češství*. Praha: Karolinum, 1992. 122 s. ISBN 80-7066-639-0.
- KUČA, K. 2002. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. 671 s. ISBN 80-7277-039-X.
- KUČERA, J. 1992. *Odsun nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*. Praha: Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV, 1992. 39 s. ISBN 80-85467-32-1.
- KURAL, V. 1993. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství R, 1993. 272 s. ISBN 80-901431-3-X.
- KURAL, V. 1994. *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve velkoněmecké říši a cesta k odsunu, (1938-1945)*. Vyd. 1. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. 295 s. ISBN 80-85864-04-5.
- BAHLCKE, J. A KOL. 2001. *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska* 1. vyd., Praha: Argo, 2001. 811 s. ISBN 80-7203-402-2.
- LUŽA, R. 1964. *The transfer of the Sudeten Germans: a study of Czech-German relations, 1933-1962*. New York: New York University Press, 1964. 365 s.
- MÜLLER, J. 2007. *Aktuální změny v územním členění ČR a demografická data*. Příspěvek na 37. konferenci ČDS: Regionální demografie, 49 s., č. 4. 2007.
- NAJBERT, J. 2011. *Češi a Němci na Poličsku ve 20. století: regionální sonda do česko-německého soužití na území národnostně smíšeného okresu Polička*. Praha, 2011, 197 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Ústav českých dějin. Vedoucí diplomové práce Jan Rychlík.

- SRB, V. - ANDERLE, A. 1989. *Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. 1. vyd., Praha: TERPLAN – státní ústav pro územní plánování Praha, státní podnik, 1989. 34 s.
- PEŠTA, J. 2001. *Komparace ekonomických a sociálních charakteristik vybraných mikroregionů*. Výzkumná studie. Univerzita Pardubice. Pardubice, 2001. 133 s.
- PRŮCHA, V, a kol. 2004. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I. Díl období 1918-1945. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004. 577s. ISBN 80-7239-147-X.
- REICHLING, G. 1986. *Die Deutschen Vertriebenen in Zahlen: Umsiedler, Verschleppte, Aussiedler 1940-1985*. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen. 1986. S. 72. ISBN 3-88557-046-7.
- JEŘÁBEK, M. 1999. *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. 180 s. ISBN 80-85950-76-6.
- LÜTTINGER, P. 1989. *Integration der Vertriebenen. Eine empirische Analyse*. Frankfurt/Main; New York: Campus Verlag. 1989. 345 s. ISBN- 3-593-34018-6.
- RŮŽIČKA, J. 1973. *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Průvodce po archívních fondech a sbírkách*. 1. vyd., Hradec Králové: Kruh, 1973. 496 s.
- RŮŽIČKA, J. 1981. *Litomyšl 981-1981: Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000. výročí první zmínky*. 1. vyd. Praha: Tisková, ediční a propag. služba, 1981. 180 s.
- SIKOROVÁ, M. 1999. *Dosídlování pohraničí a jeho důsledky v migračních vztazích 60. až 80. let*. Brno, 1999, 75 s. Diplomová práce na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity. Geografický ústav. Vedoucí diplomové práce Petr Daněk.
- SKŘIVÁNEK, M. 1992. *Svitavsko*. 1992. Nestr.
- SKŘIVÁNEK, M. 1995. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947: Dissertationes historicae 4/95*. 1. vyd. Hradec Králové: Historický klub, 1995. 123 s.
- SLEZÁK, L. 1978. *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno: Blok, 1978. 189 s.
- SLEZÁK, L. 2005. Zemědělské osídlování. In *Nové osídlení pohraničí po druhé světové válce*. Vyd. 1., Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. 33-93 s. ISBN 80-7204-419-2.
- SPURNÝ, M. 2006. *Proměny sudetské krajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Českého lesa, 2006. 238 s. ISBN 80-86125-75-2.
- STACKE, J. 1956. *Svitavský okres: zeměpisný obraz*. Svitavy: Okresní pedagogické středisko, 1956. 34 s.
- STANĚK, T. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. 1. vyd. Praha: Academia, 1991. 536 s. ISBN 80-200-0328-2.

STANĚK, T. 1993. *Německá menšina v českých zemích (1948-1989)*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. 282 s. ISBN 80-85241-29-3.

VACULÍK, J. 2005. Reemigrace a usídlování zahraničních krajanů. In *Nové osídlení pohraničí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. 159-185 s. ISBN 80-7204-419-2.

VELEŠÍK, V. 2000. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947. In *Pomezí Čech a Moravy: Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*. Svazek 4. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2000. 199-268 s.

ZELENÝ, K. 1999. *Vyhnání a život Čechů v pohraničí 1938-1945*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999. 173 s. ISBN 80-85864-68-1.

ZICH, F.: Sociodemografická charakteristika obyvatel pohraničí. In *Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 1996. 49-77 s. ISBN 80-85950-18-9.

ZIMMERMANN, V. 2006. „Volksgenossen“ erster und zweiter Klasse? Reichs- und Sudetendeutsche in Böhmen und Mähren 1938-1945. In *Die „Volksdeutschen“ in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei. Mythos und Realität*. Osnabrück 2006. 431 s. ISBN 978-3-929759-84-6.

ZRŮSTOVÁ, P. 2010. *Trh práce v okrese Svitavy: regionálně geografická analýza*. Brno, 2010. 60 s. Bakalářská práce na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity. Geografický ústav. Vedoucí bakalářské práce Václav Toušek.

STATISTICKÉ PRAMENY

Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. Praha: ČSÚ, 2006, 632 s. ISBN 80-250-1277-8.

Lexikon obcí pro království a země na říšské radě zastoupené: zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900. IX. Čechy. 1. Díl. Ve Vídni: c. k. statistickou ústřední komisí, 1904. 615 s.

Lexikon obcí pro království a země na říšské radě zastoupené: zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900. IX. Čechy. 2. Díl. Ve Vídni: c. k. statistickou ústřední komisí, 1904. 1364 s.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 2. Praha: Státní úřad statistický. Československá statistika. 1935. 419s.

Seznam míst v království Českém: sestaven na základě úředních dat k rozkazu c. k. místodržitelství. Praha 1913. 784 s.

Seznam obcí a okresů, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku (stav ke dni 28. listopadu 1938). I. díl – České země, Praha: Státní statistický úřad, 1938. 67 s.

Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z 1. prosince 1945, in: Zprávy Státního úřadu statistického, roč. 1946, č. 1- 16 (Čechy) a 17-22 (Morava a Slezsko). Správní uspořádání z prosince 1945, počet obyvatelstva podle 7. Zásobovacího období.

Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z konce roku 1946, I. a II. díl. Praha 1947. Správní uspořádání k 1. červenci 1947, obyvatelstvo českých zemí podle 20. Zásobovacího období z prosince 1946.

Seznam obcí v republice Československé podle stavu z počátku roku 1948. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, 1948. 243 s.

Seznam obcí v republice Československé podle stavu z počátku roku 1948. II. díl. Praha: Státní úřad statistický, 1948. 90 s.

Seznam obcí v zemích českých podle správního rozdělení z 1. února 1949. Praha 1949. 260 s.

Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha: Státní úřad statistický, 1951. 536 s.

Spezialortsrepertorium von Mähren: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: Stat. Zentralkommission der österreichischen Länder. 1918. 240 s.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965: podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961. Praha: Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů, 1966. 668 s.

Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955: podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání lidu sčítání domů a bytů 1. března 1950. Praha: Nákladem Statistického a evidenčního vydavatelství tiskopisů, 1955. 574 s.

Statistický lexikon obcí v Republice československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I., Čechy. Vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. Praha: Státní úřad statistický, 1924. 598 s.

Statistický lexikon obcí v Republice československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. II., Morava a Slezsko. Vydán Ministerstvem vnitra a státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. Praha: Státní úřad statistický, 1924. 219 s.

Statistický lexikon obcí v Republice československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I., Země česká. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha: Orbis, 1934. 613 s.

Statistický lexikon obcí v Republice československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. II., Země moravskoslezská. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha: Orbis, 1935. 210 s.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Die Gemeinden und Ortschaften des Landkreises Zwittau (1939) [online]. 2012 [cit. 3. prosince 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.zwittau.de/>> .

ČSÚ Český statistický úřad: *Charakteristika okresu Svitavy* [online]. 2012 aktualizováno dne: 8.6.2011 [cit. 24. dubna 2012]. Dostupné z WWW: <http://czso.cz/xe/redakce.nsf/i/charakteristika_okresu_svitavy>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Charakteristiky správních obvodů obcí s rozšířenou působností (SO ORP) Pardubického kraje* [online]. 2012 aktualizováno dne: 8.6.2011 [cit. 10. ledna 2012]. Dostupné z WWW: <[http://czso.cz/xe/redakce.nsf/i/charakteristiky_spravnich_obvodu_obci_s_rozsirenou_pusobnosti_\(so_orp\)_pardubickeho_kraje](http://czso.cz/xe/redakce.nsf/i/charakteristiky_spravnich_obvodu_obci_s_rozsirenou_pusobnosti_(so_orp)_pardubickeho_kraje)>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Předběžné výsledky Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Česká republika a kraje* [online]. 2012 aktualizováno dne: 12.4.2011 [cit. 9. dubna 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/03000-12-n_2012-53>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Předběžné výsledky SLBD 2011 – ČR a kraje*. [online]. 2012 aktualizováno dne: 1.5.2012 [cit. 1. května 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/03000-12-n_2012-00>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Sčítání domu, lidu a bytů 1991 – pramenné dílo*[online]. 2012 aktualizováno dne: 2.4.2010 [cit. 3. dubna 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.scitani.cz/slbd2011/redakce.nsf/i/pramenne_dilo_1991>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Sčítání domu, lidu a bytů 2001 – pramenné dílo* [online]. 2012 aktualizováno dne: 26.10.2006 [cit. 2. dubna 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/4132-05>>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Srovnání odvětvové struktury zaměstnanosti v letech 1991 a 2001* [online]. 2012 aktualizováno dne: 11. 7. 2012 [cit. 28. dubna 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/xe/edicniplan.nsf/p/13-5309-04>>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Volby do zákonodárných orgánů Československa a České republiky 1920 – 2006*. [online]. 2012 aktualizováno dne: 5.11.2008 [cit. 15. dubna 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/publ/4220-08-1920__2006>.

ČSÚ Český statistický úřad: *Vybrané ukazatele za správní obvody ORP Pardubického kraje*. [online]. 2012 aktualizováno dne: 23.1.2012 [cit. 8. března 2012]. Dostupné z WWW: <http://czso.cz/xe/redakce.nsf/i/vybrane_ukazatele_za_spravni_obvody_orp_pardubickeho_kraje>.

GRUNTOVÁ, J.: *Oskar Schindler* [online]. [cit. 6. března 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.gruntova.cz/oskar-schindler>>.

*Karten des Schönhengstgau*s [online]. [cit. 3. ledna 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.schoenhengstgau.de/Karte.html>>.

Poválečné vysídlení Němců [online]. [cit. 9. prosince 2011]. Dostupné z WWW: < <http://www.online.muni.cz/tema/2203-tema-povalecne-vysidleni-nemcu>>.

ÚÚR Ústav územního rozvoje: Regionální politika [online]. 2012 aktualizováno dne: 19.9.2002 [cit. 15. února 2012]. Dostupné z WWW: < <http://www.uur.cz/default.asp?ID=1117>>.

Zaměstnanost na integrovaném portálu [online]. [cit. 6. března 2012]. Dostupné z WWW: < <http://portal.mpsv.cz/sz>>.

Zaniklé obce a objekty po roce 1945 [online]. [cit. 12. dubna 2012]. Dostupné z WWW: < <http://www.zanikleobce.cz/>>.

SEZNAM PAMĚTNÍKŮ:

MVDr. Václav Jandl (nar. 1936)
Jaroslava Jandlová (nar. 1941)
Ludmila Navrátilová (nar. 1932)
Anna Marková (nar. 1926)
Josef Bárta (nar. 1914)
Antonie Síčová (nar. 1931)
František Scheib (nar. 1940)
Petr Bartůnek (nar. 1935)
Antonín Vejdělek (nar. 1942)
Marie Plíhalová (nar. 1939)

konzultace - Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, PhDr. Milan Skřivánek

SEZNAM ZKRATEK

ČSR	Československá republika
DNSAP	Národně socialistická německá dělnická strana
HDP	horské pastevní družstvo
MN	míra nezaměstnanosti
n. p.	národní podnik
NPF	Národní pozemkový fond
OKMZ	Oblastní osídlovací komise ministerstva zemědělství
ONV	Okresní národní výbor
p. o.	politický okres
s. o.	soudní okres
SdP	Sudetoněmecká strana
SO ORP	správní oblast obce s rozšířenou působností
SOKa Svitavy	Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli
ZNV	Zemský národní výbor

SEZNAM PŘÍLOH

- Příl. 1. „Pohraničí“ podle definice Osídlovacího úřadu v Praze z roku 1946 a obvody Oblastních osídlovacích úřadoven.
- Příl. 2. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Moravská Třebová v roce 1930.
- Příl. 3. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Svitavy v roce 1930.
- Příl. 4. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Jevíčko v roce 1930.
- Příl. 5. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Litomyšl v roce 1930.
- Příl. 6. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Polička v roce 1930.
- Příl. 7. Počet obyvatel landrátu Moravská Třebová a Svitavy v roce 1939.
- Příl. 8. Přehled transportů vypravených ze Svitav v roce 1945.
- Příl. 9. Přehled transportů vypravených z politického okresu Moravská Třebová v roce 1946 ze stanice Svitavy.
- Příl. 10. Přehled transportů antifašistů vypravených z politického okresu Moravská Třebová v r. 1946.
- Příl. 11. Přehled transportů vypravených z politického okresu Litomyšl v roce 1946 ze stanice Opatov.
- Příl. 12. Přehled transportů vypravených z politického okresu Polička v letech 1945 a 1946.
- Příl. 13. Obyvatelstvo starší 2 let, přistěhovalé z vnitrozemí českých zemí do pohraničí podle politických okresů svého pobytu k 1. květnu 1945.
- Příl. 14. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Jevíčko.
- Příl. 15. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Moravská Třebová.
- Příl. 16. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Svitavy.
- Příl. 17. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích politického okresu Litomyšl.
- Příl. 18. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích politického okresu Polička.

Příl. 1. „Pohraničí“ podle definice Osídlovacího úřadu v Praze z roku 1946 a obvody Oblastních osídlovacích úřadoven.

Zdroj: SPURNÝ, J., ARBURG, A., 2010. Vlastní úpravy.

Příl. 2. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Mor. Třebová v roce 1930.

soudní okres Moravská Třebová	Národnost			Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá	německá	jiná	
Bohdalov	331	5	-	336
Boršov	11	1 588	9	1 608
Borušov	2	140	-	142
Březina	8	461	2	471
Dětřichov	1	450	-	451
Dlouhá Loučka	6	1 467	1	1 474
Gruna	1	383	6	390
Horní Rudná	7	279	1	287
Janůvky	7	332	2	341
Karlín	2	188	-	190
Koruna	1	234	-	235
Křenov	20	614	4	638
Kunčina	26	1 286	18	1 330
Lázy	281	51	2	334
Línhartice	5	699	6	710
Malíkov	5	205	1	211
Městečko Trnávka	773	179	6	958
Mladějov na Moravě	54	835	5	894
Moravská Třebová	801	6 634	732	8 167
Nová Ves	8	584	3	595
Pacov	3	323	1	327
Pečíkov	283	3	2	288
Petrušov	2	267	-	269
Petrůvka	114	20	-	134
Pohledy	15	386	1	402
Prklišov	-	212	-	212
Přední Arnoštov	4	268	-	272
Radišov	2	328	-	330
Radkov	31	278	2	311
Rozstání	24	432	2	458
Rychnov na Moravě	16	1 373	13	1 402
Staré Město	14	1 062	1	1 077
Sušice	6	469	4	479
Svojanov	1	99	1	101
Šnekov	7	193	-	200
Třebařov	47	1 767	9	1 823
Udánky	5	472	1	478
Unerázka	91	-	1	92
Útěchov	-	424	3	427
Žipotín	1	64	-	65
Celkem	3 016	25 054	839	28 909

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha, 1935. Vlastní úpravy.

Příl. 3. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Svitavy v roce 1930.

soudní okres Svitavy	Národnost			Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá	německá	jiná	
Březová	444	1 041	21	1 506
Čtyřicet lánů	106	2 744	32	2 882
Gráňdorf	143	2 646	10	2 799
Kamenná Horka	1	951	-	952
Horní Hynčina	111	939	3	1 053
Moravská Chrastová	811	501	29	1 341
Javorník	7	425	-	432
Ostrý Kámen	-	153	1	154
Moravský Lačnov	38	1653	12	1 703
Muzlov	26	266	-	292
Moravská Radiměř	39	1 324	31	1 394
Dolní Rudná	9	202	-	211
Sklené	6	433	-	439
Svitavy	1 176	9 090	180	10 446
Vendolí	15	1 558	8	1 581
Celkem	2 932	23 926	327	27 185

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha, 1935. Vlastní úpravy.

Příl. 4. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Jevíčko v roce 1930.

soudní okres Jevíčko	Národnost			Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá	německá	jiná	
Bělá	829	22	1	852
Bezděčí u Trnávky	248	2	1	251
Bezděčí u Velkých Opatovic	130	-	-	130
Biskupice	726	12	11	749
Borotín	723	1	2	726
Brťov	188	-	-	188
Březinky	189	2	-	191
Cetkovice	755	5	-	780
Derfik	26	310	-	336
Deštná	573	4	-	577
Hartinkov	287	-	-	287
Horní Štěpánov	1 868	3	4	1 875
Chornice	215	848	7	1 070
Jaroměřice	1 928	17	10	1 955
Jevíčko	2 475	211	80	2 766
Kladky	859	1	-	860
Malá Roudka	221	-	-	221
Roubanina	215	3	-	218
Slatina	292	145	1	438
Stará Roveň	229	-	1	230
Svárov	134	4	-	138
Světlá	350	-	-	350
Šubířov	726	2	2	730
Uhřice	508	-	-	508
Úsobrno	824	9	2	835
Velké Opatovice	1 46	19	3	1 468
Velká Roudka	304	-	-	304
Vranová Lhota	404	2	4	410
Vrážné	167	14	1	182
Vysoká	98	-	-	98
Zadní Arnoštov	3	656	1	660
Želívsko	178	60	1	239
Celkem	18 138	2 352	132	20 622

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha, 1935. Vlastní úpravy.

Příl. 5. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Litomyšl v roce 1930.

soudní okres Litomyšl	Národnost			Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá	německá	jiná	
Benátky	435	20	1	456
Bohuňovice	325	6	2	333
Budislav	745	1	-	746
Cerekvice nad Loučnou	827	22	4	853
České Heřmanice	701	21	-	722
Desná	473	-	-	473
Děřřichov	5	1 002	2	1 009
Dolní Sloupnice	973	23	5	1 001
Dolní Újezd	2 153	3	5	2 161
Džbánov	190	-	-	190
Horky	259	-	-	259
Horní Sloupnice	1 488	25	6	1 519
Horní Újezd	805	-	1	806
Chmelík	19	449	3	471
Chotěnov	332	-	3	335
Chotovice	326	-	-	326
Janov	72	1 761	6	1 839
Jarošov	458	-	-	458
Jehnědí	676	6	2	684
Kaliště	169	-	-	169
Karle	15	803	9	827
Koclířov	28	1 674	5	1 707
Kornice	170	12	-	182
Kozlov	289	5	-	294
Květná	5	629	11	645
Lažany	177	1	-	178
Lezník	529	6	2	537
Litomyšl	7 084	82	39	7 205
Litrbachy	67	1 476	14	1 557
Lubná	1 545	7	352	1 904
Makov	533	-	3	536
Mikuleč	5	983	4	992
Mladočov	132	-	-	132
Morašice	588	2	2	592
Nedošín	391	6	-	397
Němčice	909	31	5	945
Nová sídla	390	-	8	398
Nová Ves u Jarošova	243	-	-	243
Nová Ves u Litomyšle	148	12	-	160
Opatov	73	1 831	7	1 911
Opatovec	14	853	-	867
Osík	1 209	31	3	1 243
Pazucha	455	217	-	672
Pohodlí	308	8	1	317
Pohora	594	11	4	609
Poříčí u Litomyšle	773	-	8	781
Příluka	319	1	-	320
Řikovice	270	2	2	274
Sebranice	420	3	1	424
Sedliště	259	12	-	271
Semanín	10	721	1	732
Střítež	315	1	6	322
Suchá Lhota	208	-	-	208
Svinná	291	3	-	294
Trstěnice	1 015	37	4	1 056

Tržek	224	1	4	229
Újezdec	313	3	-	316
Vidlatá Seč	479	6	5	490
Vlčkov	264	6	1	271
Voděhrady	442	5	-	447
Zhoř	392	2	1	395
s. o. Litomyšl	33 326	12 822	542	46 690

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha, 1935. Vlastní úpravy.

Příl. 6. Národnost přítomného obyvatelstva v obcích soudního okresu Polička v roce 1930.

soudní okres Polička	Národnost přítomného obyvatelstva v roce 1930			Přítomné obyvatelstvo úhrnem
	československá	německá	jiná	
Banín	150	536	8	694
Německá Bělá	297	849	12	1 158
Nová Bělá	15	253	3	271
Borová	850	-	135	985
Březiny	574	-	-	574
Brněnec	372	255	3	630
Bystré	1 749	30	6	1 785
Česká Dlouhá	94	235	6	335
Široký Důl	528	-	1	529
Hamry	182	14	-	196
Hartmanice	495	7	2	504
Hlásnice	301	-	-	301
Chrastavec	469	64	-	533
Jedlová	63	1 794	110	1 967
Kamenec u Poličky	781	6	7	794
Korouhev	1 635	8	7	1 650
Limberk	113	1 640	13	1 766
Modřec	9	309	3	321
Nedvězí	525	10	-	535
Oldřiš	1 023	-	3	1 026
Polička	5 891	149	56	6 096
Předměstí	675	1	-	676
Česká Radiměř	17	1 182	10	1 209
Rohozná	1 984	26	16	2 026
Pustá Rybná	769	-	4	773
Sádek	744	7	1	752
Sedliště	263	2	2	267
Stašov	62	859	12	933
Svojanov	560	1	5	566
Starý Svojanov	531	1	-	532
Telecí	913	3	1	917
Trhonice	338	3	3	344
Trpín	591	1	-	592
Vítějeves	828	-	5	833
Celkem	24 391	8 245	434	33 070

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 1930. Praha, 1935. Vlastní úpravy.

Příl. 7. Počet obyvatel v landrátu Moravská Třebová a Svitavy v roce 1939.

Landrát Moravská Třebová	Počet obyvatel	Landrát Svitavy	Počet obyvatel
Moravská Třebová	8 238	Svitavy	10 389
Biskupice	744	Banín	633
Boršov	1 589	Brněnec	779
Borušov	475	Březová	1 701
Brodek	-	Česká Radiměř	1 251
Březina	483	Čtyřicet lánů	3 047
Březinky	191	Dětřichov	1 417
Derfík	345	Dlouhá	122
Deštná	496	Dolní Rudná	204
Dětřichov u Mor. Třebové	436	Gráňdorf	2 930
Dlouhá Loučka	1 452	Horní Hynčína	981
Gruna	384	Chmelík	469
Horní Rudná	277	Janov	2 670
Chornice	1 000	Javorník	497
Janůvky	334	Jedlová	2 152
Karlín	175	Kamenná Horka	131
Koruna	213	Kamenná Horka	957
Křenov	689	Karle	865
Kunčina	1 924	Koclířov	1 807
Labutice	-	Květná	673
Lázy	299	Limberk	1 771
Lhota	355	Litrbachy	1 775
Linhartice	716	Mikuleč	1 275
Malíkov	197	Modřec	328
Městečko Trnávka	957	Moravská Chrastová	1 143
Mladějov na Moravě	890	Moravská Radiměř	1 331
Nová Ves	299	Moravský Lačnov	1 624
Pacov	298	Muzlov	273
Petrušov	269	Německá Bělá	1 043
Pohledy	411	Nová Bělá	268
Prklišov	219	Opatov	1 922
Přední Arnoštov	270	Opatovec	1 475
Radišov	313	Ostrý Kámen	148
Radkov	297	Půlpecen	154
Rozstání	478	Semanín	817
Runářov	615	Sklené	450
Rychnov na Moravě	1 339	Štašov	962
Skřípov	-	Strakov	313
Slatina	307	Vendolí	1 616
Staré Město	1 037	Želívsko	176
Sušice	485	Celkem	52 539
Svojanov	101		
Šnekov	184		
Šubířov	730		
Třebařov	1 712		
Udánky	481		
Útěchov	421		
Zadní Arnoštov	653		
Žipotín	79		
Celkem	33 857		

Zdroj: Die Gemeinden und Ortschaften des Landkreises Zittau (1939), 2012.

Příl. 8. Přehled transportů vypravených ze Svitav v roce 1945.

Datum odjezdu	Počet odsunutých	Směr transportu
15. června 19 45	302	Krnov
16.června 1945	180	Lanškroun
17. června 1945	398	Krnov
18. června 1945	227	Krnov
19. června 1945	270	Krnov
20. června 1945	650	Krnov, Opava
30. září 1945	5 328	různé směry
Celkem	7 355	

Zdroj: Skřivánek, M., 1992.

Pozn.: O těchto transportech nemáme zatím uspokojivý přehled, písemná dokumentace nejspíš neexistuje. Do poloviny srpna 1945 bylo ze Svitav odsunuto asi 10 500 Němců.

Příl. 9. Přehled transportů vypravených z p. o. Moravská Třebová v roce 1946 ze stanice Svitavy.

Datum odjezdu	Počet osob podle čs. pramene	Spolková země	město
27. ledna	1 168	Bavorsko	-
7. února	1 203	Hesensko/Bavorsko	Giessen, Schwabach)
3. března	1 200	Bavorsko	Mellrichstadt
25. března	1 200	Hesensko/Bavorsko	Weilburg
3. dubna	1 201	Hesensko/Bavorsko	Schlüchtern
13. dubna	1 202	Bavorsko	München - Allach
22. dubna	1 203	Hesensko	Lauterbach
30. dubna nebo 1. květena	1 205	Bavorsko	Ausburg
13. května	1 202	Bavorsko	Bamberg
26. května	1 203	Bavorsko	Bayreuth
4. nebo 5. června	1 202	Bádensko/Württembersko	Backnang
12. června	1 205	Bavorsko	Augsburg
17. června	1 203	Bavorsko	Augsburg
25. června	1 204	Bádensko/Württembersko	Backnang
29. června	1 204	Bádensko/Württembersko	Heidelberg
6. července	1 207	Bádensko/Württembersko	Backnang
13. července	1 203	-	-
20. nebo 21. července	1 204	Bádensko/Württembersko	Karlsruhe
25. nebo 26. července	1 203	Bádensko/Württembersko	Ulm
30. nebo 31. července	1 199	Bádensko/Württembersko	Böblingen
4. srpna	1 204	Bádensko/Württembersko	Karlsruhe
10. nebo 11. srpna	1 203	Bádensko/Württembersko	Mingolsheim
19. nebo 20. srpna	1 204	Bádensko/Württembersko	Neckarzimmern
28. nebo 29. srpen	1 204	Bádensko/Württembersko	Sinsheim
2. nebo 3. září	1 201	Bavorsko	Würzburg
9. nebo 10. září	1 203	Bavorsko	Bayreuth
16. nebo 17. září	1 208	Bavorsko	Regensburg
22. nebo 23. září	1 205	Hesensko	Bad Schwalbach
29. nebo 30. září	1 202	Hesensko	Biedenkopf
13. nebo 14. října	1 203	Hesensko	Hockenheim
24. nebo 25. října	1 197	Bavorsko	Ausburg
Celkem	34 848		

Zdroj: Skřivánek, M., 1992.

Pozn: Mimo antifašisty.

Příl. 10. Přehled transportů antifašistů vypravených z politického okresu Mor. Třebová v r. 1946.

Datum odjezdu	Počet osob	Výchozí stanice
3. května	298	Mor. Třebová
23. května	335	Mor. Třebová
30. května	336	Mor. Třebová
4. června	270	Mor. Třebová
4. července	293	Svitavy
8. července	282	Svitavy
26. července	263	Svitavy
7. srpna	137	Mor. Třebová
18. srpna	247	Svitavy
20. září	311	Svitavy
1. října	313*	Svitavy
Celkem	3 085	

Zdroj: Skřivánek, M., 1992.

Pozn: Včetně antifašistů z p. o. okresu Litomyšl a Polička.

Příl. 11. Přehled transportů vypravených z p. o. Litomyšl v roce 1946 ze stanice Opatov.

Datum odjezdu	Počet osob	Cílové pásmo
25. - 28. března	311	
19. června	300	americké pásmo
13. července	300	
25. července - 1. srpna	600	
16. - 21. srpna	344	
2. září	620	ruské pásmo
3. září	308	ruské pásmo
20. září	99	ruské pásmo
4. října	310	
Celkem	3 192	

Zdroj: Skřivánek, M., 1992.

Příl. 12. Přehled transportů vypravených z okresu Polička v letech 1945 a 1946.

Datum odjezdu	Počet osob	Směr transportu
13. 7. 1945	2 118	Teplice-Šanov
26. 7. 1946	614	Havlíčkův Brod
13. 5. 1946	780	Havlíčkův Brod
20. 5. 1946	600	?
4. 6. 1946	600	Havlíčkův Brod
20. 6. 1946	746	Havlíčkův Brod
3. 7. 1946	601	Lanškroun
22. 7. 1946	600	Havlíčkův Brod
6. 8. 1946	491	Lanškroun
30. 8. 1946	178	Ústí nad Orlicí
8. 10. 1946	253	Lanškroun
celkem	7 581	

Zdroj: NAJBERT, J., 2011.

Pozn: Jen úplně dochované seznamy, u kterých je známo cílové odsunové středisko.

Příl. 13. Obyvatelstvo starší 2 let, přistěhovalé z vnitrozemí českých zemí do pohraničí podle politických okresů svého pobytu k 1. květnu 1945.

Okres	Litomyšl	Polička	Mor. Třebová	Svitavy
Benešov	1	-	1	4
Beroun	1	-	10	7
Blatná	-	-	4	8
Brandýs nad Labem	-	3	6	23
Broumov	1	-	1	2

Čáslav	3	-	13	14
České Budějovice	-	-	1	37
Český Brod	-	3	14	12
Český Krumlov	1	-	-	1
Dobruška	9	-	2	7
Domažlice	-	-	3	6
Dvůr Králové nad Labem	2	-	13	11
Havlíčkův Brod	2	5	1	19
Horšovský Týn	-	-	-	-
Hořice	-	-	3	19
Hořovice	-	1	6	7
Hradec Králové	14	6	48	58
Humpolec	7	5	4	5
Chotěboř	-	19	19	35
Chrudim	36	56	86	487
Jaroměř	2	-	13	9
Jičín	-	3	19	10
Jilemnice	-	-	7	2
Jílové	3	-	-	7
Jindřichův Hradec	-	4	1	1
Kamenice nad Labem	-	-	2	5
Kaplice	-	-	-	-
Kladno	5	-	3	9
Klatovy	-	-	5	8
Kolín	4	-	14	15
Kralovice	-	-	-	2
Kralupy nad Vltavou	-	1	4	15
Kutná Hora	-	2	13	35
Lanškroun	-	5	-	1
Ledeč nad Sázavou	-	-	4	10
Litoměřice	-	-	2	1
Litomyšl	1585	98	29	1 579
Louny	-	-	-	7
Mělník	-	-	1	17
Milevsko	4	-	2	7
Mladá Boleslav	-	-	9	19
Mnichovo Hradiště	-	-	2	8
Náchod	3	-	28	10
Nová Paka	-	-	11	12
Nové Město n. Metují	4	-	3	13
Nový Bydžov	4	-	8	6
Nymburk	17	-	7	8
Pardubice	44	34	93	372
Pelhřimov	-	1	-	18
Písek	-	5	3	15
Plzeň - město	-	-	7	23
Plzeň - venkov	-	-	-	7
Poděbrady	-	-	9	9
Polička	35	1 409	89	2 510
Praha hlavní město	15	11	95	215
Praha-venkov-jih	-	-	5	32
Praha-venkov-sever	7	1	6	27
Prachatice	-	-	-	18
Přeštice	1	-	3	3
Příbram	-	-	-	4
Rakovník	-	-	2	2
Rokycany	-	2	1	4
Roudnice nad Labem	-	-	6	3
Rychnov nad Kněžnou	51	5	33	93

Říčany	-	2	4	1
Sedlčany	-	-	3	3
Semily	-	-	12	4
Slaný	-	-	8	11
Strakonice	3	-	1	22
Stříbro	-	-	-	-
Sušice	-	-	3	-
Tábor	-	6	5	17
Trutnov	-	-	1	8
Třeboň	-	3	3	4
Turnov	-	-	6	7
Týn nad Vltavou	-	-	-	3
Ústí nad Orlicí	123	7	53	477
Vlašim	-	-	4	1
Vysoké Mýto	389	97	154	913
Žamberk	3	3	16	62
Žatec	-	-	-	-
Věznice a koncentrační tábory v Čechách	1	6	9	27
Čechy bez bližšího označení	10	1	1	16
Boskovice	25	70	2 773	4 952
Brno	-	140	239	668
Brno-venkov	-	14	270	411
Český Těšín	-	-	13	2
Dačice	6	-	12	18
Fryštát	-	1	6	2
Hodonín	-	1	31	123
Holešov	-	2	38	28
Hranice	-	-	37	13
Hustopeče	-	12	35	46
Jihlava	-	13	13	56
Kroměříž	1	1	119	34
Kyjov	-	4	84	49
Litovel	-	-	690	42
Místek	-	-	73	36
Moravská Třebová	-	2	2 346	262
Moravské Budějovice	-	4	20	17
Moravský Krumlov	-	7	30	12
Nové Město na Moravě	29	582	1 334	1 382
Nový Jičín	-	-	1	1
Olomouc-město	-	4	57	22
Olomouc-venkov	-	1	103	44
Ostrava-město	1	-	40	20
Prostějov	-	4	1 159	124
Přerov	-	-	366	71
Šternberk	-	-	3	5
Tišnov	-	27	288	721
Třebíč	1	3	33	107
Uherské Hradiště	-	1	40	189
Uherský Brod	-	2	106	85
Valašské Meziříčí	-	-	127	7
Velké Meziříčí	5	13	273	601
Vsetín	-	-	50	4
Vyškov	-	7	1 000	318
Zábřeh	-	-	58	29
Zlín	1	-	58	66
Znojmo	-	-	3	3
Věznice a koncentrační tábory na Moravě a ve Slezsku	-	2	1	1
Morava a Slezsko bez bližšího označení	-	-	65	30

Zdroj: *Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, Praha 1951.*

Příl. 14. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Jevíčko.

Obec	1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Biskupice	749	657	561	463	61,8
Březinky	197	195	174	168	85,3
Derfík	336	404	242	244	72,6
Chornice	1 070	1 123	962	886	82,8
Slatina	438	418	347	331	75,6
Šubiřov	730	692	550	517	70,8
Zadní Arnoštov	660	634	183	170	25,8
Želivsko	239	221	154	157	65,7
Celkem	4 419	4 344	3 173	2 936	66,4

Zdroj: Sčítání lidu v RČS ze dne 1. prosince 193, Praha 1935; Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z 1. prosince 194, Praha 1946; Seznam obcí v zemi České (resp. Moravskoslezské) podle stavu z konce roku 1946, Praha 1947; Seznam obcí v zemi české (resp. Moravskoslezské) podle stavu z počátku roku 1948, Praha 1948; Seznam obcí v zemích českých podle správního rozdělení z 1. února 1949, Praha 1949.

Příl. 15. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Moravská Třebová.

Obec	1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Boršov	1 608	1 614	913	858	53,4
Borušov	142	67	114	108	76,1
Březina	471	531	242	262	55,6
Dětrichov	451	495	298	315	69,8
Dlouhá Loučka	1 474	1 412	741	702	47,6
Gruna	390	397	206	210	53,8
Horní Rudná	287	236	163	165	57,5
Janůvky	341	324	103	121	35,5
Karlín	190	177	73	66	34,7
Koruna	235	284	247	240	102,1
Křenov	638	729	343	394	61,8
Kunčina	1 330	1 234	915	934	70,2
Lázy	334	293	255	278	83,2
Linhartice	710	731	580	598	84,2
Malíkov	211	187	164	161	76,3
Městečko Trnávka	958	902	753	830	86,6
Mladějov na Moravě	894	975	630	600	67,1
Moravská Třebová	8 167	7 977	5 312	5 844	71,6
Nová Ves	595	579	392	399	67,1
Pacov	327	363	262	244	74,6
Petrušov	269	233	139	149	55,4
Pohledy	402	580	180	185	46,0
Prklišov	212	182	126	121	57,1
Přední Arnoštov	272	226	133	147	54,0
Radišov	330	345	192	207	62,7
Radkov	311	281	183	195	62,7
Rozstání	458	443	620	350	76,4
Rychnov na Moravě	1 402	1 366	744	783	55,8
Staré Město	1 707	1 081	706	677	39,7
Sušice	479	533	332	352	73,5
Svojanov	101	84	45	71	70,3
Šnekov	200	189	109	110	55,0
Třebařov	1823	1 922	1 081	1 075	59,0
Udánky	478	452	346	370	77,4
Útěchov	427	363	214	233	54,6
Žipotín	65	47	36	35	53,8
Celkem	28 689	27 834	17 892	18 389	64,1

Zdroj: tamtéž (viz Příl. 14.)

Příl. 16. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích soudního okresu Svitavy.

Obec	1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Březová	1 506	1 350	1 080	1 095	72,7
Čtyřicet lánů	2 882	3 006	1 830	1 853	64,3
Dolní Rudná	211	171	106	110	52,1
Gráňdorf	2 799	2 898	1 641	1 755	62,7
Horní Hynčína	1 053	1 199	478	491	46,6
Javorník	432	517	375	372	86,1
Kamenná Horka	952	958	437	440	46,2
Moravská Chrastová	1 341	1 018	899	931	69,4
Moravská Radiměř	1 394	1 267	743	750	53,8
Moravský Lačnov	1 703	1 715	1 108	1 147	67,4
Muzlov	292	245	185	194	66,4
Ostrý Kámen	154	136	78	85	55,2
Sklené	439	487	241	255	58,1
Svitavy	10 446	10 077	8 515	8 983	86,0
Vendolí	1 581	1 508	1 024	1 007	63,7
Celkem	27 185	26 552	18 740	19 468	71,6

Zdroj: *tamtéž* (viz Příl. 14.)

Příl. 17. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích politického okresu Litomyšl.

Obec	1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Dětrichov	1 009	300	343	390	38,7
Chmelík	471	287	257	276	58,6
Janov	1 839	1 273	898	915	49,8
Kamenná Horka	143	78	56	62	43,4
Karle	827	674	482	501	60,6
Koclířov	1 707	572	531	600	35,1
Květná	645	509	398	382	59,2
Litrbachy	1 557	1 142	988	1 034	66,4
Mikuleč	992	456	490	467	47,1
Opatov	1 911	1 437	1 184	1 210	63,3
Opatovec	867	709	490	501	57,8
Pazucha	672	515	483	473	70,4
Semanín	732	639	595	564	77,0
Celkem	13 372	8 591	7 195	7 375	55,2

Zdroj: *tamtéž* (viz Příl. 14.)

Příl. 18. Stav obyvatelstva v osídlovaných obcích politického okresu Polička.

Obec	1930	1. 12. 1945	1. 12. 1946	22. 5. 1947	1947/1930 (%)
Banín	694	553	398	396	57,1
Brněnec	630	410	414	409	64,9
Česká Dlouhá	335	243	178	190	56,7
Česká Radiměř	1 209	1 130	680	670	55,4
Jedlová	1 967	1 921	1 208	1 210	61,5
Lavičné	271	194	163	160	59,0
Limberk	1 766	1 542	1 168	1 220	69,1
Modřec	321	299	200	201	62,6
Německá Bělá	1 158	897	666	652	56,3
Stašov	933	829	334	388	41,6
Celkem	9 284	8 018	5 409	5 496	59,2

Zdroj: *tamtéž* (viz Příl. 14.)